

Zuzendaritza: Luis Antonio Bilbao Monasterio (kazetaria). Joan Mari Torrealdai

a u r k i b i d e a

Zenbaki honetan	3
Joseba Intxausti	
Abertzaletasun katalana eta hizkuntza	5
Mikel Lasa	
Euskal Herriko irakaskuntza elebiduna antolatzeko oinharritzko ideia batzu	47
Jose A. Arana Martija	
Udalak eta Autonomia	61

ORAIN ETA HEMEN

Giovanni Leone-ren dimisioa eta «mass-media»k (M. Pagola). Ikus Ikas (A. Iraola). Futbolaren gortinak (J. A. Agirretxe). Blackout Argentinan (J. Lekerika). Bai eta bai (A. Iraola). Bai Euskarari! Euskarari bai! (P. Uribarren). HASIren Kongresu isila eta ondorio zaratastsuak (U. Guridi). «Bat bitan banatzen da» bai (J. Larrinaga). Gure Herriaren eta besteentzako autonomia (P. Kortabarria). Autokritikaren ukapena (J. Lekerika). Zazpiak bat ala zazpiak zortzi? (P. Xarritton). Euskara Gernikako inguruetan (1938) (J. A. Arana). «Iru-di ona» eta laguntza (J. Altzibar).	83
--	----

GAIAK	Jesus Mari Zalakain	
	Euskadiko komunikabideak aztertzen	99
	Joxe Azurmendi	
	«Euskara», XIX. mendeko aldizkari alemana ...	108
LIBURUAK	Zortziko hautsiak - Barren ibarrak (E. Etxezarreta)	123
	Herria eta bidea - Hitzak eta kezak (E. Etxezarreta)	123
	Hitzakia (Aitzaki abila) (K. Navarro)	126
	Bidaia - Termitosti (K. Navarro)	126
	Erdal liburuak Euskal Herriaz	129
	Diccionario castellano-euskara, euskara castellano (26.000 voces) (X. X.)	130
	Olerkiak (Etxepare) (X. X.)	131

Idazkaritza eta administrazioa	Soldadu kalea / Cuartel, 2 Tolosa (Gipuzkoa)
Jabegoa	Analdia, Arantzazu
Dep. Leg.	S. S. 25/1977

ZENBAKI HONETAN

JAKIN berrituaren zazpigarren zenbakia duzu eskutan. Lehen begi kolpez ikus dezakezunez, zenbaki honek ez du gai nagusi berezirik, monografiarik. Artikulu soltez osatu dugu. Urteko hirugarren zenbakia, uda sasoinan agertzen dela eta, gainerakoak baino arinxeagoa nahi genuke.

Zenbaki honetan, bada, monografiaren lekuan, hiru artikulu dakargu. Bat, nagusia, Joseba Intxaustirena da, abertzaletasuna eta hizkuntza ardatz bezala duena. Kataluniako historian aztertzen du arazoa J. Intxaustik, baina ez da zalantzarik Euskal Herrira begira ere badela hor zer esanik frango. Gogoeta hau oso osorik balio dute guretzat ere.

Bigarren artikulu nagusia, euskal irakaskuntzari eskainia da. Mikel Lasak Euskal Herriko irakaskuntza elebiduna antolatu eta programatu nahian oinharizko ideia batzu aurkezten dizkigu. Ezin ukatuzkoa da arazo honen munta eta gaurkotasuna ikastolaren eta irakaskuntza osoaren etorkizun hurbilerako.

Hirugarren lanak ere gai larri bati heltzen dio, hots, gure gizarte antolakizunerako halako garrantzia duen arazoari: udalak eta autonomia. Jose A. Aranak euskal udalek historikoki izan duten berezitasuna deskribatzen du, eta, azken mendeetan, aginte erdirakoiak udalen demokraziari eta autonomiari egin dien aspergabeko gerra.

Artikulu zabal hauen ondoren, *Orain eta Hemen* saila dator, sekula baino ugariagoa oraingo honetan. Udako irakurketak arinagoak izan ohi direnez, lan irakurteraz eta llabor hau ugaldu nahi izan ditugu.

Gaiak sailean bi artikulu sartu ditugu. Jesus Mari Zalakainek Lexoako Unibertsitatean apirilaren 24an hasi zen Astea aztertzen du. Aste honen gaia, Euskal Herriko komunikabideen analisia zen. Aste hontan zehar izan ziren hitzaldi eta mahain-inguruen berri zehatza ematen digu Zalakainek. Gure komunikabideen unea eta egitura hor agertzen da. Eta geroari buruz? Gerorako norabide zenbait ere agertzen digu artikuluak.

Joxe Azurmendik beste lanbide bati heldu dio. Ia ezagutzen ez zen euskal ikerkuntzako aldizkari bat plazaratzen digu: «Euskara», XIX. mendeko aldizkari alemana. 1886ko urrian Berlinen jaio eta hamar urte geroago hil zen aldizkari honen goibeheak zenbakiz zenbaki eskaintzen dizkigu J. Azurmendik.

Liburuak sailean nahi genuen liburu guztien berririk ezin izan dugu eman. Gerorako gelditu zaizkigu batzu. Sail hontako gaurko nobedaderik handiena bi kritikari gazte hauen sartzea da: K. Navarro eta E. Etxezarreta.

Joseba Intxausti

**ABERTZALETASUN KATALANA
ETA HIZKUNTZA**

Laster dugu Konstituzio berria. Horrek behintzat ez du salbatuko nazionalitateen mintzairarik. Hemendik hilabete batzuratara, Estatutuen arazoa etorriko da, eta euskararen toki ofiziala definituko. Geroxeago, berriz, bizkuntz politika berria izanen da gure gain. Alderdien eta politikoen eskuetara pasako da euskararen etorkizuna: horik izan litezke —Historiak erakusten duenez— mintzairaren lurremaile nabiz salbatzaile.

Salbabidearen aldapa pikoa ezagutzen sortuko dira zalantzak (ala sortuak dira dagoeneko?): abertzaletasunak nahitaez defendatu behar ote du hizkuntza?

Galdera horrentzat erantzunaren bila, Kataluniako abertzale-tasunaren kasua dakargu orrialde hauetara. Hango mugimenduak ez zuen zalantzarik izan. Ikus hemen «Gerra dels Segadors» (1640) delakotik hasi eta II. Errepublikara arte abertzaletasun katalanak nola defendatu zuen bere herriaren bizkuntza.

a u r k i b i d e a

I. — Katalana, nazioaren hizkuntza ofiziala

Kataluniako «arazoa»
XVII. mendeko beldurrak

II. — Hizkuntza katalana, desofizialdua

«España», ideia berri bat
Kontseilu zuhurak: «Ley de Nueva Planta» (1716)
Frantziatik salbabidea?

III. — Bizkude baten bila (1814-1874)

XVIII. mendean erroak
Gizarte oinharriak
Abertzaletasunaren barne egitura
Renaixença, 1833tik aurrera
1833-1841 urteetako bihurgunea
Alderdi politikoak eta hizkuntza (1814-1874)

IV. — «Renaixença» eta hizkuntzaren balioa

Literaturako ideia politikoak
Politikoen ideiak (1874-1930)
Hizkuntza, agiri politikoetan
Hizkuntza, Estatutugaietan (1874-1930)

V. — Ondoriobidez zenbait ohar

La sangre de mi espíritu es mi lengua.
Y mi patria es allí donde resuena. (Miguel de Unamuno).

Badu idatzita Unamuno-k paradoxarik franko. Baina, Unamuno-rena izanik, Maragall-engandik jasotzen dudan esaldi horren inguruan, hain literarioa ez den paradoxa gertatu zen.

Maite zuen Unamuno-k bere hizkuntza, gaztelania noski; baina kapaz zen oso inori berea bazter zezala eskatzeko. Eta gebiago ere: kapaz zen, gainera, atrebentzia piska batekin, herri oso bati gauza bera eskatzeko.

Zergatik ez du Kataluniak bere nortasuna gaztelaniaz, eta ez katalanez, zabalduko? Kataluniak gaztelaniaz hitzegin ziezaiola eskatzen zuen Don Miguel-ek.

Maragall-entzat, ostera, Kataluniaren bikaintasunak ez zetozkeen nolabaiteko kosmopolitismo batetatik, betidaniko iturrietak baizik. Unamuno-k berearentzat zuen maitasun berarekin gorde behar zuen Kataluniak hizkuntza katalana. Hor zeuden nortasunaren iturburuak:

Desde que se levantó el catalanismo como reivindicación de una personalidad nacional particular, y habló en su propia lengua, Cataluña comenzó a significar algo por sí misma. (Joan Maragall).

I. — Katalana, nazioaren hizkuntza ofiziala

Kataluniak, bere Estatuaren barnean hizkuntza ofizial bat izan du, katalana. Erdi Arotik XVIII. menderaino hori izan da historiaren legea. Areago oraindik: XII. mendean (1137), Aragoeko Koroa Barcelona-ko kontearen burura etortzean, hizkuntza katalana izanen zen Monarkia aragones-katalanarena ere. Erregeen Gortea katalanez mintzatuko da, eta kronikari ofizialek (B. Desclot, R. Muntaner, B. Metge) katalanez idatziko dute.

Birkonkistaren barnean, Erresumaren mugak zabalduz dihoazela, katalana izan zen hegoalde-ekialdeetara hedatutako hizkuntza, València eta Balears osoak katalanduz. Horregatik gogoratu ahal izan da Jaume I. Konkistaria (1208-1276) *configurador del domini lingüistic català* bezala (M. Sanchís Guarner).

Eta zabalkunde demografiko-geografikoarekin batera, lehiakide gabeko ofizialtasunak zekartzan abantail guztiak gozartu zituen hizkuntzak. «Usario diplomatiko, administratibo eta literarioz nobleztaturiko hizkuntza zuen (Erresumak)». «Aragonesa deitu izan den Gantzilerian milaka eta milaka erregistro daude ia oso-osorik dena katalanez idatziak», esaten du, Aragoeko Koroaren katalantasuna frogatuz, Pierre Vilar-ek.

Garai haietako Katalunian, arrotz eta atzerritartzat jotzen da katalanez mintzatzen ez dena.

Kataluniak, Erdi Aroan bertan lortu zuen Estatu-nazio izatea; baina Estatu hura konfederatua zen, Principat, València eta Balears-ek beren aparteko instituzio politikoak zituztela. Hain goiztar sortutako Estatu katalanak, ordea, goiz jasan zuen beherdia ere: XV. mendean gero, krisiaren zamapean aurkitu zen Erresuma. XVI.ean aurrea hartzen du Gaztelak Penintsulan eta kanpoan, politikan eta kulturaren. Literatura katalana isildu egiten da, nahiz eta herri xumeak beti eta edonon katalana erabili, eta bizitza ofizialean ere hizkuntzak bereari eutsi.

Kataluniako «arazoa»

XVII. mendean, Monarkiak ofizialki ateratzen du argitara «problema katalana»:

Tenga Vuestra Majestad por el negocio más importante de su Monarquía el hacerse Rey de España (lehendik Errege zenari esaten zion hori Conde-Duque-ak): *quiero decir, Señor, (...) España al estilo y leyes de Castilla, sin ninguna diferencia.*

Testuinguru horretan piztu zen *Guerra dels Segadors* delakoa, eta, Félix Cucurull-ek frogatu duenez, urte haietan jar daitezke abertzaletasun modernoaren sorburuak. Sasoiko bidariek *katalanen talde-urguilua* aipatzen dute.

XVII. mendeko beldurrak

XVII.ean, Kataluniaren aldeko apologia eta izkribuetan puntu jakin batzu errepikatzen dira pentsamolde baten agergarri be-

zala: 1) Katalanek historian egindako egitada harmatu miresgarriak gogoratzen dira, 2) Libertateen babesleku eta aurrelari bezala ikusten da Katalunia, 3) Gaztelarekiko ezinikusi eta biguina nabari da (*Pedra de tocb* idazkian, esate baterako), 4) Frantsesen inperialismoa ere bortizki salatzen da. Nazioaren borroka politiko honetan ez da ahanzten hizkuntzaren defentsa politikoa.

1640an, *Proclamación Católica* bat zuzentzen dio Generalitat-ak Errege-ri. Kataluniaren Konstituzioa bihotz beroz defendatzen da agirian. Gaztelauek hizkuntza katalanari egiten dizkieten irainak aipatzen zaizkio Felipe IV.ari. Erregeri berari ere beldurrik gabe, ausartki, egiten zaio hizkuntzaren apologia, esatekoak esanez eta garai hobekoak aututara ekarriz:

Y así dice Zurita que era tan general la afición de los Reyes, que desde que sucedieron al Conde de Barcelona siempre tuvieron por naturaleza y antiqúisima patria a Cataluña, y en todo conformaron con sus leyes y costumbres, y la lengua de que usaban era la Catalana, y de ella fue toda la cortesanía, de que se preciaban en aquellos tiempos. *Todas las ordinaciones*, así de la casa real como otras, eran en Catalán: *las proposiciones* que hacían los señores Reyes en las Cortes, o Parlamientos, aunque se hicieren a los tres Reynos, eran en Catalán.

Gerrate nazional baten ate-atean zeudela (1640) azaldutako hizkuntz erreibindikapen horiek, kontzientzia bat agertzen dute. Gaur ere, hizkuntzaren ofizialtasunak eskatzean, horixe bera esan nahi dugu...

II. — Hizkuntza katalana, desofizialdua

«España», ideia berri bat

Politikari haiek ez zebiltzen oker: ongi ikusi zituzten orduko gaixotasunak, eta geroko arriskuak ere. XVIII. mendea, *Guerra de Sucesión* delakoarekin hasi zen Espainian. Kataluniak galtzailearen partiduari segitu zion; egokiera horretaz baliaturik, dinastia borbondarrak gogorki zigortu zuen bere instituzioetan eta naziotasunaren agerpide guztietan. Espainiari kontzeptu berri bat ezartzea erabaki zuen Felipe V. Errege irabazleak. Mende hartaz hitzegitean, instituzioen zentralismoa aipatzen da beti, baina, horren aurretik, Monarkiaren ideia bera (*España*) trukatu nahi da. Guri, eskolaren bidez eta, eman nahi izan zaiguna, XVIII. mendeko lehenen partekoa da (Joan Reglà).

Ideologia politikoaren aldaketaren ondoren, erabilgarriagoa

zen instituzioen tresneria politikoa, Penintsulako nazionalitateen nortasuna irensteko. Orduko Euskal Herria salbatu zen, baina ez Katalunia. Hizkuntza ez zen salbuespen bat izango gerrateondoko errepresio hartan. Dokumentazioak historilarietarako erakutsi dienez, oso arretaz ikusi zen hizkuntz politika.

Kontseilu zuhurrak: «Ley de Nueva Planta» (1716)

Errege Kontseiluko lehendakari Patiño-k, honela gogoratzen dio Felipe V.ari katalanen atrebentzia:

Son (los catalanes) apasionados de su patria, con tal exceso que les hace trastornar el uso de la razón, y solamente hablar en lengua nativa.

Horrelako pentsamoldez eskolatuta, Erregek berak emango dizkie lezioak Katalunia eta Mallorca-ko alkateei (korrejidoreei):

Se procure mañosamente ir introduciendo la lengua castellana en aquellos pueblos... Pondrá el corregidor el mayor cuidado en introducir la lengua castellana, a cuyo fin dará las providencias

Kataluniaren kasuak baditu guretzat zenbait berezitasun ja-kingarri, batez ere «ofizialtasuna/diglosa/ofizialtasuna»-ren zikloa osorik bete zuelako. Ziklo hori, honelako baldintzekin bete zen:

1. Inoiz, mende luzeetan, Erresuma haundi batetako hizkuntza ofizial bakarra izan zen katalana (Erdi Arotik-1716).
2. Politikaren erabaki baten obrak («Ley de Nueva Planta»), (1716), katalana ezofizialtasun diglosiko batetara emana izan zen.
3. Zapalkuntzaren ondorioz, ilunaldi ofizial eta literarioa jasan beharko ditu hizkuntzak (1716-1833).
4. «Renaixença»-ren eraginez, politika abertzaleak bereganatu egiten du hizkuntz errebindikapena (1833-1930).
5. Hizkuntzari ofizialtasuna itzuli eta egoera sozio-politiko berria instituzioztatzen zaio (1931-1939).

Prozesua honela laburtzen da: ofizialtasun batetatik ezofizialtasunera kondenaturik, kontzientzia nazional eta politikoak ofizialtasunera itzuliko du, aukera berria hizkuntzaren politika nazional bat osatuz. Eboluziobide hori ezagutzeko, bi artikulutan emanen ditugu albisteak: lehenengo honetan, XVII. mendetik 1930era artekoa, eta bigarren batetan, Generalitat berrituaren politika.

más templadas y disimuladas, para que se note el efecto, sin que se note el cuidado.

Gerokoak gero, ez zen harri ederra Kataluniako hizkuntza ofizial ohiarena! Harma bidez irabazitako eskubidearekin (*que aquel gran orgullo está abatido y respetan ya los preceptos de V.M. y la Justicia, no por afecto y amor sino por la fuerza superior de las armas*, esaten zion Patiño ministroak Erregeri), gaztelania inposatu zitzaion Administrazioari Katalunian. «Nueva Planta» delako legeak birmoldatuko zituen han Estatua eta kultura.

Erasopear, bizi mina

Gerrate galduaren ondotik, hizkuntza eta beronen azalpenak zigortuak izan ziren mundu ofizialean. Baina ez da berehala galtzen askatasunaren itxaropena, eta Kataluniaren nortasun politikoa salbatzeko, plangintza bat aurkeztu zen 1734ean.

Hizkuntzaren arazoa ez da falta, helburu politikoen artean. Baldiri *Reixach* da katalanari lehenengotasuna eman behar zaiola uste duenetako bat, eta bereziki arrazoi pedagogikoak aipatuz: *Instruccions per l'ensenyança de minyons* du bere liburua (1749). Pere Salses i Trilla-rentzat, tradizio historiko eta kultural galezi-na du katalanak, eta nornahiri ere erro historiko aberatsak ematen dizkio; eta etorkizuna ez galtzeko ere, premiazkoa da hizkuntzari eustea (1754).

1760aren ingururako, desagertua da *Guerra de Sucesión* hura eta haren berehalako ondorioak eraman behar izan zituen belaunaldia. Gizon berriak eta denbora berriak datoz bizitza politikora. Erremediorik gabe, zentralismo borbonikoak sortu duen mundura egokituta lanegin nahi du jende berriak; baina, hala ere, ez zaio eskas nazionalitateen zentzua. Urte hartantxe zuzentzen diote Erregeri agiri luze bat deputatuek; *Representació* eta *Memorial de greuges* ere deitu izan da berau. Zaragoza, Barcelona, València eta Mallorca-ko deputatuek, Erresumaren errei-bindikapenen zerrenda ematen dute. Borbondarrei leialtasuna eskaintzen zaie, baina sistema zentralistak dituen akatsak ezin dira ahantzi. Administrazioarako eta eliz bizitzarako funtzionari katalanak eskatzen dira *Memorial*-ean. Ameriketako indioei lege askotan aitortzen zaien eskubidea (misiolari hizkuntz jakitunak bidaltzea, alegia) ezingo zaie ukatu katalanez mintzatzen diren menpekoei, gogoratzen du dokumentuak.

Katalana, kultura ofizialetik at

1752an jaiotzen da *Real Academia de Bellas Artes de Barcelona*. Mende hartako Akademia «real» guztietan bezala, han ere gaztelaniak izan beharko du nagusi; baina bertako gizonak ezin dute katalana erabat baztertu, inguruan ez baitzen falta bestela salatariaren bat. Hain zuzen elkartearen lehen lehendakariak moldatuko ditu katalanaren arau ortografikoak, eta geroxeago (1769), hiztegi katalan konplitu baten asmoa agertzen da Akademiaren barnean.

Ahalegin hauen fruitu bezala ezagutzen dira F. Amat-en hiztegia eta beronen iloben lanak eta baita geroago aipatuko den Ballot-en liburua ere.

Baina han-hemenka ikusten ditugun hizkuntz lanek apenas duten kultur ingurune ofizial eskolatuaren eraginik. Herriaren ezpainetan dago hizkuntza, eta mende honetantxe irabazten du zabalpen eta finkapenik haundiena kultura herritarrak (herri kantek, esaera zaharrek, etab.). Hala ere, eskolatuentzat eta borbondar egoera politikora egokitu beharra sentitzen zutenentzat, galdua da hizkuntzaren etorkizun nazional eta kulturalaren itxaropena. Eta, mingarriagoa zena, eritzi honetako gizon sonatu batzu, Katalunia biziki maite zutenetakoak ziren.

Antoni Capmany (1742-1812) gogoratuko dut hemen. Kataluniako ilustratuen artean toki nabaria ukan zuen (Capmany-ek; jakitez eta funtzionari bezala, Madrileko Gobernuaren konfiantza bazuen, Kataluniari ere, bere gisara, leial izanik. Ekonomista, historialari, deputatu eta akademiko, dena batera izan zen Capmany.

Capmany paradoxa bat da Kataluniako abertzaletasunaren barnean. Bi liburukote eder eman zituen, Kataluniako Historiari eta berezikiago hango itsas bizitzaren Historiari eskainiak. «Historia ekonomikaren lehengotako eredu bat ezezik, kontzientzia historiko katalanaren iratzarle» ere izan zen Capmany bere *Memorias históricas* obrarekin (1779-1792).

Balio horik aitortuz ere, gure arlorako badu Capmany-ek bestelako zerbait. Nazioaren Historia, ekintza berriz berregitera deitzen zuen historialariak ez zuen beretzat hartu hizkuntzaren borroka. Kultura moderno berrirako, ezin erabilia zela katalana, uste zuen Capmany-ek. Historia aldetik. «Renaixença»ren oin harriak jartzen ari zen gizona ez zen hizkuntzaren ahalmenaz jabetu. Alde honetatik, mundu ofizialaren oihartzuna gertatu zen Antoni Capmany.

Antoni Comas-ek eman du mende honetako hizkuntz kontzientziaren berri. Gizaldiaren azkenetan, nabariago agertzen zaigu mundu ofizialak utzitako hizkuntza nazionalaren gogoa. XVIII. mendeko historia tristeak ez du esan nahi tradizio zahararekin erabateko etenik gertatu denik. Dirudenez, politikaren kontra, gorde egiten dute iraganaldietako historiak eta kulturak hizkuntzarekiko lotura. Mintzairaren kontzientzia nazionala ez zen osorik galdu. Adibidez, bazen aipatutako Akademiaren elebitasuna salatzen zuen talderik, hain zuzen, zerabiltzan kultur zereginetarako Akademian katalana bakarrik erabil zedila eskatuz.

Alderantziz, ezaguna dugu mundu ofizial hartan itxurazkoez, katalan hizkuntzarekiko atxekimendua belzten zuenen bat:

Esta manía han fomentado ciertos literatos de gran opinión en este país. Uno de ellos, que murió hace poco, al catalán que le escribía en castellano no contestaba ni aun leía la carta, *esaten du Jaime Villanueva-ke* (1806).

Frantziatik salbaidia?

Orohar, XVIII. mendea lozorro batetan isildu bazen ere (orain artean hala ikusi izan du bederen kultura katalanaren historiografiak), entzun zen minoria baten kontzientziaren ahotsa. Baiona-rako deputatuei (1808), hizkuntzaren dimentsio politikoa gogora erazi zien Barcelonako Udalak, eta Independentzi Gerratean, Frantziari lot zekioken Kataluniarentzat, *Tomás Puig-ek* katalana proposatzen du hizkuntza berri ofizialtzat:

Dans cette province, l'on ne parle que l'idiome catalan et point du tout la langue espagnole; non obstant que le gouvernement antérieur eut pris toutes les mesures pour obtenir cette avantage. Sous une autre considération, il ne serait pas régulier, que la Catalogne, formant un Gouvernement séparé du reste de l'Espagne, adoptat la langue d'une Nation que ne la domine plus (1810).

Geroago hain sarritan aurkituko dugun independentismoaren eta hizkuntzaren arteko loturak agertzen zaizkigu hemen. Bestalde, egokia zen frantsesei honelako hizkuntz politikako gorabeherak aurrean jartzea, Frantziako Iraultzak ere ez baitzituen ahanzi hizkuntzen esanahi politikoak, eta preseski hilabete haietantxe Napoleon-ek ezarritako *Govern de Catalunya*-ren inguruan katalanari egoera ofizialago bat emateko asmoa sumatzen baitzen. Esate baterako, Diario de Barcelona hura izenez aldatuz, *Diari de Barcelona i del Govern de Catalunya* bilakatzen da. Katalunia Napoleon-en Inperioari lotzean ere, errespetoz jokatu nahi da

katalanekin. Baró de Gérando kolaborazionistak, frantses kodi-goak katalanez ematea eskatzen du, ez gaztelaniaz ezartzea.

Baina ezin eguntxinta batetan isildu lehendik zetozen bidegabekeriek sortutako errezeloak. Frantsesen eta Kataluniako frantsestuén berrikitako gogoak gorabehera, katalanek ez zituzten maite haik, gaztelauak maite ez zituzten bezalaxe. Ongi oharturik zeuden frantsesak berak ere horretaz, Foy jeneralak idazten zuenaren arauera: «beren hauzoko frantsesekiko halako gorrotorik ez die inongo gurasok haurrei hemen bezala ematen». Eta Foy-k Frantziak azken mendeetan egindako laidoak dakartza aiputara. Bestalde, Frantziak lapurtu egin zuen Roselló katalana Piriniotako Bakezkoan (1659), eta 1700ean, ofizialki ezarri zitzaion hizkuntza frantsesa, gainera.

Bai Frantziaren eta bai Espainiaren kontra, erne zegoen katalan askoren bizi nahia. Cádiz-en Espainiaren barruti banaketa berria proposatzean, deputatu batek, hizkuntza ere aipatuz, zioena dator burutara: *nadie es capaz de hacer que los catalanes se olviden que son catalanes* (Felip Aner d'Esteve, 1811).

III. — Bizkunde baten bila (1814-1874)

Ukitzera goazen epe historiko hau, XVIII. mendeko gaualdia-
ren eta XIX.aren azkenetako formulazio politiko abertzale argia-
ren tartean kokatzen da. Usuario zaharrari jarraikiz, Aribau-ren
Oda a la Pàtria olerkiarekin hasiko litzateke «Renaixença»-ren
abiapuntu muga-mugatua; baina gaurregun badakigu mugimendu
haren sorburuak goragoko iturri ugarietatik datozena.

XVIII. mendean erroak

XVIII. mendeko politika borbondarrak, gaztelautu egin na-
hi izan zuen Katalunia; baina, desofizialtasunaren isilpean kux-
kurtuz, intxaurrenduak intxaurren eman zituen, ez gaztainak.
Literatura katalan ofiziala isilerazi zen, eta, hala ere, herriak
bereari eutsi zion. Herri katalan mintzatzailleak, betidaniko hiz-
kuntza zuen bizirik, eta mende hartan inoiz baino herri literatu-
ra biziagoa eman zuen. Herritiko oparotasun hau da, *Manifest
de la Cultura Catalana*-k (1977) gogoratu duenez, «Renaixença»-
ren zutabe bat. Bigarrena, burgesiak orduan sortutako kultur ins-
tituzioen gain-egitura eragingarria izanen da.

Gizarte oinharriak

Laborariek, beren bizimolde eta pentsaera tinkatueta daudela, maite dituzte aintzinako foruak, biziki sentitzen dute Katalunia. Hizkuntza ere erabat beren baitan daukate. Karlismoak, hauen artean ditu jarraitzailerik gehienak.

Kataluniako *burgesia haundia* katalanista gertatu zen, ondasunak salbu baldin baziren bederen. Deretxo katalana bihotzez defendatu zuen, eta burgesia honen eskuetatik birjaio ziren *Jocs Florals* deituak (1859). Industri ekonomian zeukan bere boterea, eta 1868ko Iraultza izan zen berorren garaitzapenik haundiena. Zoritxarrez, eta garaitzaileen kezketan, urte haietantxe (1868-1874) ikusi ahal izan zen Kataluniako beste indar sozialak nondik nora joan zitezkeen.

Burgesia ttipia, menstrualgoa eta proletalgoa gizarte osoaren berrikuntza sozial baten atzetik dabilta, eta horien idealen azalpen politikoak federalismoan haragi egingo dira. Jende moeta hau izanen da 1868-1874etan bortizkiago borrokatuko dena, eta garai errebolitari haieran itxaropena itzaliko zaiona ere. Borbondarren Monarkia erreberrituan, barneko homogeneousasuna faltako zaio talde sozial honi; baina 1868an —eta aurretik ez dago zer esanik— federalismo demokratikoa, errepublikazaletasun borrokari batekin nahasia, aski zen politik progresismoa birresteko.

XIX. mendeko urte hauetan, bi korronte nagusitan agertzen da Kataluniaren defentsa: *karlismoan* eta *federalismoan*. Cucull-ek dioenez, 1898ko krisialdira iritsi gabe ere, katalanismo politikoak formulazio teoriko heldu bat lortua zuen. Federalismoan gertatu zen hau, batez ere. Formulazio horietan nazionalismo katalan bat izatera iritsi ez arren, federalismo radikalaren azpian dabilen ideia Kataluniaren autodeterminazioarena da.

Abertzaletasunaren barne egitura

Zer zen, ba, abertzaletasunera zihoan mugimendu hura? Gizarte osoaren baitandik zetorren mugida zen: aldiari gerrateek ezin izan zuten geldierazi; gairitu egiten zituen barneko eta kanpotik ezarritako kontraesanak. Gizarte industrial modernoak ito ez, baizik bizkortu egiten zuen korronte berriaren abiada: hainbat taldek, dinamika jauzkorrez burutatuko lan, borroka eta go-goetek kontzientzia nazionala erdituko zuten. Ez zen amets baten asmakeria; betidanik izan bazen identitate bat, herri osoaren ahal-ginen poderioz, berri ere argitan jartzea baizik.

Katalanismoaren etxagintzan lau zutabe nagusi ikusi izan dira:

1) Protekzionismoaren aldeko mugimendua, 2) Federalismo politikoa, 3) Tradizionalismoa, eta 4) Kultur Bizkundera. Protekzionismoaren borroakak, bizkortu egiten du Kataluniaren nortasunaz burgesiak duen kontzientzia. Tradizionalismoak —politikoa, juridikoa, historikoa— hainbat egintza haundi eta bizimolde amesturen oroitzapena dakar. Federalismoa, ostera, egitura politiko modernoaren bilaketan ari da, aspertzeke; baina, dena den, federalismo katalanak bi osakai ditu: bata, herri eta gizon orori zor zaion libertate mina da, eta bestea, Kataluniaren Historiatik datozten oihartzun federal eta konfederalak. Federalismoak, abertzasunaren aurreko ezker politikoa esan nahi zuen, tradizionalismoak (eta ez naiz karlismoarekin bakarrik ari) eskuin politikoa adierazten zuen bezala.

Eskutan dugun garaialdia gainezkatuz, II. Errepublikaraino luzatu nahi bagenu, izen batzu ere eman litezke bi korronteeetan: ezkerrean, Pi i Margall, Roca i Farreras, Almirall, Martí i Julià, Macià; eskuinean, berriz, Lluch i Ors, Durán i Bas, Torras i Bages, Estelrich, Prat de la Riba, Cambó. Honela, nahasian, esanahi haundirik ez dutela ere, komeni da gozoan hartzea.

Renaixença, 1833tik aurrera

Hertsiki hartuta, «Renaixença» hitzaz XIX. mendeko kultur mugimendu katalana izendatu ohi da. Beronen barruan lehen lekua ukan zuten hizkuntzak eta literaturak. Hizkuntz bizkunderak eman zion, gainera, askoren ustetan, oinarririk funtzeskoena.

Bizkunde haren baitan bi zio borrokari sumatzen dira: tradizionalismoak dakartzan *Deretxo eta Histori* zaletasuna eta haietatik jasotako argibideak, eta «Renaixença»ren *hizkuntz zaletasuna*. Biotatik zetozen ideiak, ametsak eta helburuak politikara iraganiko dira, eta, orduan, aginte politikoa bilatuko dute Kataluniarentzat. Azkenean, mugimenduak ikasi du herriaren geroa politikan irabazi beharko dela.

Hizkuntzarekiko kontzientzia nazionala mendearen bigarren partean lortuko da, bere osotasunean behintzat, baina lehenagotik ere baditugu sentiera berriaren zantzuak. Haatik, 1841era arte sakabanatuak eta batasun eta koordinapenik gabeak agertuko dira hizkuntza katalanaren berrikuntz agerpenak.

1814ean, hain zuzen bakearekin batera eta epe berriaren hasieran, ematen du argitara Josep Pau Ballot-ek bere *Gramàtica i apologia de la Llengua Catalana*: «Katalunia deritzan aberri honetan jaioa eta hazia den liburu honek ez du hizkuntzaz alda-

tua agertu nahi...» dio autoreak. Capmany-en ideologia etsitik beste muturrean aurkitzen da Ballot; horregatixe idazten du, noski, apologia hau, Capmany-ek sekula egingo ez zuen zerbait:

Gure hizkuntzak zernahi esplika dezake bere hitzez, giza adimenak sor lezakeen oro.

1833-1841 urteetako bihurgunea

Baina oraindik ere gutiengo batena zen 1814ean eritzi baikor hau. Horregatik, Aribau-ren *Oda* kaleratzean, jendea hunkiturik sentitzen da, ez baitzen halako ahalbiderik barruntatzen ofizialki literaturarik gabeko hizkuntza hartan. 1839ra arte ez da argitaratuko literaturaldi berriko lehen poesi liburua; Miquel Anton Martí-rena zen berau. Nazionalitateen Bizkunde hauetan gertatu ohi denez, olerkiak garrantzi handia du, eta egunkarietan ere hasi dira poemak ematen. Joaquim Rubió i Ors-ek 1839tik hasita emango ditu bereak Brusi-n; olerkiok liburu batetan bildurik agertuko dira 1841ean. Aipatu urte berean, hau da 1839an, mirakulu bat bezala, lau hiztegi inprimatuko dira (zenbat kidetasun euskal mugimendurekin!). Argi dago bizkor dabiltzala hizkuntzari bideak ireki nahi dizkiotenak.

Momentu hartako haundiena Rubió i Ors dugu literatur Bizkunderan; *Lo Gaiter del Llobregat* firmarekin ematen zituen bere lanak. Unibertsitateko gizona zen, Valladolid-en eta Barcelona-n katedrak izango zituen. Rubió honek garbiki ikusten zuen hizkuntzaren balio nazionala eta, ondorioz, politikoa.

Fa un segle i quart, en lo assalt de Barcelona (setembre de 1714), que nostres avis batalaren catorze hores seguides en defensa de llurs antics privilegis, (...), *per poder transmetre a llurs néts l'herència i lo idioma* (...); i no obstant (...), sos decendents (...) s'avergonyeixen de què se los sorprengue parlant en català, com a un criminal a qui atrapen en lo acte. *Mes açó cessarà, al menos s'ho promet així* lo autor d'estes poesies. Catalunya pot aspirar encara a la independència, no a la política (...); però sí a la literatura, fins a la qual no s'estén ni se pot estendre la política de l'equilibri.

Ikusten da, beraz, kultur eta literatur gizonak berek eraman nahi dutela hizkuntzaren arazoa politik mundura. Idazleek amesten zituzten helmugak politikoen programa eta ekintzara iragartean, hizkuntz errebindikapenak bere formulazio politikoa lortuko du.

Alderdi politikoak eta hizkuntza (1814-1874)

Hastapenetan, bazirudien *karlismoa* zela, Kataluniaren errebindikapenatarako egokien kokatua zegoena, eta inoiz esan ere egin da alderdi politiko horrek, edo, hobeki, mugimendu horrek, eman ote zion Kataluniari bere abertzaletasunerako formula biderik garrantzizkoena. Gaur, ordea, badakigu, karlismoak ez zuela federalismoak adineko eragimenik izan. Hala ere, ezin ukatua da karlismoak *Principat*-aren barnean izan zuen erakarmena, batez ere inguruan nekazalgo katalan hiztuna bilduz.

Karlismoaren ahotsa

Esan beharra dago, karlismoaren dei ofizialak askotan gaztelaniaz zabaltzen zirela, hala nola Don Karlos eta Don Alfonso-k azken karlistadako manifestuetan, edota zenbait instituzio karlistetatik sortu ziren agirietan, *Diputació de Catalunya*-k eta *Diputació a Guerra*-k emandakoetan adibidez. Eskuratu ahal izan ditudan dokumentu karlistetan, deus guti agertzen da hizkuntzari buruzko kontzientziarik. Aipa dezadan aurkitutakoa.

1872an, Karlos VII.ak emandako Foruetan ez da hizkuntz politikarik zuzenean haintzakotzat hartzen; baina funtzionariak sorterriz katalanak izatea eskatzen da. Urte berean, propaganda-rako liburuxka batetan, bai, hizkuntzari halako garrantzi retoriko bat ematen zaio: «katalana naiz, eta amagandik jasotako hizkuntza mintzatzeko hartzen dut luma (...), Napoleon-en kontra gudakatu ziren asaben hizkuntza bera. Argi hitzeginen dizuet, beraz, argi eta katalanez. (...). Zein probetxu ekarri digu Gaztelarekin bateratzeak? (...). Gure asabek ez zuten ezagutu gaztelania». Liburuxka karlista honek, lehenagoko katalanek gaztelaniari buruz zuten eritzi gaiztoa gogoratzen du: Gaztelako hizkuntza, zergalarien itsuskeriekin nahasten zuten haiek, *llengua de catastro* deitu ohi zioten. Bukatzeko, Sant Vicenç Ferrer-en esaldi batekin lotzen du idazleak Kataluniaren arrenkura: *Vindrán los lleons de Castilla i et xuclaran la sang* (etorriko dira Gaztelako leoiak eta xurgatuko dizute, bai, odola).

Abertzalego eskertiarra

Abertzalego eskertiarrak eman zion urteotan hizkuntz errebindikapenari agerpide garbiago eta helduagoa. Ezker politiko hau, batez ere, federalismoak betetzen zuen orduan. Federalismo katalanak —eta hau geroago nabarituko da bereziki— aparteko nortasuna zuen Espainiakoaren barnean. Kataluniako tradizioak

eta historiak erro propioak eman ziezaizkioketen hango federalismoari. Orain ikusten ari garen garaiazen buruan, botere politikoa federalismoaren eskuetara etortzean, Madrilgo federalismoarentzat unitarismoa izanen da tentazioa, eta federalismo katalanik ezingo du horrelako itxuragabekeriarik ulertu. Abertzaletasun nazionalista jaio aurreko naziotasun katalanaren ahotsa dirudi federalista katalan haien borrokak. Horregatik ere, federalismoak katalanez emanen ditu bere agiriak.

Korronte hirukoitza aurkitzen dugu federalismo honetan: 1) *Intransigente* deitua eta alderdiaren gehiengo berekin zuena (*tot o res*, dena ala deusez alegia, da horien ikurra, eta 1873an *Estat Català*-ren talde politikoa bilduko zen). 2) *Posibilista* da alderdiko bigarren korrontea: helburuetan bat zetorren lehenengoarekin, baina prest zegoen politikak zekartzan aldiak aldiko akordiotara iristeko ere. 3) *Soziala* da hirugarren talde federalista, eta Cucurull-ek balio eta gaurkotasun bereziak aurkitzen dizkio, hain zuzen kritika soziala eta eskakizun nazionalak biltzen zituelako.

Antoni Puigblanc da federalismoan hizkuntzaren eskakizuna oso garaiz (1835) politikara ere eramango duena: gaztelaniari Estatu osokoa izateko gaitasuna aitortzen dio, baina *sin perjuicio de cultivar por su particular gusto, y para más radicar en sí el amor natal y a sus leyes el cántabro o vascuence los cántabros, y el catalán o lemosino los catalanes*. (Libertate hori ederra da, noski, baina lehiakide den hizkuntzak askatasun hori *bakarrik* darabilenean da ederra. Bestela, libertatea ez baita libertate ere).

El Nuevo Vapor aldizkariak (progresista zen denboraldi batetan, 1835ean) libertatea ere Estatutik babestu behararen premia barruntatzen zuen, hain zuzen Estatuaren hizkuntz neutraltasunean fede haundirik ez zuelako, nonbait. Estatu funtzionarioak hizkuntz prestamenik gabe, nonahi eta edonon barreiatzeak ondorio gaiztoak zekartzan, haren ustez, Kataluniarentzat: izan ere, *su* (funtzionarioen) *ninguna inteligencia del hermoso idioma en que nos expresamos vulgarmente, les infunde una animadversión que, mal disimulada, acarrea al país un sentimiento igual para con ellos*. «Laissez faire» soilak konpondu ez, baizik ozpindu egiten zuen giroa, berehala jarrera politiko jakin batzu sortuz.

Guardiola-rentzat, hizkuntza ez da harreman politikoak puntzunia ditzakeen tresna bakarrik; horretaz gain, naziotasunaren osakaia da deputatu liberal federalista honentzat. Mintzaira tar-teko dela, frogatuko du Kataluniaren nortasun nazionala, eta horrexegatik ukatuko dio Espainiari bere naziotasuna: *España*

no es, en riguroso y buen sentido de la palabra, una sola nación, sino un haz de naciones (1851).

Illes i Vidal-ek areago joko du: Kataluniaren egoera kolonia batena da eta koloniatasun horren agergerri bat zera da, Gaztelak hizkuntzarekin egiten duena alegia: *Gaztela da la nacionalidad que da lenguaje a las leyes y a la literatura*. Illes-ek, Estatu liberala itxuragabeko hautabide batetara dihoala uste du: Kataluniaren historia, legeria eta hizkuntza separatismoaren peragile baldin badira (eta Gaztelak darabilen Estatuak pentsamolde horixe du),

¿cómo no se ha pensado combatir todas estas causas de rebelión, o de poco apego de nacionalidad española, y no se ha propuesto prohibir que hable el pueblo el único lenguaje que conoce, y mandar quemar anales y archivos, y derogar pronto, instantáneamente, la legislación catalana?

Ez du errealitatea aitortu nahi Estatu espainol erdirakoiak, eta gogozko itsumen horrek daramake zentzugabekeria horietara. *Pi i Margall*-ek, federalismoaren teoriko haundiak, esan zuenaren arauera (1854): herriek hor dauzkate beren historia, hizkuntza eta literatura, eta maiz beroretan txertatuta elkarrenganako ezin ikusia eta gorrotoa. Egia hori ezagutu nahi ez duenak, berriz ere harri berean egingo du oztopo. Eta, horregatik, premiazkoa da herri bakoitzari bere trataera ematea.

Urte haietan, gerora idazle eta politikoko kontserbakorra izanen zen *Mañé i Flaquer* herbestera joango da argitarabide eske, Madril-en agintean zegoen Gobernu progresistaren kontra (1855), Katalunia suharki defendatzeko. Espainia, nazionalitate elkarte bat da, bakoitzak du bere hizkuntza, eta unitarismo politikoak antzutu baizik ez du egin elkarte hori: Monarkiaren aginte nahiak kolonia bihurtu ditu probintziak. Katalunia harro-harro dago bere hizkuntzaz Erdi Arotik hasita, eta Estatuak ezingo du hori ahan-tzi. Geroago ez bezalako ausardia agertzen du Mañé-k urte haue-tako esaldi eta erasoetan.

Mañe-ren bide beretsua egin zuen Victor *Balaguer*-ek ere, gaztezero bero batetatik zahartzero epelago batetaraino. 1856an, Espainiaren nazio aniztasuna ezin ulertua salatzen du isabeldar Monarkiagan, eta aurrera joaz, Kataluniaren historia nola bortxatu izan den gogoratzen zuen: *El Principado era una especie de colonia española* idazten du, XVIII. mendeko borbondarren politika ahotan duela. Balaguer da bere belaunaldiko idazlerik eginenetakoa eta *Jocs Florals* haik sortu eta irabazi ere egin zituenetako bat.

XIX. mendeko Katalunia, katalanez mintzatzen zen osoki: haurtzarotik zahartzarora, familian eta lantegian; hitzegin eta pentsatu, katalanez egiten zuen herri hark. Joan *Corona*-k idazten zuen bezala (1859), gaztelaniaz egitean, itzulpen lanetan ari zen katalana, eta *oso-zaila* zen hori. Eta hain zaila, zeren *gaztelania herbesteko hizkuntza atzerritar bat bezalaxe ikasi behar izaten bait dugu*. Eta artikulua honela bukatzen zuen: *és sant l'amor a la Pàtria, y la nostra Pàtria és Catalunya*.

1859an berriztatu ziren *Jocs Florals* haietaz gero, urteoro errepikatzen ziren Marià *Aguiló*-ren kritikak: «Ez, ez du inork sekula herri bati bere hizkuntzaren defentsa bideak eragozteko arrazoirik». Asmo berari eutsiz, *Serraclara*-k, Deretxoa hizkuntzaren zerbitzutan jar zedila eskatzen zion Comitè Republicà Democràtic Federal de Barcelona-ri, *El Estado Catalán* aldizkarian (1870).

Federalismoaren barnean, etorkizunaren zantzuak hobekitzoen usnatu zituenetako bat, Narcís *Roca i Farreras* (1830-1891) izan zen. Aipagarria da, hemen darabilgun epearen barruan, *La Independencia* egunkarian argitaratutako lan luze bat. Eguneroko hau eklektikoa zen, posibilisten eta intransigenteen eskuetan erori gabe. Hasieratik bertatik zegoen hizkuntz arazoaz kezkatu. Gobernua, katalanez behingoz, dei bat (soldaduskarakoa) egin zuenean, hala zioen egunerokoak (1872):

¿Por qué el Gobierno no sigue esta misma costumbre en todas cuantas disposiciones publicadas, mucho más interesantes para la generalidad de los ciudadanos, que las que se refieren a un mero alistamiento voluntario? ¿Es que el Gobierno sólo recuerda que la lengua catalana se habla en dilatadas provincias españolas cuando necesita comprar la sangre de sus hijos por un puñado de oro? En este caso Cataluña sabrá comprender los móviles de su aviesa conducta.

Koherentzia eta zolitasun haundiko idazlea izan zen *Roca i Farreras*. Denbora berean, katalanista eta sozialista aitortu zuen bere burua. Beti ere agintetik urrun ibili zen, abertzaletasunaren profetatza garbia eginez. Tortosako akordiora (1868) iritsi baino askoz aurretik, Paisos Catalans guztien batasunaz hitzegin du, hizkuntza bakarraren lurraldeen batasunaz, alegia.

Alderdi eta gizon politikoen hizkuntzari buruzko defentsak, lehentxeago nahiz geroxeago, lege-erabakietara heldu behar du. Hori gertatu zen *Centre Catalanista*-k Kataluniako deputatuei zuzendu zien agirian (1873), Konstituziora eta lege apalagoetara ere katalanaren ofizialtasuna eramane zedila eskatzean:

que el idioma de cada provincia sea declarado oficial dentro de su Gobierno especial, sin perjuicio de convenir en una que represente el poder central.

1814-1874etako urte hauetatik jasotzen ditugun testigantza hauk laster aberats litezke oraindik, baina gera bedi oraingoz bere horretan, agian aski baitira kontzientzia politiko-linguistikoko baten lehen urratsak erakusteko. Zalantzarik gabe, literatur Bizkundean murgilduta ari ziren gizonak ukan zuten lehen hitza; berorien ondotik, erreibindikapen bera ikusi da politikoen baitan. Argitasun distiratsua aurkituko du egunsenti honek, «Renaixença»ren bihotzera sartzean.

IV. — «Renaixença» eta hizkuntzaren balioa

Katalanismoaren barnean, «Renaixença»k deus ekarri baldin bazuen, hizkuntzaren balioztapena izan zen hori, bai intelektualetan aldetik eta baita politikoengandik ere. Ikus ditzagun idazleentzako adibide batzu.

Oda-rekin, hala esanenez, jendeak erreparatu egiten du: katalana baliozkoa da, ba, esaten du jendeak bere golkorako. 1839-1841etan pauso berri bat ematen da: Rubió i Ors-engandik aitortzen bat jasotzen dugu; hizkuntzaren balio estetikoak ikusten du poeta honek: *nadie tenía confianza en la eficacia estética del idioma* (komentatzen du beste Rubió batek): *este fue el único paladín durante mucho tiempo de que podía y debía cultivarse la lengua catalana*, dio Parpal-ek. Beraz, ez da egin litekeena bakarrik, egin behar dena ere bai.

Literaturako idela politikoak

Literatura herrikoia (Pitarra, Almirall, etab.) eta jantzia goaren lehiketa gizatzen baten ondoren, kontrajarriak egondako joerak bateratu egin ziren, guztien artean teatroa berritatu. Teatro hau politikoki ere arriskutsua bilakatu zen nonbait, katalanez idatzitako antzerkiak debekatu egin baitzituen Gobernuak 1867an. Ez zion mesede txarra egin debeku hark literatur mugimendu osoari!

Hizkuntzarekiko kontzientzia politiko-nazionala ez da berehalako argitzen. Milà-rentzat, oso beranduago ere (1859), *Jocs Florals* berrituek *babeslekua* izan behar zuten hizkuntzarentzat: *gutierrez aterpe bat*. Akademi lan aseptiko eta serioa, alegia. Han, ordea, hizkuntza bera zen benetan politikoa, eta, Verdaguer-en *L-Atlán*-

lida jaio zenean (1877), literatur lan soil batek ukan ohi ez duen harrera ona aurkitu zuen gizartean. Hizkuntza baztertu eta literatura zanpatuaren garaipenak, herriaren garaipenak ziren. Horregatik, poeta bera ere politiko bilakatzen zen hizkuntzarekin batera: *El poeta catalán descendió de la montaña a la ciudad cantando su poema, y nuestra lengua volvió a existir viva y completa, popular y literaria en una pieza* (Maragall). Herriaren beraren izanmodu propioa sentitzen zen obra poetikoetan ere. »Hizkuntza gordetzea, aberriaren sortetxea gordetzea da» zioen Jaume Collell-ek (1887).

Lorpen literario hauek ausardia berria ematen zieten katalan ekintzaileei. Egun batez, Barcelona-ko Ateneoan lehendakari berriak katalanez ekin zion hitzaldiari. Ez zen halakorik espero, eta entzuleek txundituta eta irainduta nonbait, ez zuten onhartu atrebentzia hura. Hala ere, zetozen aldaketen indarraz ohartuki, ez zuen amor eman Angel Guimerà lehendakariak.

Etxe barruko erasoek ezezik, kanpokoek ere hestualdiak pasa arazi zituzten, baina hizkuntzaren balioaz jabetzen lagundu zuten haiek ere. *Narcís Oller-en Memóries literàries* liburuan ikus liteke kanpoko eritzi eta kritikek nola kontzientziatu zituzten idazle katalanak.

«Renaixença»ko idazlanek lortu ere egin zuten oihartzun onik Espainiako idazle gorenen artean: Pereda-k, Menéndez Pelayo-k, Pardo Bazán-ek, Valera-k, Clarín-ek eta Benavente-k go-raipatu baizik ez zuten egin, esate baterako, Oller-en nobela. Inoiz gazteleratu ere egin zituzten obra haik. Zalantzarik gabe, kanpotarren kritika onak adorea ematen zien Kataluniako luma gizoni. Dena den, tartean ibili zen hizkuntzaren arazoa, ez nobelística eta estetikarena soilik.

Pérez Galdós oso gogorra agertzen da bere eritzietan, beste eskutitz-lagunak ez bezala. Ez du «Renaixença»ren zentzua ulertzen; baliozko gizon horiek gaztelanira jo beharko lukete. Honela idazten zion Oller-i:

No puede Ud. figurarse el desconsuelo que siento al ver un novelista de sus dotes, realmente excepcionales, escribiendo en lengua distinta del español, que es, no lo dude Ud., la lengua de las lenguas... La admiración que siento por Ud. es bastante grande para hacerme desafiar las asperezas de una lengua cuyas bellezas no entiendo y cuya resurrección como lengua literaria no me explico... El castellano es la lengua de los dioses... el catalán, por lo poco que yo entiendo de él, no tiene construcción propia.

Azken buruan, alde nahiz kontra dabiltzanek —bakoitzak

bere gisara— eztenkatu baino ez dute egiten aintzina dihoan mugimendua, kontzientziapena. Hauxe bera esaten zuen Estelrich-ek Joan Magarall-i buruz, hau da, hizkuntzaren katalantasun politiko-a agian inork baino hobekiago ulertu zuen gizonari buruz:

Inconscientemente o no, a pesar de su temperamento recluso, él fue la voz de su tierra... Le parecía en las grandes jornadas, llevar Cataluña encendida dentro de su pecho.

Maragall-en teoria estetikoek («la paraula viva»), hizkuntzaren inguruan hartzen dute beren gorputz politikoa. Nazioa eta hizkuntza hertsiki elkarrekin bizi dira:

La nación es la lengua. No digo que el Estado, ni que la Patria es la lengua; digo la nación, es decir, lo nativo social, el espíritu del pueblo.

Maragall hau, azterketa honen hasieran aipatutakoa bera da. Unamuno-k ere ezin zuen ulertu hizkuntzaren «izpiritua», giza-banakoaren baitan ezezik, kolektibitate oso baten golkoan marmitzen zenik. Edo, beste era batetara esateko, ez zuen Katalunia-rentzat hizkuntzaren kolektibitate balioa konprenitu. Katalunia zabal zedila nahi zuen, baina, zabaldu, inoren mintzaira erabiliz, gaztelaniaz:

Dijo y sostuvo (Unamuno) que los catalanes debíamos esforzarnos en catalanizar España, y que debíamos hacerlo en Castellano, *idaxten du Maragal-ek* (1911).

Maragall-ek, ostera, konplexurik gabe erasoten dio aholku horri: *pues yo creo que esto no puede ser. (...) La prueba ha sido hecha, nada menos que por cinco siglos. (...) ¿Dónde está el rastro de catalanidad en el espíritu español de mientras esto así ha durado?* Eta zuzenean erantzuten dio Maragall-ek Unamuno-ri:

No, mi admirado don Miguel de Unamuno; no, amigo mío muy querido; no puede ser, no podemos tomar la lengua castellana «como lengua propia», no podríamos hablar.

Herri oso baten gordailu bezala ikusten du Maragall-ek hizkuntza. Horrexegatik garamatza mintzairak politikara, elkar-bizitzan kokatzen baita hizkuntza. Estelrich-ek honela laburtu du Maragall-en etikaren alkantzu politikoa: *Este ideal literario (demostración catalana de su teoría) ha marchado paralelamente a la inspiración política.*

Testuinguru politiko batetara datoz, beraz, «Renaixença»ko literatur lanen norabideak eta hizkuntzari buruzko pentsamol-

deak. Politik ideologiak eta programak erabat literaturaren ondorio soil bezala ikusi gabe ere (eta izan da «Renaixença»ren horrelako interpretapenik ere), historialariek beti ikusi izan dute mugimendu haren kulturgintzan indarrak politikara eramango dituen eragimen azkarra. Ez da harritzekoa, mundu politikoak, hein handi batetan, literaturaren ideia politikoak ispilatzea.

Politikoen ideiak (1874-1930)

Hiru epetan bana genezake hurbiltzera goazkion histori aldi hau, irakurlearentzat hemen bilduko diren ideiak piskatxo bat ordenaturik azaltzeko.

Monarkia berreraikiaren epe-aldiak

1874-1901etan berritu egiten du Espainiak bere Monarkia borbondarra. Katalunian, federalismo errepublikazalea behera dator, eta nortasun katalanaren defendatzaileak nazionalista bihurtzen dira. Abertzaletasunak aurpegi garbiago eta ezagungarriagoa jantzen du: Katalunia nazio bat da eta naziotasun horren zerbitzurako, programa eta alderdi abertzale nazionalistak sortu behar dira. 1898ko krisialdia tartekatzean, katalanismoak bere formulazio heldua iristen du. Mañé i Flaquer eskuinean, Almirall ezkerrean, Guimerà «Renaixença» aldizkaritik, Duran i Bas Dere txo katalanaren alde, Torras i Bages Elizatik eta Prat de la Riba politikan..., hogeitabost urteok oso aberatsak dira katalanismoaren barne hazkuntzan.

1900-1914etako da bigarren epea. Aurrekoen ondoriobidez, *Lliga Regionalista* jaiotzen da Prat de la Riba-ren eskutik. Ez du katalanismoak erabateko batasunik; baina, harmagizonen mehatxupean, *Solidaritat Catalana*-ren hauteskunde elkargoa moldatu ko du, 1907an egundoko garaitzapena irabazteraino. Solidaritat honen barneko etenak eta 1909ko *Setmania Tràgica* gorabehera, *Lliga-k* ez du galduko bere hegemonia politikoa, ez baitzaio lema-ri onik faltako: Enric Prat de la Riba, guztien gidari. Ohizko partidu espainolek (*liberales* eta *conservadores*) galdu dute beren tokia Katalunian, eta Madrildik saiatuko dira Alejandro Lerroux-en ziri politikoa sartzten. *Lliga-k* Espainia osoari emango dizkio eza- gutzera Kataluniaren erreibindikapenak. Kontserbadore izanen da, noski, baina gaur bertan ere badago garai batetako *Lliga*-koen- gan ideia abertzalea nola saldu ikasteko zer azter eta ikus.

1914-1930etako itxaropenak eta krisialdia, ederrak eta zitala dira denbora berean. 1914ean *Mancomunitat*-a sortzen du Prat-ek,

lau probintzien arteko zenbait zerbitzu batuz, eta agintea Diputazioetatik instituzio berrira pasaiaz. Madrilek apenas ematen duen ezer, baina batasun Gobernu honek ez zuen gutti balio izan gobernu autonomo eta batuak Kataluniari nola lagun ziezaiokeen erakusteko. Duran i Bas-ek sortu nahi izandako instituzio konzientzia, Prat-ekin praxi politikoen bidez birretsi zen. Arrakasta politiko horrek, ordea, ezingo du *Lliga* hura, 1917-23etan, iraultza proletariaren beldurretatik salbatu. Harmagizon baten —diotenez, ez katalanisten etsaia, gainera— izenpean agertuko da tentazio politikoa: Primo de Rivera. *Lliga* izuturik dago ezkerreko uholdearen haundiaz, eta ez dio jeneralari ezetzik esango; baina bai laster damutu ere: *Mancomunitat*-a desegin egiten du diktatoreak, hizkuntza zokoratu... Hala ere, *Lliga* ez da gai beharko litzatekeen indarrez aurpegi emateko, eta katalanismo borrokalaria gidari berrien bila hasiko da: Macià, Rovira i Virgili, d'Olwer, Carrasco Formiguera, Companys, etab. Errepublikaren atarian, abertzaletasun ezkertiarrek prest dauzka bere jendeak eta erakundeak, aukera sortu bezain laster, agintea hartzeko. 1930eko abuztuan izenpetuko dute «Donostiako Akordioa». Errepublikak haintzakotzat hartuko omen du Kataluniaren nortasun politikoa.

Federalismoaren harrobitik

Laburtutako testuinguru honetan aurkitzen ditugu politikoen ideiak; baina katalanismoaren urandietan sartu aurretik, itzul ditzagun begiak iturrietara.

Partit Federalista de Catalunya deitua izan zen, harik eta sukurtsalismoa arazo bezala sentitu zen arte, nortasun katalanaren defendatzailea. Federalismoan biltzen ziren Katalunia zalerik beroenak. Valentí *Almirall* izan zen, esate baterako, lehen Kongresu katalanistaren gidarietako bat (1880); eta, bi urte geroago, *Almirall* berak sortuko du partidu espainolekin loturarik izango ez duen alderdi katalanista ere (*Centre Català*, 1882).

Federalismoaren eboluzioa direkzio batetan baino gehiagotan gertatzen da: batzu Partit Federalista-ren barrutian dihoaz aintzina (J. N. Roca i Farreras, adibidez), baina federalismoari zentzu katalanista bat txertatuz (R. N. Roca i Narcís); eta beste zenbaitek, ezker abertzaleak bereziki, federalismoaren harrobitik jasotako langaiez eraiki zuen katalanismo nazionalista politikoa-ren pentsamendua. Katalanismoak sortutako talde berrietara odol-hustuko da federalismoa, azkenik.

XIX. mende hondarretako federalistek azken ondorioetaraino

eraman zituzten, gezurra badirudi ere, abertzaletasun katalanaren teoriak: hementxe dago Kataluniako independentismoaren jatorburu bat. Roca, Pi i Margall, Vallès i Ribot gero eta are iraultzaileago agertu ziren, Monarkiaren Berreraikuntza hartan itxaropenik ez zutelako ere bai.

¡Ah, impertinentes unitarios! ¿Recordáis los errores por los que fuimos a la pérdida de la Isla de Cuba? Por los mismos estáis poniendo en peligro la unidad de la Patria (Pi i Margall, 1900).

Federalismoa eta katalanismoa kontrajarri izan dira sarritan, historia aztertzean, baina autodeterminazioaren bidegurutzean elkartu ziren haik. Kataluniaren soberania, autodeterminazioa eta independentzia ere badaude bi korronteen atze-oihal bakar bezala. Federalismoaren erreibindikapenetan, bi gisatan sumatzen dugu hizkuntzarena: batzutan isilpean, arazoa ukitu gabe, begi bistan dagoen eskakizuna dirudi; zenbaitetan, espreski aipatuz.

XIX. mendeko azken bi hamarrekotan, eta lehentxeagotik ere, federalismoa itzaliz joanen da Katalunian. Eskuineko alderdiek hartuko diote etreleboa, eta ez nolana ere, berreraikia den Monarkiaren sistemari oso-osorik sartuz, agintez jabetzeko irrika biziz. 1714eko hondamendiaren mendehurrena, instituzio berri batekin ospatuko da (*Mancomunitat*-a eraikiz), eta gailur hori ez du federalismoak irabaziko, ezta ezker abertzaleak ere. Eskuina izanen da garailea.

Eskuina eta hizkuntz politika

1874-1930etako urteetan, eskuina izanen da agintea eskuetan ukanen duen indar katalanista bakarra edo. Hizkuntz politika egiteko aukera izan zuen, garaiko sistema politikoak ezartzen zituena muga hestuen barnean. Batez ere, interesgarria litzateke *Mancomunitat*-aren jokabidea ezagutzea; baina, zoritxarrez, ez dut behar bezala iturrietara iritsi ahal izan, eta beste batetarako utzi beharko dut Kataluniako une hori.

Aitorpen zindoak

Eskuina aberatsa da hizkuntz politikarako proposamen teorioak egiten, eta praxia beste baterako lagatzen bada ere, badu interesik teoria bezala emandakoa ezagutzeak.

Bartomeu Robert (1842-1902) medikua, Barcelonako alkatea izan zen, eta, egokieraz sortu zenean, Madrilgo Gorteeetan lanegin zuen katalanismoaren ideiak zabaltzen. Politika gizona baino gehiago zen abertzale suhar. Hizkuntzaren eskakizuna gogoan

ukan zuen: katalantasunean bi oinharri aipatzen ditu. Bata, Kataluniaren barne soberania, eta bestea hizkuntza.

Narcís Verdaguer (1868-1918), Deretxo katalanaren defendatzaile irmoa izan zen eta *Lliga*-ren barnean korronterik abertzaleenaren aintzindaria. Deretxoarekin batera, hizkuntza gogoratzen du 1887an *Centre Escolar Catalanista*-n ikastaroa irekitzean, eta bidegabekeria ezinjasana bezala salatzen du hizkuntz egoera ofiziala.

Badugu katalanok geure hizkuntza (...), gure pentsamenaren derrigorrezko ibiltokia dena (...), baina bizitzako une arranditsuetan zokoratzeraz bortxatuak gara, mundu ofizialaren ate aurrean utzi behar dugu, eta sentitu eta pentsatzen duguna faltsutzeraz eramaten gaituzte, sekula ongi ulertuko ez ditugun erak ezarriz (...). Gaizkileak ote gara, gero, honelako iraina merezi izateko?

Katalanaren erreibindikapenak gero eta jende gehiago irabazten zuen, ez bakarrik Principat-ean, baita gainerako Països Catalans deituetan ere. Mallorca-koa zen, esate baterako, Ramon Picó i Campamar (1848-1916). *Jocs Florals*-etan nabarmendu zen, eta 1885ean *Mestre en Gai Saber* izentatu zuten. «Bases de Manresa» direlakoak moldatzen goraki parte hartu zuen Picó-k *Unió Catalanista*-ren Asanblada-n, eta hain zuzen aurreproiektuan hizkuntzari zegokiona berak defendatu (hau da, katalana izanen zela Kataluniako hizkuntza ofizial bakarra). Gogorri erasotzen dio hizkuntza arrotza ezartzeko Katalunian eraman den politikari. Dabiltzan arrazoiak jaso ditzagun: hizkuntzak hagitz lagundu du nazionalitate kontzientzia iraun arazten, Gaztelak politikarik bidegabeena ezarri du hizkuntza kontutan; naziotasuna galtzeko, ez dago hizkuntza lagatzea bezalakorik. Katalanismoak eman duen hizkuntz defentsarik abertzaleenetakoa da Picó-rena.:

Geure hizkuntza propioa dugun unetik, geurekin jaio den hizkuntza, hain zuzen (...) gure baitan nazionalitatearen kontzientzia beti bizirik iraun arazi duen hizkuntza, ez du inork guri mintzaira hori erantzeko eta beste arrotz bat ezartzeko eskubiderik (...).

Jokabide horretan, Gaztelak injustiziarik haserregerriena eta biotziazirik piztiena egin du (...).

Bidezkoa da, ba, bere buruaz kontzientzia duen herria (...), ahalegin dadila nortasun hori bizirik eta bere sen onean gordezen, eta hizkuntza arrotza inposatzeko egiten zaizkion bortxape-nei etengabe gogor egiten (...).

[Zenbait nazionalitatez] osatua den Estatu baten botere zentralak, eskualde horietako baten hizkuntza beretzat hartu du, eta ez da zilegi, hain zuzen, mintzaira hartaz bakarrik baliatzea gainaroko eskualde guztiekin harremanak eramateko (...).

Zanpatzaileen eta bortxatzaileen arrazak, eta horixe dira gure

arerioak, oinharritzko printzipioa hauxe izan ohi du: nazionalitate bat deuseztatzeko ez dago beronen hizkuntza itotzea bezalakorik. Etsaien jokabide horretzek erakusten digu zer egin behar dugun guk, nazionalitate katalana bizkortzeko (...).

Torras i Bages

Hizkuntzaren zentzu nazionala oso presente zegoen, ikusten denez, «Manresa-ko Basiak» eman zituztenengan. Hango gizonak politikoak ziren, politika zibila egiten zutenak, alegia; baina eliz-gizonek eta Elizaren politika zuzentzen zutenek ere azaldua zuten arazo honetaz beren eritzia. «Renaixença»ren barnean hainbat eliz-gizon suertatu zen. Proletalgoa, burgesia eta apezzeria elkarrekin agertzen zaizkigu abertzaletasunaren mugimenduan, beren arteko kontraesanak ezin gaindituz. Elizak abertzaletasunaren teoriko gorenetakoa bat ukan zuen Josep *Torras i Bages*-engan (1846-1916). Arestian jasotako Picó-ren aipu horik idatzi eta hilabete guti barru, Vic-eko apezpikuak bere *La tradició catalana* (1892) atera zuen jendartera.

Hain sarritan errepikatutako harako esatera zahar hura «esti-loan gara gu geu» egia baldin bada, hizkuntzaren baitan dagoela herria bere nortasunean ere egia da. Hauxe da poetak emaniko identifikapena: «Bere hizkuntza irabazten duen herria, bere buruz jabetzen da» (...). Gizarte lotura guztien artean, erlijioa salbu, hizkuntza da hertsienik lotzen gaituena.

Torras i Bages-en arrazoi teologikoak baliozkoak ziren ala ez jakitea, ez da guretzat axolazkoena hemen; baina gogoan hartzekoak dira, beste korronte abertzaleen artean, pentsamendu katolikoak ere egin zuen gogoeta serioa eta hizkuntz kontzientzia nazionalari ezarri zizkion zimentarri teorikoak.

Honelako ekarkin teoriko batzuri esker, eskuineko abertzaletasunak politiko ginak eta helduak eman zizkion Kataluniari, nahiz eta bidegurutze zenbaitetan —larriretan— beti-beti leialtasun berdinez ez jokatu gero. Dena den, aitortu beharra dago Kataluniak egun haundiak zor dizkiola eskuineko abertzaletasunari.

Prat de la Riba

Enric *Prat de la Riba* (1870-1917) izan zen *Mancomunitat*-aren lehen Lehendakaria. 1914ean zen hori, baina aski lehenagotik emana zion bere lanari norabide jakina. Unió Caatalanista-ren idazkaria zenez, 1892ko Manresa-ko Asanbladan parte nabaria ukan zuen. Horen gaztetako pentsamendu abertzalea *Compendi de Doctrina Catalanista* (1894) liburuxkan aurki liteke. *La*

Veu de Catalunya egunkariaren sortzaile eta zuzendaria izan zen. *Lliga Regionalista*-ren barnean egin zuen lan eta, berau agintera igotzean, Kataluniaren gidari zolia bilakatu zen Prat. Historiak aparteko «seny ordenador» bat aitortu izan du haren baitan. Teoria mailatik ekintza politikora pasatzen asmatu zuen gizon aparta izan zela esan ohi da. Pentsatzaile eta ekintzale honen oroitzapena ez da inoiz galdu Kataluniako kolore guztietako aberzaleen artean, eta haren *La nacionalitat catalana*, abertzaletasunaren biblia edo izan da urtetan.

Aipatutako *Compendi* liburuxka Unió Catalanista-k eraturako lchiaketa batetan sariztatua izan zen eta, horrela, alderdi batek erdi ofizialki onhartua izan ondoren eman zuen argitara, 100.000 aletako edizioan. Baina erne zegoen Gobernua, eta bahitu egin zioten edizioa, denbora berean autorea hauzitegira eramanez. *Compendi* honek, aberri bezala aurkezten zuen Katalunia, «aberri» hitzaren esanahia honela finkatuz:

(Es) la comunitat de gents que parlen una mateixa llengua, tenen una història comuna (...).

Hizkuntza da lehenik aipatzen den balioa, nazionalitatea definitzean. Eta aintzina joaz, naziotasun horren eskubideak aipatzen ditu Prat de la Ribak: aginte politikoa eta beronekin erabili beharko den hizkuntza:

— Beste zein eskubide aitortu beharko zaigu?, *dio galdera batek.*

— Katalunian, azalpen publiko eta pribatu guztietan, mintzaira ofizial bakar bezala hizkuntza katalana erabiltzearena. (*Lo d'usar en tots los actes públics i privats la llengua catalana, com a única oficial a Catalunya*).

Abertzaletasun ikaskaia zen hori bakarrik, inoiz beharbada praktikara eramango zena; hala ere, hori zen buru abertzale batek hautatutako helburua, eta gero gerokoak. Une historiko batetan, *Mancomunitat*-aren jaiotorduan, erretorika apurtxo bat tartean zela noski, gauza beretsua errepikatu zuen Prat-ek.

Prat-ek Kataluniarentzat eta katalanentzat hitzegiten zuen bereziki; *Lliga*-ko beste politiko batek definituko zituen Espainiaren aurrerako ideal berak. Cambó izan zen katalanismo politikoa herbesteari arkeztu ziona.

Cambó eta Lliga

Francesc Cambó (1876-1947) izan da, zalantzarik gabe, Kataluniak politika espainol garaikideari eman dion gizonik haundiena. Katalanismoa Espainiako politikan sartu nahi izan zuen, eta es-

kuineko katalanismoaren ahotsik boteretsuena gertatu zen. Bi aldiz izan zen Madril-en Ministro. 1914-1923etako urteetan bazirudien, Espainiako estruktura politikoak alda zitezkeela katalanistotik erasota, eta horretarako gizona Cambó zen, itxuraz. Hala ere gizarte iraultza baten beldurrez atzera egin zuen, eta jokabide horretatik jaio ziren ezkerretik egin zitzaizkion desleialtasun salakuntzak.

Hizkuntzaren errebindikapen bidean, Cambó-ri zor dizkiogu formulaziorik borobilenetako batzu, borobilak eta bipilak.

Gu katalanistak gara, ez errejonalistak garelako, Kataluniaren naziotasunaren kontzientzia dugulako baizik, eta garaipena erdiets dezala nahi dugu. (...). Espainiak ez dezala itxaron haunditasunik, alde aurretik arazo katalana konpondu ez badu.

Espainiaren aldaketarako ahalbideak oso hurbil sentitzen zituen orduan (1916) *Lliga Regionalista*-k eta Cambó-k ere bai. Horregatik, politika berri posibleari norabideak eman eta helburuak izendatzea osoki premiazkoa zen Cambó-rentzat. Madril-go politika irabaztera irten zen, han agertuko zituen Kataluniaren errebindikapenak, baita hizkuntzarenak ere: *plantejarem el plet de l'oficialitat de la llengua catalana* (katalanaren ofizialtasuna haurzia aurkeztu egingen dugu). Kataluniari kanpotik ezarritako funtzionarien ezkatalanttasuna salatzen zuen politikoak: epaileek, apezpikuek, maisuek ez dakite herriaren mintzairarik. Cambó bezalako eskuindar elizkoi batengan hain kupidagabekoa gerta zitezkeen kritika hau ikus dezakegu:

Orain guti arte, Kataluniako apezpikuak, ia denak, katalanak genituen. Orain, oster, apenas dugun inor katalanik. Badirudi zera esan nahi digutela: Elizak ere —Estatu etsaiaren zerbitzuan balego bezala— Kataluniaren desnazionalizazioan eman behar dituela bere indarrak.

Gobernuak Gorteci, Erregeren Mezua bezala, emandako programa politikoaren kritika eginez esaten ziren horiek. Zazpi deputaturen sinadurekin, zuzenketa bat proposatu zioten Mezuari *Lliga*-koek. Horra katalanari buruzko eskea:

Sería la obra de antipatriotismo e implicaría grave imprevisión de funestas consecuencias que (...) hubiera millones de españoles que no tuvieran reconocida la oficialidad de su idioma (1916).

Lliga-k orduan hitzegin zuen Madril-en inoiz baino ausartago Kataluniaren naziotasunaz; hizkuntzaren errebindikapena, horretxeren ondorio bat zen:

El problema catalán (...) es un problema nacionalista. Y es un

problema nacionalista porque arranca del hecho de la personalidad catalana. (...). Es un hecho ante el cual no caben más que dos caminos: o aceptarlo con todas sus consecuencias o intentar destruirlo. (...). Existe, sí, el pueblo catalán, que tiene una historia, que ha segregado de su propia sustancia un idioma.

Baina, Cambó-rentzat, hizkuntza ez da naziotasunaren ondorioa bakarrik; nazioari iraunbidea ere ematen dio mintzairak. «Hizkuntzaren azalpena desagertzen ez den bitartean, izaera katalan berezgarri hau (*el fet diferencial català*) bizirik dagoela adieraziko du horrek, eta izaera horrek ondoriobidez dakartzan berezko indar eta abalmen guztiekin, gainera, bizirik». Behin eta berriz gogoratu izan zuen Cambó-k, Kataluniaren ordeztan, Portugal izan balitz Gaztelaren menpe eroritakoa, gaurregun «problema portuges» bat ukänen genuke penintsulako politikan eta ez «problema katalanik». «Ideal iberikoa ezin dezake aipa ere Espainiak, politika asimilista behin betirako baztertzen ez duen bitartean». Katalunia, asmo asimilista horrexegatik, bortxatua izan da.

Eskuindar politikoez poliki eraman zuten hizkuntzari buruzko erreibindikazio teorikoa; baina klase interesek ere egin zuten beren traizioa, eta ez zen desleialtasunik falta izan politika pragmatikoan. Dikotomia hori aipatuko du ezkerretik Martí i Julià-k. 1916az geroztik ezkerren kritika indartuz joango da, indartuz eta zabalduz, 1931n agintera iristeraino, eta, beraz, hizkuntz politika berri bat legezatu ahal izateraino. Horregatik, komeni da orain ezker abertzale honen hildoari ere jarraitzea.

Ezkerra eta hizkuntz politika

Partit Federal-aren eraikileetakoa zen Valentí *Almirall* (1841-1904). Egunkarien sortzaile eta zuzendaria izan zen. Federalismotik katalanismo abertzalera pasa ondoren, Monarkia berreraikiko teorigile katalanistarik garrantzizkoena gertatu zitzaigun bera. Haren lumatik irten zen geroago ikusiko dugun *Memoria en Defensa de los Intereses Morales y Materiales de Cataluña* (1885).

Martí i Julià

1888az geroztik, *Almirall*-en izarra itzaliz dihoa ezkerreko abertzalegoan, baina egunsenti berriak ere badatoz. Domènec *Martí i Julià* (1861-1917) izan da ezkertiar abertzalegoaren teorikorik garrantzizkoena, Cucurull-ek dioskunez. Urtetan, *Unió Catalanista*-ren lehendakaria izan zen (1903-1816). Macià-rengan fede handia hartu zuen, *Lliga*-ri bere politika kritikatzan zion bitar-

tean (1915). Nazionalismoa eta sozialismoa berdinki txertatu zituen elkarrengan, baina ez zuen sekula agente politikorik eskutan hartu. 1916ko hitzaldi batetan, hau esaten zuen Martí-k Cambóren mintzaldi bat aztertuz:

Lliga ezin liteke izan, ez hemen, ez mundu osoaren aurrean leialtasun politikoaren eredu. Halakorik izan gabe ere (abertzale ez izanez ere, alegia), nazionalista izan litekeelakoaz komentzitu nahi izan gaitu. Eta bere *Gazteriaren aldizkaria argitara ematean, gaztelaniaz ematera iritsi da; hori ez da abertzaletasuna*. (...). Hirian bertan dugu *Lliga*-koek gidatzen duten *Merkatalgo Ganbaran* orain-tsu gertatua: lehenago egiten zuten bezala, irakaskintza *katalanez ematea ukatu egin dute Lliga*-koek.

Eta politiko eskuindarrei galdera hau eginez bukatzen zuen Martí-k bere eraso: *qué en podem esperar d'aquesta Lliga?* Ezkerrak kontraesan nazional ezin konponduak ikusten zituen *Lliga*-ko gizonen teoriaren eta praxi politikoaren artean.

Macià

Baina, erakunde faltaz, ezkerrari ere ez zitzaion erraza suertatzen printzipio garbien eta ekintza politiko lohituaren arteko ezkontza leiala. 1916-1930etako urteetan aurkituko ditu ezkerrak bere erakunde bizkorak eta herriaren gogoia jasoko duten gizon gidariak. Hauen artean jarri behar da Macià oroikarria.

Francesc Macià i Llussà (1859-1933) harmagizona izan zen; baina, guda-lostea utzita, katalanismoaren politikara pasa zen. 1907az geroztik, hauteskunde bakoitzean irabaziko du aulki bat Madril-go Gorteetan, baina laster komentzitzen da Kataluniari politika espainolak ezartzen zizkion baldintzez eta 1915ean laga egingo ditu Gorteak.

Macià independentista bezala agertu zen Gorteetan eta berak gidatutako alderdien programetan: *Federació Democràtica Nacionalista* 1919an sortuan, eta *Estat Català* 1922an eraikian. Geroago ikusiko dugu 1928ko Habana-ko Kongresuko agiria ere. Biolentziaren alde egon zen, eta 1926an bere gizonak harmatu ere bai.

Primo de Rivera-ren hizkuntz zapalketa salatzen zuen Macià-k 1924ean (Perpinyà). Katalana jazarpen gogor baten erasopean bizi da, dio politikoa: izan ere, debekatua baitago Gorporazio publikoetan eta baita elkarte pribatuetan ere. 1926an Piriniotako muga igarotzera dihoa Macià bere jende harmatuarekin batera; ekintza honen aurretik, eta egokiera zetorrenean zabaltzeko, pres-

tatuta zeuzkan bere deiak. Badago «Declaració d'Independencia» bat ere, eta ez du abantzen hizkuntzaren erreibindikapena:

Ez ahal dugu geure hizkuntza berezi eta benetan geure bat? (...). Hizkuntza da, haxe bakarrik, geurea duguna, eta hau ere gure haurren ezpainetatik eskolen bidez kendu egin nahi digute itsuski, eta baita zuen ezpainetatik ere lotsaz eta iranez.

Aro berri baten aintzinean ote gauden pentsa liteke Macià-ri *Per la implantació de la República Catalana Independent* deia irakurtzean.

* * *

«Renaixença»ren kulturak eta ezker-eskuinetako katalanismo politikoek hizkuntzaaren defentsa eskatzen zuten, erabaki politikoak har zitezela alegia, nazio nortasunaren funtsezko oinharri hau sendotzeko. Eske politikoa, alderdien eta Kataluniako elkarteen agiri eta programetan lege-proposamen batzutara iristen da.

Bi puntu nagusitara bilduko dugu idazlan politikoetan idoro dezakeguna: alderdien agiritara eta Estatutugaietako testuetara.

Hizkuntza, agiri politikoetan (1874-1930)

Partiduek, programa eta agiritan eman ohi dituzte beren hausnarketa ideologiko eta politikoak. Katalanismoaren barnean ere, bidezkoa denez, ez da honelako agiririk falta. Dokumentu hauek duten ofizialtasunagatik eta talde politikoaren gogoeten fruituak direlako, esanahi aberatsagoa dute agiriok bakarkako politikoenean baino.

Urte urte bilduko ditut hemen alderdiek beren programatzat aitortutako azalpenak; ez denak noski, baina bai hizkuntzaren aldetik eskabide nabariagoak eskaintzen dizkigutenak.

Alderdien agiriak

1890ean *Centre Català*-k bere programaren azalpena egin zuen. Alderdia ez zen orduan jaiotzen, baina lehentxeago erdibiketa bat jasana zen. Almirall-ek sortua zen alderdia 1882an, «Catalunya i avant» deiarekin. Hizkuntzarentzat ofizialtasuna eskatzen du azalpenak, bizitza publiko eta irakaskintzarako. Nahiko bitxia da gertatzen den zerbait: «Kataluniak sostengatuko dituen irakastokietan, Espainian ofizialak diren mintzaira denak irakastea derrigorrezkoa izanen da». Badirudi, federalismoaren tradi-

zioan datorren asmoa dela hau, eskualdeen artean ez hautsi deus, solidaritateak sortu baizik.

Kataluniaren beraren barneko bizitzari begira, ideia horrekin-txe jaiotzen da *Solidaritat Catalana* 1906an. Giroa oso katalanista da hilabete haietan. Gertakari sonatu aski pilatzen da: deputatu katalanistek utzi egiten dituzte Gortean; katalanaren Lehen Kongresua ospatzen da. Estudis Universitaris Catalans orduan jaiotzen da. 44 aulkitatik 41 dira *Solidaritat*-ak irabazi dituenak, eta senatoreetan denak bereak ditu. «Programa del Tívoli» deituan erakutsi zituen helburuak hauteskunde talde honek. Batez ere instituzio politikoan eskea agertzen da programa barnean. Hizkuntzaren mailan interesgarria da, irakaskuntza, bere eginkizun gehienetan, Kataluniaren eskutara pasa dadila eskatzen duela jakitea; eta aldakuntza horretarako ekonomi indarrak ukatea eskatzen da.

«*Memorials de Greuges*»

Hizkuntzaren erreibindikapena, alderdi agiri hauetan baino nabarmenago geratzen da kanporako egindako dokumentuetan. Izan ere, Katalunia barnera begira egindakoak ziren lehenak, eta etxe barnean apenas inork eztabaida zezakeen erreibindikapen horren arrazoizkotasuna. Erasoa kanpotik zetorrenez, harako hitzegitean behar zen hizkuntza garbiki defendatu. *Memorials de greuges* deituetan (irainen oroigarrietan, alegia) azaltzen da batez ere hizkuntzarekiko eskakizun nazional eta politikoa.

Moeta honetako lau dokumentu jaso ditzakegu hemen; 1885ean Alfonso XII.ari emana, 1888an María Cristina Erreginari zuzendua, 1916an *Lliga*-ko deputatu eta senatoreek Erregeri idatzitako agiria, eta, azkenik, 1924ean, Diktadura garaian, Nazioarteko Erakundeari bidalitakoa.

1885eko dokumentua Erregeri eraman zion Batzordean, lau lagun gutienik literatur pizkundeko izen ezagunak eta gorenak ziren (F. Soler, J. Verdager, A. Guimerá, J. Collell). Katalanismo politikoaen talde kontzientziaren lehen azalpen ofizial batua da dokumentu hau. Monarkia birmoldatuaren barnean, Cánovas lehen ministroari ez zitzaion batere atsegina gertatu: izan ere, Katalanismoaren taldekatze arriskua erakusten baitzuen egitada hark.

Hizkuntza ofizialaren eskea honela geratzen da eskutitzean, salakuntzaren akuilua erabili ondoren:

Lo que nosotros deseamos, Señor, es que en España se implante un sistema regional (...).

No podemos usar nuestra lengua más que en nuestros hogares y en conversaciones familiares; desterrada de las escuelas, lo ha sido más tarde de la contratación pública y también de los tribunales, en los cuales muchas veces, y por muy ilustrados que sean, ni los jueces entienden a los testigos y procesados, ni estos entienden a los jueces.

Quiera Dios que nuestra trabajada nación pueda regenerarse por el particularismo, (...) en el que se mezclaran todas las lenguas nacionales, oficialmente iguales en categoría, y unidas en un sólo sentimiento.

Hizkuntza guztientzat berdintasun ofiziala eskatzen da, anaiarte adiskide batetara iristeko. Dokumentu honen ondorio politikoak hutsaren hurrengoak izan ziren, eta Kataluniako burgesia industrialak eta lur latifundismo espainolak elkarren adiskide segitu zuten 1898ra arte.

1888an Erreginari zuzendutako *Missatge*-ak puntu eta eskakizun beretsuetara itzuli beharko du. Mezu hau katalanez idatzia dago eta *Jocs Florals*-etan parte hartu ondoren ematen zaio Erreginari. Berrogeitazazpi elkartek izenpetzen zuten gutuna eta izen haundiko beste 346 lagunek. Soberania politikoaren aitortzen da, eta autonomia osoaren eskea; hizkuntzaren eskakizun politikoak bi mailatan ezartzen da; eskuarki, katalanaren ofizialtasun orokorra eskatzen du eta irakaskuntzaren katalantasuna ere bai.

Que la llengua catalana sia la llengua oficial a Catalunya per a totes les manifestacions de la vida d'aquest poble: Que l'ensyança a Catalunya sia donada en llengua catalana: Que sien catalans los Tribunals de Justícia y totes les causes i litigis es fallin definitivament dintre del Territori.

Zentzu berean, baina zolitasun haundiagoz hitzegingo du *Lliga Regionalista*-k 1916an. Une hartan, askoren ustez, posible da *Lliga* katalan hura gertatzea Espainia berriztatuaren bultzatzaile. *Lliga*-ko gizonek «Per Catalunya i l'Espanya Gran» agiria zabalitzen dute. Hitzak gordinak direla esango nuke:

Katalunia eta jatorri berekoak diren beste bi Estatuak, Mallorca eta València, Espainian sartu zirenean, beren hizkuntzak gaztelaniak bezalakoxe eskubide eta lehenengotasunak zeuzkan, latinarekin batera barneko bizitza publiko osoan eta nazioarteko harremanetan ofizialtasun bera zuela. (...).

Zergatik hizkuntza katalan hau —Gorte eta Parlamentuetako hizkuntza, diplomaziaren eta legetako hizkuntza, zientzia eta poesiararen mintzaira, Monarkiaren bateragintza hura osatzean jatorriz eta eskubidez gaztelaniaren parekoa zen mintzaira—, zergatik izan da, batasun horren poderioz, herbestetua eta bizitza publikotik bortxaz aterai, borta bezala bere sortetxetik botai, eta areago oraindik:

ministro eta funtzionarioek iraindua, dialektotzat joa, *patois* arlote eta zaharkitu bat bezala heriotzera emana, azkenik etxeko supazterrean hil zedin utzia?

Gaurko tontorretik begiratuta, Prat de la Riba-ren lumatik irtendako hitzak soziolinguistikaren zientzia beretsua dutela azpi-azpian esanko luke norbaitek; hizkuntza *ezin da salbatu* bizi-tza *pribatu soiletik*. Hizkuntzak, berezko eskubidea du eginkizun publikoetara pasatzeko.

Atzerrira deia (1924)

1923an Barcelona-tik hartu zuen Primo de Riverak Madrilgo agintea, eta hasiera batetan, eskakizun haien itxaropena suspertu bazen ere (lehendik hizkuntza katalanaren maitaletzat agertua baitzen generala), laster ikusi zen zein politika zeraman.

Oraingoan, herbestetik eta nazioarteko elkarte politiko bantentzat hitzegingo du katalanismoak: Diktaturaren kanpotik libertatean zegoen deputatu batek *Erregu* bat zuzendu zion Genève-ko Nazioen Elkarteari, herbesteko askatasun horretaz baliatuz. Hizkuntza, Kataluniaren herritasun ardatza bezala ematen da:

Hizkuntza katalanak —gure herriaren agerpide den eta, beroni izatera bera loturik duelako, sekula baztertuko ez duen mintzairak— ez du lortu Estatu espainolaren barnean, minoria nazionalen Nazioen Elkarteak babestu izan dien askatasunik guttiena ere. Hauzitegiek ezin dute erabili hizkuntza hori, Estatuaren eskoletan ez da irakasten ere, eta Estatuaren presuposturik —beronen laurden bat Kataluniatik ateratia da— ez da deus izendatzen gure kulturarentzat (Manuel Massó: *A la Societat de las Naciones*, 1924).

Eta Diktaturak ez du hori bakarrik egiten —gehitzen du Massó-k—; bildutako zergetatik ezer ez itzultzeaz aparte, Kataluniak berak bere patrikatik borondatez eman nahiko lukeena ere debekatu egiten zaio hizkuntzaren alde eralgitzea.

Are eta areago, epe llabur honetan, pertsegizio espainola piztike-riaz jokutzen ari da hizkuntza eta kultura katalanen aurka. Azkenik, Kataluniaren deskatalantzea da gobernu honen burubidea.

Hau dena politiko katalanisten komentzimendu bat zen, eta eskakizunak egitura politikoetara eraman nahi ziren. Askapen bide bat asmatu behar zitzaion hizkuntzari; estruktura politikoen baitan, libertate nazional horri leku bat egokitu beharra zegoen. Horregatik, sistema politiko osoaren moldatzaile den Deretxo Politikora (Konstituzio, Estatutu) eramango da hizkuntzaren tra-tera berri nazionala.

Hizkuntza, Estatutugaietan (1874-1930)

1883koa da alderdi politiko batek egindako lehen Estatutu-gaia. *Partit Federal*-ak asmatua zen Proiektua, eta Kataluniako Eskualde Kongresuan onhartua zabaldu zen. *Constitució de l'Estat Catalá* bezala emana, badu radikaltasun bat bere asmo eta helburuetan, bai arazo sozialetan eta baita nazionalean ere. Macià-ren aurreproiektua salbu, Estatutugairik gordinena da katalanismoan ezagutzen ditugunetatik: Estatu katalanak soberania osoa du, eta hitzarmen bidez lotzen da bakarrik; baina inoiz ere soberani ahalmenik galdu gabe. Estatutugaia katalanez dago; baina ez da hizkuntza espreski aipatzen. Badirudi, arazo horretan ez dagoela eztabaida edo zalantzarik; soberaniari eta aitortua eta sentitua den nortasunari darion izan-modu natural bat dela Kataluniak katalana ofizialtzea. Dena den, ofizialtasun honetaz ez da ezer esaten dokumentu honetan. Hizkuntzarekiko eskakizuna egun-argitanago agertuko zaigu arestian aipatu dugun *Centre Catalá*-ren programan.

Baina katalanismoaren historian eta Estatutuaren bilakabidean hain axolazkoak gertatu ziren *Bases de Manresa*-tan aurkitzen dugu hizkuntzaren trataera konstituzional batetarako formulaziorik espresena.

Bases de Manresa (1892)

Unió Catalanista-k bildutako Asanbladatik (1892) irten zen dokumentu konstituzional hau (honetaxe, *konstituzional*, deitzen diot, horretara iristeko sortu baitzen). *Unió Catalanista*, alderdien gainetik zegoen elkargo bat zen; 1891n jaio, eta Katalunia-ko herri guztietako talde katalanisten elkarteak izan nahi zuen. *Lliga de Catalunya*-ko gizonak ziren *Unió* honen gidaririk suharrenak (Narcís Verdaguer, Duran i Ventosa, Prat de la Riba, etab.).

Dokumentuaren izen osoa honela zen: *Bases per a la Constitució Regional Catalana (Bases de Manresa)*; eta bi parte ditu konstituziogaiak, Botere Zentralari dagokiona bata eta eskualdeko Botere autonomiari datxekona bigarrena. Sozialki kontserbakorra agertzen da dokumentua; baina konfesionaltasunari buruz, esate baterako, ez zituen integristak kontent utzi. Arazo nazionalean bortizkiago jokatzeko du: barne gobernurako Kataluniari soberania aitortzen dio; ez du kanpotarrik ametitzen hango kargu publikoetan, Botere Legegile bakarra Gorte Katalanena izango da, etab.

Hizkuntzaren eremuan ematen den norabidea ezin argiagoa da: katalana hizkuntza nazional bakarra den ala ez esan gabe, testuaren azpitik horixe ageri da. Ofizialki, Kataluniaren hizkuntza *bakarra* katalana izango da, ez dago besterik. 1716tik 1892ra artean Monarkia espainolaren politika kolonialak txertatu zuen mintzaira arrotza ez da haintzakotzat hartzen. Edo beharbada, bai; baina beti ere hizkuntza etorkiak egindako hondamendia konpontzeko erabakiarekin. Areago, oraindik: Kataluniak bere barnerako hizkuntza bakarra baldin badu, berdinki gertatzen da herbestearekiko harremanetan. Dena katalanez egingo da. Garai batetan, katalanak Erregerekin katalanez mintzatzen baldin bazi-ren, ukatutako usadio hura berriro beharra dago:

Base 3.º La Llengua catalana serà l'única que, amb caràcter oficial, podrà usar-se a Catalunya i en les relacions d'aquesta regió amb lo Poder central.

(Katalunian ofizialki erabili ahal izango den mintzaira bakarra hizkuntza katalana izango da eta berdín eskualde honen Botere zentralarekiko harremanetan).

Ikusten da, ba, katalanaren ofizialtasuna erabat garbiki definitzen dela; katalana da herri horren hizkuntza, eta ez besterik.

«Mancomunitat»aren gogoia

1892ko *Bases* haien ondoren, eskakizun hauk bizirik daude katalanismoan: hizkuntzarentzat politika berri bat egin behar da, baina, politika egiteko, ezinbestekoa da tresna instituzionalak eta aginte barrutiak mugatzea.

Lege eskuera horren bila dihoaz zuzenean, Karlisten Aurreproiektua 1899an eta Mancomunitat-ak berak 1918an eta 1919an prestatzen dituen Autonomiarako Estatutugaiak. Hizkuntza ez da aipatuki izendatzen. Une honetan badirudi, elkarrizketa politikoak berez ekarriko duela instituzioen aldakuntza, eta trukaketa horri naturalki darion zerbait izanen dela hizkuntzaren tratamendu abertzalea.

Macià eta karlismoa ere

Baina, eskuina Madrilekin tratutan dabilenean, ezkerrearen abertzaletasun praktiko epela salatzen hasi zen. Arestian ikusi dugu Martí i Julià-ren salaketa. Kataluniako abertzalegoa ezkerrearen lerratzen hasiko da 1917-1923etako krisian. Erreibindikapen nazionalaren ahots gogorra ezkerretik entzungo da: 1919an jaiotzen da Francesc Macià-ren *Federació Democràtica Naciona-*

lista, eta berehala Kataluniaren barne Gobernurako, hauxe esaten du llabur-labur: *La llengua catalana serà declarada oficial*.

Diktaturaren garaiak oraindik areago kontzientziatuko ditu politikoak. Karlistak esate baterako. 1899an bere Aurreproiektuan aipatu ere egin gabeko hizkuntza, 1930eko *Projetxe d'Estatut de Catalunya*-n ezingo du ahanzi karlismoak. Lehendabizi Kataluniaren «nortasun nazionala» aitortzen du «bere berezitasun indibidutzaile guztiekin»; gainera, Manresa-ko dokumentuan aipatzen ziren bi ikuspegi sartuak daude hizkuntzari dagokion artikuluan: Katalunia barneko ofizialtasuna eta kanpoko harremanetan katalanari lagako zaion lekua. Karlismoak —Foru tradizio soilera itzuli nahi guztiarekin ere— ez du 1716aren aurreko egoera linguistikora bueltatu nahi; horregatik, kanpoko harremanak gaztelaniaz eginen dira, bestelako akordiotara iristen ez bada bederen. Honela hitzegiten zuen Aurreproiektu karlistak:

Katalunian mintzaira katalana izango da hizkuntza ofiziala.

Botere konfederal eta Federal arteko harremanak gaztelaniaz eginen dira, bestelako hitzarmenetara borondatez iristen ez den bitartean.

Hau zen Karlismoaren jarrera, eta *Lliga*-rena lehentxeago ikusi da. Biak eskuinean zeuden, bai karlismoa eta baita *Lliga* ere. Laster, ordea, ezkerrek hartuko zituen hitza eta agintea, Macià-ren gidaritzapean.

Sozialismoarekin edo UGTekin Diktaturak ukan duen tolerantziarik ez du katalanismoak beretzat ezagutu. *Mancomunitat*-aren garbiketa egin zen 1924ean, eta 1925ean deuseztatu. Garai batetan (1914-23) Katalanari *Mancomunitat*-ean emandako leku publikoa ere ukatu egiten zitzaion; Elizaz baliaturik, katekesiaren bidez, gaztelania sartu nahi da haurren baitara. Joka-bide asimilista honek Vidal i Barraquer-ekin topo egingo zuen. Zapalkuntzaren barnean, ezkerreko joko du, ba, katalanismoak.

Testuinguru honetan, Habana-n bildu zuen Macià-k bere *Partit Separatista Revolucionari de Catalunya* alderdia; herbestean, Kataluniaren Estatutua prestatzen dabilta abertzalerik minduenak, beroenak. Aparteko ibilbidea bilatu beharko da, idazten du Macià-k Mendoza-tik:

Kataluniak Estatu Espainolarekin lankidetzan jarraituko balu (bere ikurrina erdeinatu, hizkuntza iraindu, tradizioak nahasketatu eta aberastasunak lapurtzen dizkion Estatuarekin, alegia), bere ohorearen kontrako konplizitatea onhartuko luke (1828).

Altzaxamendu harmatura dei egiten da. Diktaturaren zapalkun-

tzak ez dio beste biderik uzten, nonbait, katalanismo ausartari. *Constitució Provisional de la República Catalana* bat onesten da Habanako Asanbladan. Hauxe da, Catalonia zapalduan, katalanismoak sekula eman duen konstituziogairik radikalena. Pentsamendu independentista eta elebakartasun ofizialaren asmoarekin datorren agiria da hau. *Manresako Basiek* ziotena bera berritzen du, baina llaburrago eta inolako zalantzari zirrikitorik laga gabe:

Art. 2. *L'única llengua oficial de Catalunya és la catalana.*

Oraindik, zortzigarren artikuluaeren barnean bada katalantasanaren azalpen bezala hizkuntzari zer-nolako garrantzia ematen zaion erakusten digun zerbait: atzerritar adineko batek legezko katalantasuna lortu nahi baleza, bost urtetako egonaldia behar du egin Katalunian, borondatez eskatu behar du nazionalitate hori; baina *katalanez mintzatu eta idazten ez baldin badaki*, ezingo zaio legezko katalantasun hori atzerritarrari eman. Konstituziogai honek, lortuko den Kataluniaren independentzia daukanez oinharrian, espainolak ere atzerritar izanen dira, hizkuntzari buruzko baldintza hori betetzen ez badute.

Irakaskuntzaren antolamendua legeztatzean, katalana izanen da, Aurreproiektuaren arauera, lehen mailarako derriorrezkotzat ematen den hizkuntza (6-12 urtetarako); bigarren mailakoan ere katalana da irakas-tresna, eta gaztelania obligazioz emango da, frantsesa, ingelesa nahiz alemana, hirutatik bat, nahitaezkoa dela.

Hau da Macià eta beronen partiduaren pentsamendua, Errepublikak etorri aurretik. Gero, agintea eskuratzean, ez dira eragozpen eta itxaropide berak ibiliko jokuan. Aldian aldiko, eta ingurunearen oihartzun nahiz erreakzio diren politikak egin ohi dituzte politika gizonak ere. Politika *egokituak* esan nahi da.

V. — Ondoriobidez zenbait ohar

Bidaia luzeegi honen ondoren, bidezko izanen da, laburpen gisara, zenbait puntu azpimarkatzea. Hona batzu.

Eskuarki esan ohi den baino zaharragoa da abertzaletasun katalana. Ez da jaió XIX. mendean, XVII.lean baizik. Hartaz gero, eta XVIII. mende osoan zehar egindako lan eta sortutako instituzioetatik jaió zen «Renaixença». Mogimendu hau kulturazkoa eta politikoa izan zen, denbora berean, eta XIX. mendearen hondarretan katalanismoari formulazio politiko heldu bat emateraino iritsi zen. Pentsamendu koherentzia bat lortu zuen.

Sozialki oinharri zabalak zituen «Renaixença»-k, nekazalgoan, merkatalgoan, apezterian, burgesian eta proletalgoan. Ideologiaz eta taldez, ezker-eskuinetan, bietan, topa ditzakegu zinezko aber-tzaleak. Ezker progresismoak ez zuen abertzaletasuna ukatu.

Mogimendua alderdi politiko bilakatu aurretik eta ondoren, alde batetik indar eragile eta bestetik errebindikatua gertatzen da hizkuntza. Identitate nazionala mamitu eta nazio kontzien-zia sustatu egiten ditu.

Hizkuntzari sostengu politiko bat eman beharra sumatzen da kultur gizonen artean, eta gizon politikoetan, ondorioz, defendakizun nagusi bat bihurtzen da hizkuntza. Kultura eta po-litika lehiakide dira, beraz, mintzairari babes ofizial bat egoki-tu nahiez.

Hizkuntza, funtsezko balioztat aitoritzen da kulturgintzan eta politikan.

Politika, heldutasuna lortuz dihoan heinean, ez du inork hiz-kuntzaren balio nazionala ahanzten, eta geroz eta argiago ikusi eta erakutsiko da mintzaira katalanaren ikuspegi politiko-nazio-nala. Hainitzentzat, hizkuntza da, hain zuzen, nortasun katalana-ren *balio eta agerpiderik funtsezkoena*.

Inoiz, politikaren tratuetan, katalanaren erreinbindikapena epeltzen nahiz nahasten baldin bada, talde politiko tratalaritik kanpo geratutako abertzalegoak jasoko du, berriz ere, hizkuntza-ren ikurrin garbia.

Eta berriro erasoko zaio hizkuntz politika arrotz eta zan-patzaileari... Kataluniak ez zuen amor eman honetan, eta ahal izan zuenean, bortizki heldu zion politika berreraikileari (1931-1939). Aro berri honetako lana arakatzea beste batetarako gel-ditzen zaigu.

J. I.

LA REIVINDICACION DE LA LENGUA EN EL NACIONALISMO CATALAN
LA REVENDICATION DE LA LANGUE DANS LE NATIONALISME CATALAN

El artículo responde a una preocupación concreta: el tema de la política lingüística y la planificación de la nueva sociedad bilingüe del País Vasco puede desembocar, a corto o medio plazo, en una encrucijada de alianzas y enfrentamientos políticos de difícil previsión.

Lo mismo en la línea divisoria de los grupos designados como «sucursalistas» y «abertzales» que en la frontera de «izquierdas» y «derechas», así como en la comunicación (de inteligencia o rechazo) del sector «culturalista» y la clase política (partamentaria o extraparlamentaria), los puntos neurálgicos de la política lingüística van a dar lugar, presumiblemente, a un diálogo o soliloquio endurecidos.

Es posible, incluso, que se llegue a cuestionar no sólo en la práctica política, sino también teóricamente, el valor nacional del idioma.

En previsión, y para ilustración, de este futuro de debates, se aporta acá el caso de la lengua catalana, enjuiciado por el propio nacionalismo catalán. Se recurre a Cataluña como medio de ganar distancia y serenidad, y porque se trata de un caso peninsular que, en varios aspectos, puede considerarse paradigmático. En todo caso, hay que situarlo en el contorno más general desarrollado por el mismo autor en *El Libro Blanco del Euskara* (pp. 79-116).

Fundamentalmente el artículo es un primer acopio de materiales, sin llegar a un exhaustivo y sistemático análisis; creemos, sin embargo, que se trata de un ejemplo histórico suficientemente ilustrativo. Digamos que, a través de este caso histórico concreto el lector podrá aproximarse a una respuesta cuya pregunta sería esta: ¿Qué lugar político ocupa el idioma en los movimientos nacionalistas de liberación?

Cataluña y el catalán son un caso en que se ha cumplido el ciclo histórico completo del status social de una lengua: el ancho arco del nacimiento-Edad de Oro-decadencia de la Literatura catalana (que va desde los orígenes medievales hasta el siglo XVII) cubre, al mismo tiempo, un largo período de vigencia oficial de la lengua misma. A la decadencia socio-político-literaria de los siglos XV-XVII sucede un cambio radical en la inmemoración política lingüística del país.

La monarquía borbónica, tras la Guerra de Sucesión, establece por sí su política represiva de la catalanidad por medio de la Ley de Nueva Planta (1716), sin exceptuar, en modo alguno, de esta represión, la propia lengua catalana, sentido de rechazo como factor nacional importante a extirpar. A la marginación oficial del catalán corresponde, paralela y simultáneamente, la implantación política del castellano en el área de los Países Catalanes.

La presión oficial en favor del castellano se deja sentir de diversos modos: el catalán toca fondo en su decadencia, ya la cultura oficial y «válida» se hace en castellano, la conciencia nacional del idioma titubea en algunos casos (por ej., A. Capmany)...

No obstante, al socaire de creaciones bien en catalán (más bien poco brillantes), o bilingües, bien monolingües castellanas, Cataluña busca una nueva lucidez. Por eso, la aletargada conciencia de su identidad colectiva súbitamente se siente sobrecogida y conmovida ante la Oda a la Pàtria (Aribau, 1833). Despunta y clarea, así, la «Renaixença».

Durante el resto del siglo XIX, en un trenzado ininterrumpido de sugerencias y demandas, lo mismo los literatos y apologistas de la lengua que los pioneros y guías del catalanismo ideológico y político fueron apuntando las reivindicaciones políticas del idioma. El renacer cultural, el carlismo y el tradicionalismo, el federalismo y el nacionalismo (burgués, popular o socializante) serán reflejos de una revalorización consciente del idioma como elemento nacional. Las Bases de Manresa (1892) son un hito también en esto.

Antes de la II República, corresponderá a la derecha nacionalista, dirigida

en aquella oportunidad por Cambó, la defensa parlamentaria más brillante de la lengua catalana (1916), no sin que, en sus momentos de vacilación o claudicación, surja la voz delatora desde la izquierda patriota. La obra de la Mancomunitat (1914) se verá truncada, en su realidad y esperanzas, por la Dictadura (1923-1930).

La nueva oleada de represión termina por exasperar las corrientes políticas (intentos armados y programas independentistas de Macià). Sólo la política estatutaria de la República abrirá nuevos cauces de recuperación lingüística, hasta ocupar nuevamente el natural ámbito político-social que correspondía a la lengua nacional, aunque bien entendido que no es permitido constitucionalmente el retorno al punto anterior al de la colonización lingüística generada por la legislación de Felipe V. Pero el tema de la política lingüística republicana queda ya fuera de este trabajo.

(Para terminar digamos que los textos recogidos lo han sido generalmente de la Panorámica del nacionalisme català, de F. Cucurull).

L'article répond à une préoccupation concrète: le thème de la politique linguistique et la planification de la nouvelle société bilingue du Pays Basque peut aboutir, à court et moyen terme, à un carrefour d'alliances et d'affrontements politiques, difficilement prévisibles.

Soit dans la ligne qui divise les groupes désignés comme «succursalistes» et «nationalistes», soit dans la frontière de «gauches» et «droites», soit dans la communication (d'intelligence ou de rejet) du secteur culturel et la classe politique (parlementaire ou extraparlamentaire): les points neuvralgiques de la politique linguistique vont occasionner vraisemblablement un dialogue ou monologue très durs.

Il est même possible qu'en en arrive à mettre en question, non seulement dans la pratique politique mais aussi dans la théorie, la valeur nationale de la langue.

En prévision, et comme illustration, de ces futurs débats, on y apporte le cas de la langue catalane, jugée par le même nationalisme catalan. On choisit la Catalogne comme moyen de prendre une certaine distance et plus de sérénité, de plus parce qu'il s'agit d'un cas péninsulaire qui, à plusieurs points de vue, peut être considéré comme exemplaire. En tout cas, il faut le situer dans le contexte plus général développé par le même auteur dans *El Libro Blanco del Euskara* (pp. 79-116).

Fondamentalement, l'article est un premier apport de matériel sans analyse exhaustive et systématique; nous croyons, cependant, qu'il s'agit d'un exemple historique suffisamment illustré et éclairant. Disons que à travers ce cas historique concret, le lecteur pourra s'approcher de la réponse à la question suivante: **Quelle place politique occupe la langue dans les mouvements nationalistes de libération?**

La Catalogne et le catalan sont un exemple où le cycle historique complet du statut social d'une langue a été effectué. L'arc complet: **naissance-Age d'Or-décadence de la Litterature catalane** (qui va des origines médiévales jusqu'au XVIIème siècle) couvre en même temps une longue période **d'existence officielle de la même langue**. A la décadence socio-politico-littéraire des XV-XVIIème siècles succède un changement radical dans la traditionnelle politique linguistique du pays.

La monarchie bourbonienne, après la Guerre de Succession, établit elle-

même sa politique répressive de la «catalanité» par la **Ley de Nueva Planta** (1716), sans excepter évidemment la langue catalane à extirper radicalement comme facteur national important. A la marginalisation officielle du catalan correspond, parallèlement et simultanément, l'implantation politique du castillan dans l'aire des Pays Catalans.

La pression officielle en faveur du castillan a été ressentie de diverses manières: le catalan atteint le fond de sa décadence; la culture officielle et «valable» se fait en castillan; la conscience nationale de la langue lésine en quelques cas (par exemple, A Capmany)...

Cependant, à l'abri de créations soit en catalan (plutôt peu brillantes) ou bilingues, soit en castillan seulement, la Catalogne cherche une nouvelle lucidité. Pour cela, la conscience de son identité collective tombée en léthargie se sent soudain saisie et émue devant la **Oda a la Pàtria** (Aribau, 1833). Ainsi commence à pousser et à briller la «**Renaixença**».

Pendant le reste du XIXème siècle, dans un tressage ininterrompu de suggestions et de demandes, tant les écrivains et les apologistes de la langue que les pionniers et les guides du «catalanisme» idéologique et politique, se mirent à exprimer les revendications politiques de la langue. La renaissance culturelle, le carlisme et le traditionalisme, le fédéralisme et le nationalisme (bourgeois, populaire ou socialisant) seront des témoins d'une revalorisation consciente de la langue comme élément national. **Les Bases de Manresa** (1892) sont un repère, même dans ce sens.

Avant la 11ème République, la droite nationaliste, dirigée à cet occasion par Cambó, engagera la défense parlementaire la plus brillante de la langue catalane (1916), tandis que dans ces moments d'hésitation ou claudication, s'élève la voix délatrice de la gauche patriote. L'oeuvre de la «**Mancomunitat**» (1914) sera tronquée dans sa réalité et ses espérances par la Dictature (1923-1930).

La nouvelle vague de répression aboutit à exaspérer les courants politiques (tentatives armées et programmes indépendantistes de Macià). Seule la politique statutaire de la République ouvrira de nouvelles voies de récupération linguistique au point d'occuper de nouveau le contour politico-social naturel que correspondait à la langue nationale; mais il est bien entendu qu'il n'est pas permis, d'après la Constitution, de retourner au point antérieur à celui de la colonisation linguistique engendrée par la législation de Felipe V. Mais le thème de la politique linguistique républicaine reste hors de ce travail.

(Pour terminer, disons que les textes ont été en général de la **Panoràmica del nacionalisme català**, de F. Cucurull).

Mikel Lasa

**EUSKAL HERRIKO IRAKASKUNTZA
ELEBIDUNA ANTOLATZEKO
OINHARRIZKO IDEIA BATZU**

Iraun ala hil izan da luzaroan ikastolen arazorik larriena. Lau aldetik problemak: ekonomiazkoak, politikazkoak, hezkuntzazkoak, bizkuntzazkoak, eta beste asko.

Hauetako gehienak bideratzen hasiak dira.

Denen artean larrienetakoa irakaskuntza elebidunaren ereduarena dateke gaur. Gaur arterainoko ikastolak ezin izan du alderdi hori bebarrezko arretaz zaindu. Ezin da, ordea, ikastola mogimenduko lehen aldiko eredu gehiago luzatu. Gaur arte iraun duen eredu hori, izan ere, gehienbat haur euskaldunaren gain pentsaturikoa da. Baina ingurune sozio-linguistikoa bestelakoa da. Gehiago dena: oraingo datuak eskuetan, gaur bertan, ikastolako haur gehienek lehen hizkuntza ez da euskara, baizik eta erdara.

Horrela bada, gure egiazko egoerari eta momentuari hurbildik egokitzen zaion alternatiba bat aurkeztea biziki premia da. Alternatiba horren funtsezko zenbait ideia azaltzen saiatzen da Mikel Lasa.

aurkibidea

- I.— Mackey-ren hezkuntza elebidunaren tipologia
- II.— Ikastoletan jarraitzen diren tipo elebidunak Mackey-ren tipologiaren argitan
  - a) Helburu aitortuen maila
  - b) Praxiaren maila
  - d) Gure egoeraren kritika
- III.— Euskal Herriko irakaskuntza elebidunerako proposatzen ditugun eredu desberdinak
- IV.— Ondorio gisa zenbait gogoeta

I. — Mackey-ren hezkuntza elebidunaren tipologia

1972an Aostan ospatu zen *Hezkuntza Elebidunaren Nazioarteko Elkarrizketa*-n hezkuntza elebidunaren tipologia bat auzkertzutuzuen Mackey-k.

Azken finean, eskola elebidun baten aukera, aukera politiko bat da, hitzaren bi zentzutan:

1. Zentzu ideologikoan.
2. Zentzu teknikoan: alternatiba edo ahalbide multzo baten artean, hautaketa bat egiten dugu, momentuko egoera eta eskuartearen ditugun baliakizunak kontutan harturik.

Bi aukerok maila desberdinetan dihardute: aukera ideologikoa estrategien mailari dagokio, eta aukera teknikoa taktiken mailari. Ba dirudi, beraz, determinatzailea lehenengoa dela eta bigarrena honen ondorio soila dela. Hala eta guztiz ere, ba dago bien arteko interakzio bat, ezin ahantzi duguna.

Guri, hizkuntzarekiko aukera ideologikoa inplizitoki onhartu ondoren, zera interesatzen zaigu gehien: alternatiba guztien berri ematea zehatz eta objetiboki eta horietarik, momentuari eta gure egoerari hobekien datxezkonak, proposatzea.

Horretarako, oso interesgarria gerta dakiguke Mackey-k definituriko tipologia. Tipologia hau, kriterio objetibo, aztergarri eta zenbagarritan oinharrituriko variable batzuren bitartez eraiki zuen. Variableak, hauek dira:

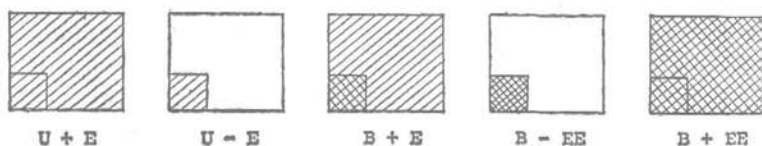
1. Hizkuntzen erabilpena familian.
2. Hizkuntzen erabilpena eskolako programetan.
3. Hizkuntzen erabilpena komunitatean.
4. Hizkuntzen egoera.

Eskola eta familiako hizkuntzak erlaziotzen baditugu, honelako egoerak sortzen dira:

1. Familia elebakarra, zeinen hizkuntza eskolan erabiltzen baita ($U + E$).
2. Familia elebakarra, zeinen hizkuntza eskolan ez baita erabiltzen ($U - E$).
3. Familia elebiduna, zeinen hizkuntzetarik bat eskolan erabiltzen baita ($B + E$).
4. Familia elebiduna, zeinen hizkuntzetarik ezein ez baita eskolan erabiltzen ($B - EE$).

5. Familia elebiduna, zeinen hizkuntzetarik biak erabiltzen baitira eskolan (B + EE).

Familia lauki txiki batez errepresentatuz, eta lauki haundi batez eskola, modu honetan eman ditzazkegu grafikoki 5 egoerok:

Eskola-programen eraketari gagozkioarik, egoera elebidun desberdinak izango ditugu, honako variableon arabera:

- Irakaskuntzan erabiltzen den edo diren hizkuntzak.
- Irakaskuntzako hizkuntzen progresioa edo eboluzioa.
- Hizkuntzen orientazioa.
- Hizkuntzen banaketa.
- Hizkuntzen aldaketa.

1. — Hizkuntza bat edo gehiago erabil daitezke:

- U programa (elebakarra edo *single medium*).
- B programa (elebiduna edo *dual medium*).

2. — Hizkuntzen eboluzioari dagokionez:

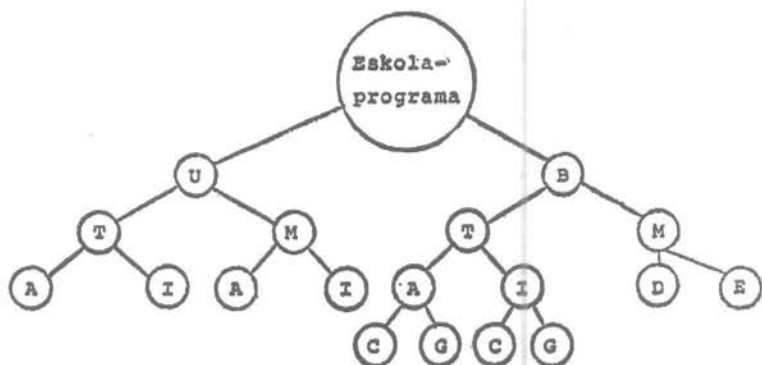
- Hizkuntza bie maila berean eusteko, mantenu edo *maintenance* programa (U):
- Transferentzi edo *transfer* programa (T), hizkuntza batetik bestera pasarazteko.

3. — Transferentzi programa batek bi jomuga desberdin eduki ditzake: ala nagusi den kultura asimilatzaileari amore eman (A), ala menpean dagoen kulturaren berreskuratzearen alde joka (I), hots, joera irredentista hartu.

4. — Mantenu programa batetan, modu berdinez (E=*equal maintenance*) ala desberdinez (D=*differential maintenance*) egin daiteke hizkuntzen arteko banaketa.

5. — Transferentzia, hizkuntza batetik bestera, erabatekoa (C) ala graduala (G) izan daiteke.

Bost «variable dependiente»ok eskaintzen dizkiguten aukeak kateatuz, 10 eskola-programa desberdin ditugu: UTA, UTI, UMA, UMI, BTAC, BTAG, BTIC, BTIG, BMD, BME.

Estatu baten barnean komunitate linguistiko berezi baten egoera kontutan harturik, Mackey-k beste bederatzi posibilitate bereizten ditu; baina lana ez luzatzearren, garrantzi apartekorik ez duenez gero, ez ditugu aipatuko.

9 tipo hauk aurreko 10ekin konbinatuz, 90 eskola elebidun moeta ditugu. Bidebatez, bost famili kategoriekin konbinatuz, eta errepikatzen diren konbinazioak baztertu ondoren, 250 tipo desberdin lortuko genituzke.

Hizkuntzaren egoera edo status-ari dagokionez, Mackey-k hiru maila bereizten ditu: status internazional, nazionala eta herrialdekoa. Status definitzeko, bost alderdi hauk hartu behar dira kontutan:

1. Normalizazio neurria.
2. Demografi kriterioa: mintzaleen kopurua.
3. Ekonomi kriterioa: mintzaleen errenta, populazio guztia-
ren eta P.N.B.ren (Producto Nacional Bruto) arabera.
4. Banaketa kriterioa: hizkuntza erabiltzen duten zonen ko-
purua eta hedadura.
5. Kultur kriterioa: urteko argitalpenen kopurua.

Azkenean, elebitasunaren tipologiak kontutan hartu behar du hizkuntzen arteko desberdintasuna edo *distantzia*. Distantzia hau, modu honetan defini daiteke: Ikasle batek irakaskuntzan erabil-
tzen den beste hizkuntza bat ulertzeko duen erraztasuna.

II. — Ikastoletan jarraitzen diren tipo elebidunak Mackey-ren tipologiaren argitan

Bi maila berezi beharrea gaude: Helburu aitortuen maila eta Praxiaren maila.

a) Helburu aitortuen maila

Historikoki, haur euskaldunak eskolatzeko sortu ziren ikastolak, aukera ideologiko baten arabera. Aukera ideologiko hau, hizkuntzari eta kulturari dagokionez, irredentista izan da. Esan dezagun, baita, aukera baino gehiago aintzinjarrera bat izan dela. Historikoki, beraz, ikastolara joan diren haur euskaldunei UMI eredia eskaini nahi izan zaie: eredu elebakarduna, mantenezkoa, irredentista (UMI), eta haur erdaldunei, elebakarduna, transferentziala, irredentista (UTI).

Gero, Euskal Herriko erdal zonetan ikastolak irekiz joan diren neurrian, oharkabean edo inertziatz, goiko eredu horiei eutsi nahi izan zaie, edo ezinbestean (eta ez aukera explizito baten ondoren) beste eredu bati jarraiki zaio: Elebiduna, transferentziala, irredentista, erabatekoa (BTIC). Ikus daitekeenez, hiru tipook irredentismoa dute helburu.

b) Praxiaren maila

Errealitatean, ordea, halabeharrez, helburu aitortu horiek ez dira betetzen, eta, batez ere E.G.B.ko 2. zikloan, desplazamendu bat sortzen da. Beraz:

- Eskolaurre eta E.G.B.ko lehen urteetan: UTI / UMI / BTIC.
- E.G.B.ko azken urteetan: BTAC euskal haurrak
BMD erdal haurrak.

c) Gure egoeraren kritika

c.1 *Konstatapen batzu*

Ikastolako ikasleriaren zatirik haundiena, hasiera batetan, euskaldun haurrak baziren, gaur haur erdaldunen portzentaia azkarki haundituz doa, zenbait ikastolatan gehiengoa osatzen dutelarik. Fenomeno hau ez da Euskal Herriko hiriburuetan bakarrik eta erdal zonan ikastola asko ireki delako bakarrik gertatu. Euskal zonan ere ikastolara doazen haur erdaldunak ugarituz doaz: fenomeno hau arras nabaria da, euskaldun mintzatzaileen

portzentaia minoria izanik, irakaskuntza elebidun politika ausart baten eraginez, dinamika berri bat sortu den herrietan: Arrasaten, kasurako, eta otokorkiako, Deba Garaian.

Fenomeno honen hedaduraz jabe gaitezen, eta euskal zonako ikastoletara doazen erdal haurren kopurua ezagutzen ez dugunez, Euskal Herriko Zona Bereziatan eta Erdal Zonetan kokaturik dauden ikastolen estadistika ematen dugu:

Hiriburuak	Ikastola kopurua	Ikasle kopurua	% ikast. ikasleko guztia buruz
Donostia	16	8.765 ²	31%
Bilbo aldea + Enkartzioak	27	4.810 ¹	43%
Arabako erdal herria	10	1.367 ²	88%
Nafarroako erdal herria	12	2.247 ¹	73%
<i>Guztira</i>	65	17.189	43%

¹ Oharra: dato hauk 1977-8go ikasturtekoak dira.

² Oharra: dato hauk 1976-7go ikasturtekoak dira.

Zifra hauk, besterik gabe, aski gora mintzo dira. Ondorio gisa, eta kolpe huts emateko beldurrik gabe, esan dezakegu, Ikastoletako haur gehiengoaren lehen hizkuntza ez dela euskara, erdara baino.

Halarik ere, ikastolako haur guztien lehen hizkuntza euskara bailitzan jarraitzen dugu, ikastolako mugimenduaren lehen etapako eredu linguistikoa aplikatzen, inertzia historiko baten poderioz. Horrela gertatzen da gehiengo bat erdalduna denean, eta, are gehiago, ingurune sozio-linguistikoa guztiz erdalduna denean.

Gure ustez, egoera honek ondorio gaizto asko dakartza; besteak beste:

- Helburu aitortuen eta praktikaren arteko dekalaiia.
- Desorientabide iturburu gerta daiteke, helburuen birplan-teamendua egitea galeraziz, sozio-linguistikaren eta psiko-linguistikaren argitan.
- Irakasleen artean sorreraz dezakeen ondoeza, eta larridura aitorezina. Desorientabidearen korolario bat besterik ez da hau, zeren eta noraeza eta ezjakintasuna pathos sortzaille baitira, jakina denez.
- Lehen urteetako programaketak jasaten duen desplazamendua (beherakada) E.G.B.ko azken urteetan.

III. — Euskal Herriko irakaskuntza elebidunerako proposatzen ditugun eredu desberdinak ¹

Argi gera bedi, elebitasunaren helburua bi hizkuntzak harremanetarako eta irakaskuntzarako tresna eta bitarteko bezala erabiltzea dela. Irakaskuntza elebidunaren programaketa, heziera programa batetan mamitu behar da, haurra eskolaurretik piskana hartu bere lehen hizkuntzarekin, eta gero eta modu sendoago eta egiazkoago baten bitartez bigarren hizkuntza hori eskolako ekintza eta esperientzietan txertatuz eta zertuz. Honetara, bigarren hizkuntzaren ikasketa, heziera prozesuaren osotasunean errotu behar da erabat, harremanetarako eta bizitzarako tresna egoki bilaka dadin.

Helburu hori lortu ahal izateko, ordea, hizkuntz irakaskuntzaren prozesua ezagutu eta errespetatu behar da, eta prozesu horrek eredu desberdinetara behartuko gaitu, lorpenen maila eta tokian tokiko egoera sozio-linguistikoa kontutan harturik. Horrela, zenbait programaketa ezberdinetan mamitu beharko dugun prozesu hori.

Elebitasunari dagokionez, modu honetan errepresenta daiteke Euskal Herriko irakaskuntzaren egoera grafikoki eta labur:

Erdara hutsa	Euskara gai	Ikastolak
Joera asimilazionista hutsa	Joera redukzionista	Joera irredentista hutsa

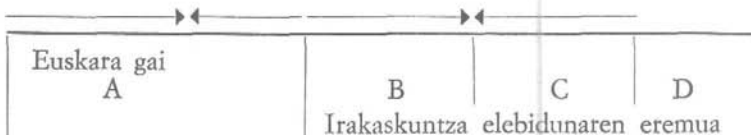
Hiru jarrera hauk muturrekoak dira, kontrajarriak, eta, esan dezagun baita, estankoak (ikastoletan aplikatzen den edo diren ereduak beste segmentoetara aplikagaitzak direlako).

Tipologia praktikoa bat definitzen hasteko, oinharritzko ideia-ardatz bezala, hauk proposatzen ditugu:

- Segmento horren birbanaketa egitea, joera asimilazionista eta redukzionistak ahal den neurrian gutxituz.
- Joera irredentista hutsari beste alternatiba batzu eskaintzea, helburu aitortuak eta praxia hurbilduz.
- Segmentoen arteko mugak haustea, lerro guztia «continuum» bat bezala kontsideratuz. Horrek esan nahi du, irakaskuntza elebidun osoa, erreala eta potentziala, besarkatu behar duela tipologiak.

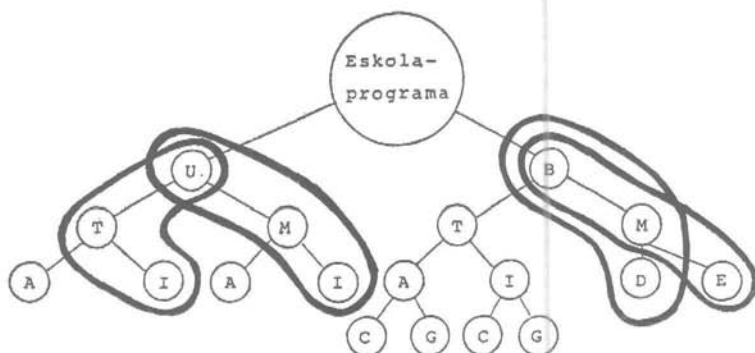
Grafikoki, eta oraindik gutxi gorabeherako mailan mugituz,

oraingo egoera errepresentatzen duen goiko lerroan, tentsio edo joera berriak sortu behar genituzke, modu honetan:

Nola defini, irakaskuntza elebidunaren eremuan agertzen diren segmentu berriak?

Aurrera jarraitu baino lehen, begirada bat eman diezaiogun Mackey-ren zuhaitzari:

Lehen hurbilpen bezala, eta praxis kontroldu batek besterik adieraziko ez diguino, lau eredu bereizten eta aukeratzen ditugu:

1. UTI/UMI Programa, biak batbera direlarik (bereizitasuna izenean bakarrik datza: UTI, programa jarraitzen duten euskal haurren ikuspegitik, UMI erdal haurrenetik). D eredia deituko dugu.
2. BME programa. C eredia deituko dugu.
3. BMD programa. B eredia deituko dugu.
4. A eredia: euskara soilki gai bezala hartzen duen programa. Eredu hau ez da berez maila elebidunera heltzen.

Beste ikuspuntu batetik, eta Mackey-ren tipologia eta terminologia erabili gabe, honako lauki honetan azaltzen dugu laburki eredu bakoitzaren definizioa:

A: Haur erdaldunak eta inguru S. L. erdalduna.

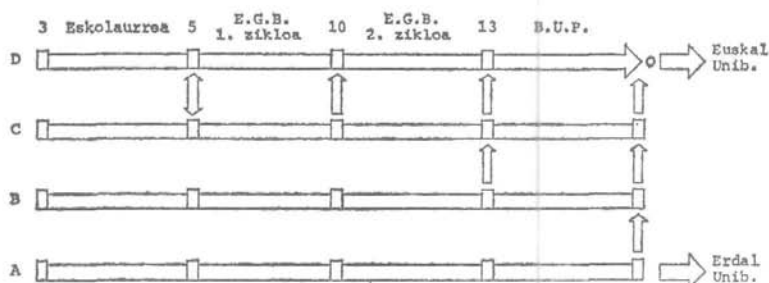
C.—3 (2) urtatako haur erdaldunak. Elebidunak, baina ordara nagusi dutenak.

B: Erdara nagusi den taldeetan inguru erdalduna hiru urterako haur erdalduna.

D.— Euskaldunak. Elibidun orekatuak.
* Eredu batetik besterako aldaketa.

	A	B	C	D
E A	EUSKARAREKIKO JOLASBIDEZKO HURBILPENA	ERDARA: Nagusiki EUSKARA: Hasierako maila (Kantak-Jolasak)	ERDARA NAGUSI 25 Haur EUSKARA: Hasierako maila Oinarrizko maila EUSKARA-ERDARA: Erdiz-erdi Erabilkuntza orekatua	30 Haur EUSKARA HUTSEZ
E.G.B. I	EUSKARA: Hasierako maila	IKASGAIK ERDARAZ: Eduki nagusienak EUSKARAZ: Eduki praktikoak EUSKARA: Oinarrizko maila	* D 30 Haur IKASGAIK: Erdiz-erdi IRAKURKETA-IDAZKETA: Erdaraz 3. URTEAN Euskaraz HELBURUAK: Oinarrizko euskara Hobakuntz euskara	IKASGAI GUZTIAK EUSKARAZ: Erdara mintzatua, irakurketa-idazketa 3. URTETIK
E.G.B. II	EUSKARA: Oinarrizko maila EUSKAL KULTURA: Erdaraz	IKASGAIK ERDARAZ: Eduki nagusiak EUSKARAZ: Euskal kultura Gai praktikoak EUSKARA: Hobakuntz maila Terminologia zientifikoa	* D D EREDUAN BEZALA	IKASGAI GUZTIAK EUSKARAZ: Sakonketa Gramatikalizazioa ERDARA: Literatura Terminologia zientifikoa
B.U.P. F.P.	A TALDEAK: Hobakuntz maila B TALDEAK: Oinarrizko maila	A TALDEA: * C-D B TALDEA: E.G.B. II.eko plana jarraitu	* D D EREDUAN BEZALA	IKASGAIK Erdiz-erdi

Oharra: Lauki honetan beltzez agertzen diren terminoek eduki zehatza dute. Hain zuzen, lehen aipaturiko estudioan ematen da horietako bakoitzaren definizioa.

Beste modu batetan irudikatuz, eta lau eredu en arteko loturak eta helburu batetarantz duten norabidea, klarkiago ikus ditzagun, honako grafiko hau ematen dugu:

IV. — Ondorio gisa zenbait gogoeta

- Zenbateraino zaigu zilegi, estrategi mailan aukeratu dugun irredentismoa (hizkuntzaren normalizazioa), *hic et nunc*, taktika mailara eramatea modu orokor batez, eta hizkuntzaren programaketaren presupostu ukiezina bailitzan onhartzea? Gure kasuan eta ikastolen elebitasunari dagokionez, irredentismo hau ez ote da itsu eta iluntasun emaile?
- Zenbateraino normaliza daiteke praktikan eskola-hizkuntza (ez naiz ari textuetaz), hizkuntzarena berarena lortu baino lehen?
- Ez ote gara boluntarismo itsu batetan ari, ezinaren kontra burukadak emanaz, gauzak konpondu beharrean problemak metatzen?

Mitxelenak zera dio *Euskararen Liburu Zuria*-ren hitzaurrean: «Agian, gure artean hain errotua dagoen boluntarismoaren arriskua salatu beharrean gara, nahikunde hutsa helburuetara iristeko nahikoa bailitza». Eta aurrerago: «Gure herriak herri artean bere tokia behar duen bezala, hizkuntzak ere berea aurkitu behar du hizkuntz artean; händikeriazko menturarik gabe, iraupena eta hazkuntza segurtatzeko behar adinako tokia. Beste nonbait esan eta idatzi dudana bezala, diglosiaren purgatorioetatik ihesi goazela ez gaitezela ghettoaren infernua eror. Hizkuntza integrakuntza beste ezin bezain beharrezkoa dugu».

Nik ez dakit Mitxelenak zer ulertzen duen ghettoaz eta hizkuntz integrakuntzaz. Dena den, tabu samar bilakatzen ari zaiz-

kigun kontzeptu berez ilun horiei buruz argitasuna egitea onuragarria litzaugukeelakoan nago. Bitartean, nire aldetik, hitzetik hortzera gauzak erabakitzeke asmorik gabe, gogoetagai eta galdera gisan, puntuok aurreratzen ditut:

1. Agian, irredentismo itsuaren orde, kulturbitasunaren planteamendua egin beharrean gaude, ondorio guztiekin. Edo bestela esan, irredentismoa kulturbitasuna bezala ulertu.
2. Hizkuntzaren normalizazioa ez da besterik gabe, erabat eta bapatean lor daitekeen helburua. Prozesu baten bidez lortuko dugu, lortzekotan, Eskol hizkuntzaren programaketa, beste prozesu horren arabera behar dugu planteatu, ure bakoitzean non gauden dakigularik.
3. Eskol hizkuntzaren programaketa ezin daiteke, datuok, besteak beste, kontutan hartu gabe:
  - haurtaren famili hizkuntza.
  - eskola-inguruko hizkuntz egoera.
  - hizkuntzaren beraren egoera.
  - irakaslearen prestakuntza.
  - hizkuntzarekiko gurasoen jarrera².
4. Programaketa bat baino gehiago eskaini behar ditugu, gure errealitate askotarikoari egokituak.

¹ Ondoren doazen ideiak, irakasle talde batek idatziriko «*Elebitasunari buruzko plangintza eta programakuntza orokorra*» deitu estudioan oinarritzen dira. Beronen irakurtzea gomendatzen diogu irakurleari.

² «It is vitally important to establish good relations with the parents. To present a scheme as a *fait accompli* would be to invite failure» (*Development of bilingual education in Wales*, 10 or.).

IDEAS BASE PARA LA ORGANIZACION DE
LA ENSEÑANZA BILINGÜE EN EUSKAL HERRIA
IDÉES FONDAMENTALES POUR L'ORGANISATION DE
L'ENSEIGNEMENT BILINGUE AU PAYS BASQUE

La opción de una escuela bilingüe, es, en último término, una opción política, en doble sentido: sentido ideológico y técnico. Pensamos que nuestro quehacer más urgente, en la actualidad va en un sentido técnico que

consistiría en la presentación de una alternativa pensada y adaptada a nuestra situación y a nuestro momento concretos.

Como ayuda en esta tarea, utilizamos la tipología de la educación bilingüe de Mackey. Este autor utiliza las variables siguientes: 1/ uso de las lenguas en la familia, 2/ uso de las lenguas en los programas escolares, 3/ uso de las lenguas en la comunidad, 4/ situación de las lenguas. De la inter-relación de estas variables se deducen modelos diferentes. Podemos hablar de 10 programas escolares, que combinados con los 9 tipos de las comunidades lingüísticas (no estudiados aquí), dan un resultado de 90 clases de escuela bilingüe.

En la ikastola se han seguido 5 de estos tipos, pero esta decisión ha sido más bien práctica que teórica. En realidad, la ikastola actual está sobre todo basada en los niños vascófonos, mientras que la realidad es que actualmente los niños erdaldunes, esto es, los niños cuya primera lengua es el castellano alcanzan la mayoría. En cambio, frente a esta realidad socio-lingüística, seguimos aplicando el modelo de la primera etapa del movimiento de las ikastolas.

Cara al futuro, hay que romper con la inercia histórica. Hay que preguntarse sobre la estrategia irredentista, sobre la posibilidad de llevar tácticamente a efecto la normalización del euskara. Nosotros, desde nuestro punto de vista, proponemos cuatro modelos concretos y bien diferenciados, especificando el contenido de cada modelo.

L'option d'une école bilingue est, finalement, une option politique dans un double sens: idéologique et technique. Notre tâche la plus urgente actuellement, pensons-nous, va dans un sens technique, qui consisterait dans la présentation d'une alternative, pensée et adaptée à notre temps concret.

Pour ce faire, nous utilisons la typologie de l'éducation bilingue de Mackey. Cet auteur se sert des variables suivantes: 1/ usage des langues dans la famille; 2/usage des langues dans les programmes scolaires; 3/ usage des langues dans la société; 4/ situation des langues. De l'interférence de ces variables découlent des modèles différents. On peut parler de 10 programmes scolaires, qui combinés avec les 9 types des communautés linguistiques (non étudiés ici), donnent un total de 90 classes d'école bilingue.

L'ikastola a suivi 5 des ces types: décision plutôt pratique que théorique. En réalité, l'ikastola actuelle est surtout basée en fonction d'enfants bascophones, alors qu'en fait la majorité d'enfants ont le castillan comme première langue. Malgré cette réalité socio-linguistique, nous continuons l'application du modèle de la première étape du mouvement des ikastola.

Face à l'avenir, il faut faire cesser l'inertie historique. Il faut s'interroger sur la stratégie irredentiste, sur la possibilité de mener, effectivement et tactiquement, la normalisation de l'euskara. Quant à nous, nous proposons quatre modèles concrets et bien différenciés, en spécifiant le contenu de chaque modèle.

Jose A. Arana Martija

UDALAK ETA AUTONOMIA

Euskal gizartearen berregituratzeaz mintzatzen garen bakoitzean, gure udal administralgoaren jatorrizko sistemaren aipua egin ohi da, zenbait puntu berrituz. Sistema horren funtsa demokrazia artezean eta autonomian bide datza.

Gure gizarte-egituratzearen berri jakin nahian, on da, Konstituzioa eta udaletako hauteskundeak gainean ditugularik, autonomiaz eta udaletaz azterketa bat egitea. Azterketa deskriptiboa da hemengo hau, eta, bide batez, historikoa. Jose A. Aranak sistema hori nola zegoen antolaturik adierazten digu, bateko; eta, besteko, jasan dituen erasoak, hala aginte zentralaren aldetik nola barneko ahaide nagusi eta oligarkiaren aldetik.

aurkibidea

I. — Sarrera

Galdutako demokraziaren bila
Gure erakundeak, makal

II. — Euskal Herriko azpiestruktura

Bizimolde ezberdinak
Udalen hedadura

III. — Indibidualera eta udal autonomia

Lurra eta psikologia
Basetxeak
Familiatik udaletara

IV. — Elkarkoitasuna

Hauzotasuna
Udal ondasunak
Hauzoa

V. — Hiriak eta autonomia

Hirien sorrera eta historia
Udalgaineko erakundeak
Zentralismoaren aurka

I. — Sarrera

Galdutako demokraziaren bila

Gure euskal udalei galdutako demokrazia bihurtzea da momentu honetan problemarik premiazkoena. Udala da, izatez, nazioa eta estatua jasotzeko lehenengo eta funtsezko baiezpina, eta demokrazia hori behetik gora antolatzeko, beharrezkoa da oinharri hori, joandako aldietan bezalaxe, sendoa izatea. Euskal Herriaren batasuna, beste kultur alorretan argi agertzen zaiguna, nabarmena da udal arazoetan ere; gizaldi askotan gure politik erakundearen osagai garrantzitsu izan zen alor hau, hil zorian aurkitu zan 1790ean, Frantziako Gobernu zentralistak Ipar Euskal Herrian departamentuak eta komunak lehenezarri zituenean, eta 1833an, Espainiako Gobernuak ere, Hego Euskal Herrian probintziak sortuz, sistema bera inposatu zuenean.

Egun haietan, 83 departamentutan zatitu ziren Frantziako lurraldeak eta, hauctariko baten barruan, Biarnorekin batera Euskal Herriko herrialdeak sartu zituzten, Pirenemendi Atlantikoen departamentua osatuz. Laster etorri zen Penintsulako Euskadira haize kaltegarri hau, eta Napoleonen usaineko 1812ko Konstituzioak jarri zituen probintzietarako oinharriak; baina ez ziren egiaz 1833ra arte, azaroko Dekretuak inposaturik, probintziak jarri Hego Euskal Herrian. Artifizialki zatitu izan ziren gure lurraldeak; esate baterako, Logroñoeko probintzia Errioxako herrialdetik bananduz. Baina astakeria hau ez zen geografikoa bakarrik izan, instituzioen aldetik eman zigun eta kolperik handiena: gure jatorrizko udal erakundea ezeztatu egin ziguten, sistema berdinkor eta zentralista ezarriz. 1836ko Irailaren 18an, gure Diputazio Foralak desegin, eta, Espainiako Erresumaren arabera, Diputazio Probintzialak inposatu ziren Euskal Herrian. Ordura arte hamahirua izan baldin bazen euskaldunontzat zori-txarreko zenbakia, orduetik hona hemazortzia eta honen bikun hogeitamaseia dira zenbaki beltzak, biak batuko zaizkigu eta, ezkontza negargarri batetan, 1936ko Uztailaren 18an.

Gure erakundeak, makal

Azken ehun urte honetan, nahiz eta gure aldetik burruka ugari egin, gure politik erakundeak makalduz joan dira. Eta funtzionatzen ari ez diren organoak indargabetu egiten direnez gero, gure instituzio politikoak suntsituta geratu dira. Aldi honetan ez dugu erakunde horiek egunerotutzeko erarik izan, eta, horregatik, geldirik geratu zen egun haietan gure erakundeen erlojua.

Martxan jartzeko saiaketarik egin da: 1919an, Donostian, Eusko Ikaskuntzak eratutako Biltzarrean; eta beronek 1931ko Maiatzaren 31n idatzitako Autonomi Estatutuan; eta, geroago, beste proiektuetan ere: urte bereko Ekainaren 14ean Lizarran onhurturiko Estatutuan, 1932ko Martxoaren 21ean Gasteizen aurkeztutakoan, eta, azkenez, 1936ko Urriaren 6an Espainiako Gortetan onhurturiko Estatutuan. Baina saio hauk beste berrogei urtetako diktadura pean hilda geratu ziren. Ehun eta berrogei urte honetan izan ditugun isiltasun eta ezinen ondoren, nola osa orain gure herriari dagokion arlo politiko, sozial, ekonomiko eta kulturala? Orduko instituzioetatik, zer geratzen zaigu zutik? Gizaldi eta erdi igaro ondoren, bai al dute ordukoek baliorik orain? Hain luzea izan den negutik irten eta, izanen ote dugu gure gerezko erakundeak martxan jartzeko ahalmen eta adorerik? Euskal Herritik kanpo bizirik dauden modeloak onhartu, ala antzinako geureak gaukotu? Ez dira errazak erantzunak; baina euskal eta abertzale erantzunak eman beharrean gaudela uste dut.

II. — Euskal Herriko azpiestruktura

Ehun urte barru, mundu hau utzi beharrean izango garela diote. Bitartean, eta zibilizazio espazial batetara heldu arte, herriak lur gainean bizi dira. Eta jakina da, eta denek onhartzen duten teoria, azpiestruktura geografikoak ba duela zerikusirik herrien berezko izaera eta erakundeekin. Ez da gure herria lege honen salbuespenik, milaka urtetan lur berari josia dago eta. Lehen aldietan, herriak, edo hobeto esateko tribuak, artzaingoa ibilkari zebiltzanez gero, ez zeuden lurrari bizipenez lotuak; baina abeltzantza finkatu eta nekazaritza ezartzen danean, gizona lurrari eta honen esigentziei itsatsia geratzen da. Mende asko zehar, Neolitiko azkenetik, euskal nekazaria lur konkretu batetan finkatzen da eta euskal izaera teluriko bihurtzen zaigu: beste ondorio batzuren artean, toki izenak hartzen ditu bere deiturarako euskaldunak eta ugariak dira toponimoak abizen lerrotan¹. Are gehiago, bizi gareneko lurraren ezberdintasuna nabari da gure instituzioetan.

Bizimolde ezberdinak

Euskal Udalen Administralgorako 1919an Donostian antolatutako Biltzarrean Arturo Kanpionek eman zuen hitzaldian, uda-

len historia eta horien berezitasunak azaltzen dizkigu. Ohar interesgarri bat dakarkigu lan mamitsu horretan: Bizkaia, Behenafarroa, Gipuzkoa, Lapurdi eta Zuberoa, gure herrialde historiakoetatik bost, Ipar Euskal Herrian daude, eta lurralde malkartsuak dira; Pirenemendi aldeko Nafarroa (Behenafarroa honi kendutako zatia da, noski, orografia honetan sartua dago, mendi eta hibai azkarrez betea. Euskal Herriko beste lurraldeak, Araba eta Hego Nafarroa, Hegoaldera begira daude sapalda gainean, orografia leunago batetan. Iparraldeko lurretan bizi den jendetza sakabanatuagoa da, autoktono eta norberekoiagoa, eta izaera hau nabarmen agertzen zaigu gizarte erakundetan. Han eta hemen, basetxeak eraikitzen dira mendi eta haranetan, eta hiriak, salbuespenez eta berandu sortzen dira. Araban eta Hego Nafarroan, ostera, bizi deneko eta laboratzen duen lurraren esigentziengatik, multzotara joko du gizonak; horretaz gainera, handik igaroten diren kulturen eragina sufrituko du bere historian: erromatarrena, godoena, sarrasinena, etabar.

Euskal Herriak, herri bat izan arren, erantzun ezberdinak emango ditu azpiestruktura ezberdinen arabera: kultura bera duen herriak, erreakzio ezberdinak izanen ditu geografiak eraginda. Nafarroan, beharbada, nabariki azaltzen da ezberdintasun hau². Nafarroako hiri guztiak hibai ertzetan daude; lurralde garai eta zabalak, basamortuak dira, Burgete izan ezik. Iparraldean, ostera, gizonak ez du garaietatik alde egiten, bere bizitegia finkatzeko. Nafarroan, haranetan eratzen da gizadi administralgoa, hau da: bizitegi multzoek harana dute beren erakunde autonomorako muga; baina goi mailako erakunde politikoa denetan berdina izan arren, bizitegiek, lurraren arabera, hiru motatako eskualdeak eratzen dituzte:

1. *Basetxeen eskualdea*: isurkiaz ipar-mendebaldean. Mugakide diren Gipuzkoa eta Lapurdiren antzekoa.
2. *Baserrien eskualdea*: iparraldetik isurkia eta Pirenemendia eta hegoaldetik Biana-Mendigorria-Zangotza dituen bitartea. Bizi multzo nagusia, 500 bizilaguneko hiritik beherakoa da.
3. *Hirien eskualdea*: lehenagokoaz beherakoa. 500 bizilagunetik gorako hiriak ditu.

Penintsulako Euskal Herriari begira, basetxeen eskualdea itsasoraino doa Gipuzkoan eta Bizkaian zehar. Ia jendetzaren erdia, ehun bizilagunetik beherako erakundetan bizi izan zen 1917an. Telesforo Aranzadik egindako estatistika bat daukagu³: Euskal Herria minifundista agertzen zaigu, baina Galizia baino gutiago eta Espainia baino minifundistagoa. Data horretan, hau

zen ehun bizilagunetik beherako erakundetan bizi ziren bizilagunen portzentaia:

Lugo	%89,5
Gipuzkoa	47,9
Bizkaia	44,5
Araba	36,5
Nafarroa	27,—
Espania	25,8

Baserri eta hirietako multzoak ugariagoak ziren, bada, Araban eta Nafarroan, Eraikuntzen kontzentrazioa handiagoa zen azken honetan, Gipuzkoan eta Bizkaian baino Ostera, eraikuntza bakoitzeko bizilagunak gehiago ziren Bizkaian eta Gipuzkoan, Araban eta Nafarroan baino: berdin ehun eraikuntzetatik beherako erakundeetan eta ehun eraikuntzetatik gorakoetan, bizilagun gehiago ziren itsasaldeko eskualdeetan:

	ERAIKUNTZA BAKOITZEKO BIZILAGUNAK	
	100 etxetik beherako erakundeetan	100 etxetik gorako erakundeetan
Bizkaia	6,89	14,59
Gipuzkoa	5,68	11,57
Araba	3,17	4,88
Nafarroa	2,57	4,63

Ondorioa, nabaria da. Bizkaian eta Gipuzkoan orografia malakartsua delarik, bizitegi sakabanatua dago eta gizarte norberekoi eta autonomoak uko egiten dio multzoari. Araban eta Nafarroan, lurralde leun eta zelaiagoak direnez gero, errazago jotzen du multzora jendetzak. Baina beste ohar garrantzitsu bat bere egin beharko da gai honetan: Bizkaiko eta Gipuzkoako familien ekonomi autarkiak umekorragoak dira basetxe eta hiri etxeetan, lurraren aberastasuna agertuz eta eraikuntzen neurri nagusiagoa eraginez.

Udalen hedadura

Orain arte zera ikusi dugu: lurrak, klimak eta lurraren baliakuntzak zein ondorio dakarzkioten bizitegi motei eta Euskal Herriko bizi multzoeri ere. Eta azpiestruturaren bizi multzoetarako joera ezberdinek badute garrantzirik erakunde horien instituzioetan ere; badu, ba, geografiak udal erakundeetan zerikusi-

rik. Gure udalen zabalgoa laburra da noski, eta, jendetzaren densitatea handia izan arren, udal bakoitzaren jendetza urria da, eta *gurutze geldiko* demokrazia arteza eratzeko erraztasuna dute haiek. Haro Modernoan Alkate eta Erregidore ordezkarien sistema berria sortu arren, ez dio Euskal Herriak sekula uko egin bere politik erakundeak demokrazia artez baten bitartez gobernatzeko eskubideari.

Euskal udalek hainbat aldakuntza ikusi dute beren zabalgoetan historian zehar; batzutan, bere erabakiz; bestetan, ordea, botere zentralistak inposatuz; baina udalen zabalgoak beti laburrak izan dira eta orain ere hala dira. Hala diote 1920ko eta oraingo estatistikek ⁴:

	1920			1978		
	km ²	Zenbat udal	Udaleko km ²	km ²	Zenbat udal	Udaleko km ²
IPAR EUSKALERRIA ⁵						
Lapurdi				742	54	13,7
Behenafarroa				1.263	72	17,5
Zuberoa				753	35	21,5
HEGO EUSKALERRIA						
Araba	3.045	85	35,82	3.045	63	48,6
Bizkaia	2.165	120	18,05	2.221	99	22,4
Gipuzkoa	1.885	90	20,94	1.997	81	24,6
Nafarroa	10.506	269	39,05	10.506	265	39,6
<i>Guztira</i>	17.601	564	31,20	20.527	669	30,7

Udalen neurria hazi egin da, azken urteetan egindako anexioei esker. Hala ere, Euskal Herriko udalen bataz besteko neurria 30 kilometrokoa da, eta zabalgo hau laburtu eginen da aurrakusten diren bereizteak direla medio. Neurria, txikia da benetan, eta zailtasunik gabe antola dezakete beren udal giroa. Udal gehienetan hala bada ere, ezin esan dezakegu gauza bera hiri handietako kasuan. Azken 50 urteetan, kontsideragarriro hazi dira hiri batzu Euskal Herrian; Hego Euskadiko lau hiriburuak honela hazi dira:

	BIZILAGUNAK	
	1920	1975
Bilbo	112.819	431.071
Donostia	61.774	169.622
Gasteiz	34.785	170.870
Iruñea	32.635	165.277

Hazkuntza honen errua eraikuntza garaiei egotzi beharko zaie, hiriaren erdian ordeztuz doaz eta bi eta hiru pisutako etxeak; baina errudun aitortu beharko da, halaber, herbarrenetara hiriko jendetza daraman dinamikako hedakundea. Azken zentzu honetan hurrupaturiko hauzoen autonomia, hiri nagusietan bizirik eta gori dauden problemen soluziobidea izanen da. Tamalez, eta Euskal Herrian mikrofundismoak iraun arren, ezin esan dezakegu Artolak 1920an esan zuena: Udal txikia da endaren indar eta ohituren gordailu, paregabeko hizkuntzaren eta herriko ekanduen gordeleku⁵.

III. — Indibidualera eta udal autonomia

Erdarazko «individualismo» hitza euskaratzerakoan, ez dut *norberekeria* erabili nahi izan, *-keria* atzizki hori beste zentzu batetan erabili behar bait da, akats edo hoben zentzuan, noski. Norberaren onerako jarrera bat besteentzat okerra denean, bai, *norberekeria* izanen da; baina hemen darabildan hitzak ez du oker zentzurik, eskubide usmoa baino; eta zentzu horretan *indibidualera* erabiltzea justifikatua dago.

Lurra eta psikologia

Inoiz esana dut, euskal probintziak direla, oraingo Estatu organizazioan, hiriburuaren izena ez dutenak eta eduki nahi ere ez dutenak. Beste nazioetan, hiruburuak ematen die izena herri aldeei, beste udalak arbuiatuz eta bigarren mailara baztertuz. Madrilen, madrildarra da edozein probintziar; Bizkaian, probintziarrak ez dira bilbotar, ez eta izan nahi ere. Bilbo, Donostia, Gasteiz, Iruñea, Baiona, Donibane Garazi eta Maule ez dira beste udal batzu baino gehiago probintzia edo departamentu barruan; herrialdeek beste izen berezia dute. Nafarrek berezitu dute gehien herrialdearen zentzua hiriburuaren gainetik. Nafarroako beribilen matrikula ez da PA, Panplonari legokiokeena, Nafarroari dagokion NA baino.

Euskaldunen indibidualeraren ezaugarri da jarrera hau. Faktore psikologiko hau geografiatik datorkio gure herriari: minifundioa, jendetzaren sakabanaketa, mendiarteko hodeiertz laburra, denak dira euskaldun indibidualista sortzen dutenak. Lurra-rikiko atxekimendua eta sendiaren jabetasunak, kontzentrazioaren eta taldekeriaren etsai dira. Eta elkartzeko formulai uko egi-

ten ez badie, bere nortasunaren eta indibidualeraren aurka ez doazen neurrian onhartuko ditu soluzio horik. Kanpionek⁷ esaten zuen bezala, faktore psikologikoez badute hemen zeresana: indibidualeraren zentzuaz gainera, zimaren sendotasuna, nortasuna, iraunkortasuna. Hala ere, indibidualera hau ez da pertsonala, familiar oinharritua baino: politik erakundeetan sendiaz gaineko mailetara joteko frenu bezala azaltzen da euskal indibidualera. Euskal Deretxo Zibileko instituzioetan, esate baterako, jabetasun eskubidea ez da gizon baten barne eta mugan geratzen den eskubide hutsa, sendiaren eskubide funtzionala baino⁸. Gizarteak behar duen aurrerabiderako, ordea, sendiek, nahiz eta susmoz beterik izan, boterearen parte bat ematen diote goiko mailako erakunde bati, udalari noski. Baina boterearen zati horrekin batera, indibidualeraren dosi bat ere pasatzen da beheko mailatik gora, eta autonomi zentzu sakonez sortzen da udala. Euskaldunak hurbil eduki nahi ditu erabakitzeke ahalmenak eta, horregatik, udal indartsu bat eratzen du. Izan ere udalaren makaltasunak, gorago eramango du boterearen indarra, Estatura; eta, neurri berean, gero eta gehiago urrunduko da eskutatik botere politikoa. Euskal indibidualerak, ba, udal giro indartsua lortuko du.

Indibidualera hau ez da, ez filosofi ez politik alorreko burutapen bat, euskal kulturaren etengabeko oinharri bat baizik. Euskaldunak, taldeka abesterakoan, ez du abots bakar baten emango bere kantaldia, abots askotan baino, bakoitzak berari dagokion abotsaren barruan. Bere bizitegia finkatu beharrean aurkitu zenean, ez zuen mordoka egingo, sakabanaturiko basetxeetan baino. Are gehiago, sendiaren adarrak ez dira etxe berean geratuko, etxetik aparte egindako *Etxeberrian baino*. Eta beste, kultura batzutan, hiriarri lotuta sortzen bada udal erakundea, erakunde hori sortukeran, erdibideko erakunde bat asmatuko du: Elizatea edo Elizaurrea, biltzarreetarako egokia; baina bizitokia eta ogilana banatuta geratuko dira. Historian zehar, kultura berezi bat emango digu autarkia honek: jantziak, tresnak, ontziak, elikadura, lanabesak, denak bereziak izanen dira: ardo bereziak ere egingo ditu: sagardoa eta txakolina⁹. Basetxea da indibidualera honen eskola, Telesforo Monzonek abestu zuen bezala:

Maitasunik handiena
 euskotar jaioarentzat:
 lur, etxe, sendi ta abizen,
 lau adarrezko zuhaitz bat.

Basetxeak

Basetxeak, hamargarren mendean du bere sorrera. Urritz eta sahatsezko txosna eta bordak, zurezko etxe bihurtzen dira lehenengo eta harri eta teilazko ormaetxeak gero. Autarkikoa da etxeko ekonomia: etxe ondoan etxaurreak, frankeziak eta baratzak, soroak urrunago: garagarsorora, babasorora, otasorora, artasorora. Urrunago, mendiak: hariztiak, gaztainadiak, pagadiak. Lurraren ehuneko laurogei, abereentzat da, eta beste ehuneko hogei sendiaren janaritako. Sendia da ugazaba, eta ez aita eta ez gurasoak. Basetxearen ondasunek helburu funtzionala dute: nagusi zaharregantik nagusi gazteengana, haik bizi dirala eta hauk lanerako gertuago daudenean helerazten dira. Jabetza norberekoia- ren eta kolektibo antzuaren artean, sendiaren jabetza tronkala asmatzen dute euskaldunek: ugazaba ez da jabe soila, sendiaren izenean gozatzailer eta administraria baino. Basetxearen ondasunak zatietzinak, bahituezinak, iragangaitzak eta ukiezinak dira. Basetxeak eta hauen ondasunak ez dira sendiaren eskuetatik alden- duko, ez dira seme artean bananduko, osorik joanek dira baten eskuetara, eta, nagusikeri bidetik bagerik, biderik egokienetik joan ere. Basetxea ukiezina da, zentzu osoki erritualetan: Bizkaiko Foruak (IV. lgeak, XVI. tituluak) hala agintzen du: ez dadila inor ausartu etxe batera sartzen ez eta inguruko lau besoren barrura urreratzen ere ugazabaren baimenik gabe.

Etxearen indibidualera hau, euskal nortasunaren ezaugarri baita¹⁰. Familia eta etxea dira euskal kulturaren muina. Etxeak berak nortasun berezia du. Ez da kale batetako zenbakiaz nabarmentzen, bere izen bereziaz baizik; bere mugak ditu etxeak. Bizitegiak baserri baten baturik badaude ere, premiazkoak dira bizitegien arteko hutsuneak, txingarteak noski. Bazekien euskaldunak hirigintzak familia hondatuko zuena, Maspillerok esan zue- nez.

Baina eskubide hauk ez ditu Bizkaiko Foruak bakarrik onhar- tzen. Euskal Herrian hain indibidualista ez den puntan, Araban eta Nafarroan, hainbat eta hainbat Udal Foruetan onhartua dago: 1076an Uxuen, 1090ean Lizarran, 1102an Kaparrotsun, 1165ean Biazterin etabar¹¹. Ez zen, ba, gauza berria eskubide hau, 1215ean Ingalaterrako Karta Magnan onhartu zenean, eta, are gutiago, 1776an Filandelfiako Kongresuan finkatu zenean.

Familiatik udaletara

Ez da, ba, harritzekoa euskaldunek, boterearen zati bat fa- miliatik udaletara pasatzen dutenean, Elizaurreak eta hiri he-

rrikoiak sortzerakoan, indibidualera eta autonomiaren oinharritz, goiko erakunde horik asmatzea. Hauk hala direlarik, berezko erakunde bezala jaio zen udala Euskal Herrian, bere burua gobernatzeko eta herri ondasunak libreki zaintzeko eskubide autonomekin. Udala, sendigaineko eta lege aurreko berezko elkar-tea da¹². Legeak ez du udala sortzen, berez sortutakoa aitortu eta onhartu baino. Familiak —hau da, etxeak— sortzen dute hauzoa; hauzok sortzen dute Elizaurrea edo hiria; bi erakunde hauk, lurtean sustraituak, dira udalak. Beren arazoetan darabilten legea, behetik gora emandakoa da. Euskaldea eta Estatuak sozietate oso eta bikainagoak dira, baina geroago udaletatik sortuak, hauen erabakiz eta hauek emandako boterearekin. Ez du Estatuak aitortzen eta onhartzeko udala; udalak dira, ostera, Estatuak berengandik sortu keran, hari boterearen parte ematen diotenak, erakunde laguntzaile bat osotzeko.

1833tik bizirik dagoen erdikeriak, kontrako erara ulertu du problema hau. Orain eztabaidan dagoen Konstituzioak ere, goitik behera planteatzen du problema: Zeintzu dira Estatuak bereztat gordetzen dituen eskubide eta botereak? Hau da Espainiako Konstituzioaren galdera. Baina problema hau beste era batera ikusi behar da: Zeintzu dira udalek eta eskualdeek bereztat gordetzen dituzten eskubide eta botereak? Benetako demokrazia behetik gorakoa da, eta udalen askatasunak bakarrik emanen dio Estuari beharrezko sendotasun eta malgutasuna, historial eskatzen duen aldaketari moldatzeko¹³.

Eskualde berezi bat mugatzeko erispide etnikoa da historian zehar egindako udal erakunde berdintsua. Baina Euskal Herri osoaren zeregin eta ibilaldi hau, elbarritua geratu zen orain mende eta erdi. Nolakoa izan behar du tradizioari dagokion euskal udalak? Zein da honen autonomi maila, goragoko erakundearen aurrean? Lehenaldiko hondamenetatik desehortzi behar ko dira gure instituzioen oinharriak eta gainean eraiki betirako erakundeak¹⁴. Nafarroarentzat 1841eko Abuztuaren 16an eman zen Lege Hitzartuak hondatu zuen euskal udalen autogobernuaz, asko idatzia zen data hori baino lehen. Lege honek hondatu zuen erakunde honen sistema aberatsa, eta sistema berri bakarra jarri zuen Estatu osorako: orduan hil ziren udal foruak. Hauetatik atera ditzakegu oinharritzko eskubideak, hauk dira:

1. Bere funtzionariak hautatzea.
2. Dagokion erakuntza erabakitzea.
3. Helburu, helvide eta boterea erabaki eta mugatzea.

Udal Estatutuaren eskubide horik finkatu ondoren, gorago erakundeentzat —Eskualde eta Estatuarentzat, noski— beste botere batzu geratuko lirатеke. Honela izanen da demokratikoa udal autonomia.

IV. — Elkarkoitasuna

Euskal indibidualerak kondizionatu egiten du udal autonomia. Baina udalaren sorpenak, elkarkoitasuna ere beharrezkoa du. Elkarrenganako joera soziala ez da ezezaguna euskal izaerarentzat, ez dago haren kulturatik kanpo: euskaldunak abots ezberdinez abesten du, baina orfeoian batuta. Eta kreapen amankomunak beti bertan egon dira Euskal Herriaren historian, hasieratik noski, dolmenak eraikitzekeo elkarte eraketak beharko ziren eta. Kreapen sozialei buruz, hiru agerpen aipatuko nituzke euskal kulturaren barruan: Hauzotasuna, hauzulur eta ondasunak eta hauzoak. Hirurak daude, kreapen sozio-politikoa den udalarekin mamiz lotuta.

Hauzotasuna

Hauzotasun fenomenoа Euskal Herrian, Bonifazio Etxegarrik¹⁵ estudiatu du sakonki eta behin betirako. Hauzotasuna ez da sendiek hauzoaren barruan duten hurkotasan fisikoa bakarrik; hauzotasunak dakarzkigu elkarganako lotura batzu, batabestearikoko betebehар batzu; familiak berak egin dezakeen hainbat gauza, batzuetan, erritu edo ekanduaren aginduz, hauzokoek bete beharko dute. Gainera, lotura edo betebehар hauek ez dute hauzotasun fisikoaren beharrik, bi etxe zaharren artean etxe berri bat eraikitzean, etxe zaharren arteko lotura bizirik baita. Bestalde, hauzotasunak beharrezkoa du sendia hauzoan finkatua egotea: Nafarroako Foru Orokorrak hala agintzen zuen: «maguer ynfanzon o villano aya piezas et vinas et non oviese casas o casal viexo que digan que no es vecino»¹⁶. Baina euskal Deretxoan, hauzoan bizitzea baino gehiago eskatzen du instituzio honek. Hauzo bat fisikoki egina dagoenean zera da hauzotasunaren lehen lege eta oinharria, hots: etxe guztiak berdinak direla erkidegoaren eskakizunei buruz: uhasketako hauzolanak, bide eta zubienak, baso probetxapenak, arbola eta ereintzak zaintzeak, alhapidetarak: txandak, hauzolorrak (zimaurlorrak, bildotslorrak, zurlorrak, iralorrak, harrilorrak). Ba daude hauzoaz gain zor diren laguntzak ere, esate baterako Kofradiak: adibidez,

Zeanurin Alzustako San Migelena, behartsuen laguntzarako sortua, edo aseguru amankomunetarako Hermandadeak (suaroak, alkartasunak, terramak). Sutegi edo fogerak dira kasu guztietan eskubide eta betebeharren buruak.

Udal ondasunak

Udal ondasunak dira gure kulturaren elkarkoitasunezko beste agerpena. Aintzina, oso garrantzitsuak eta zabalak izan ziren herrilur eta herribasoak, eta, XIX. mendearen hasiera arte, gehienetan ondo zainduak. Baina geroztik urritu egin ziren salmentak zirela medio, ondasun horik saldu egin bait ziren Independentziako eta Karlistadetako gerren gastuak ordaintzeko; kaltegarriagoak izan ziren ordea, Dezamortizapenak eta ondasunak inoren eskuetara eramateko zabaldu ziren jabe-erabakiak¹⁷. Herri hustirapen hauetan dagoela diote batzuk euskal sozialismoaren hasiera eta oinharria. Mendetan zehar bizirik iraun zutenez gero, jabego sozializatua edo, gutienez, udalperatua zela esan dezakegu. Baina jabego sozializatuaren aurka jo zuten jauntxoek mehe eta legalki. Nork baliatzen zituen herrilarrak? Aberatsak, hau da, abereak zeuzkanak; nork baliatzen zituen herribasoetako zurak? Burdinolen eta erroten jaunak; azken batetan, nork erosten zituen herrilurrak? Dirua zeukanak. Oraindik badira udaletan herri ondasunak, eta beharrezkoa izan da horik zerrendatu eta herriaren onerako bihurtzea.

Hauzoa

Hirugarren aipamena hauzoari zor zaio. Gaurko masa erakundeak eta autogestioa bultzatzen duten alderdiak, maila guztietan, baina udal arazoetan bereziki, hauzoetatik sortzen den demokrazia artezaren alde daude. Udal giroan, garrantzi handikoak izan dira eta izanen dira hauzoak. Bonifazio Etxegaraiak eta Jesus Izarrek estudiantu zituzten erakunde hauk Euskal Herriaren historian zehar¹⁸. Iruñean 1458an egin ziren Herri Kabildoen Arauetan, erakunde aurrerakoi bat agertzen diguten hainbat xehetasun azaltzen dira. 1741ean erabakitzen dira Iruñeko hauzoetarako Ordenantza berriak, eta horietan ikus dezakegunez, antzinakoak ziren hiriburu honetan hauzoak; baina XVIII. mendean garaile zen berdintzalekeriak bete zuen Araudi hau; eta, lehenagoko ezberdintasunak eta aberastasunak nabarmentzen bazituen, erizpide batzaile bakarra inosatu zuen. Gasteizko zazpi kaleak hiru edo lau hauzotasunetan bananduta zeuden, bakoitza, berezko erakunde bakoitzak zeukalarik. Maiatz Pazko-

tan hautatzen zuen erakunde bakoitzak bere Maiorala, eta antolamenduetan goi mailara helduek kontugintza ere eratua zeukaten. San Migeletan elkartzen ziren kargudunen jokaera kontrolatzeko. Gasteizko Enparantza Berriak ere bere Araudia zeukan, 1790eko Ekainaren 20an erabakia.

Amankomuneko erakundearen ezaugarri hauk dira udalen oinharria, baina familien eta hauzoen indibidualerak bultzatzen du udalen autonomia. Udal giro ahaltsu eta autonomikoa izan da gure politik erakundearen ezaugarria, orain berreskuratu beharko dena. Hau da, ba, marratutako bidea, azken 150 urteotan ezusatuta izan denez gero, ezabatuta heldu zaiguna, baina hurrengo udal hauteskundeetan kontutan eduki beharko dena.

V. — Hiriak eta autonomia

Bi kontzeptu desberdindu behar dira hasieratik: bata, udala, familia eta hauzoen erakundea; eta bestea, bizitegia, gure herrian sorreratik mota bitan agertzen zaiguna: hiria, edo multzo urbanoa, eta baserria, edo bizitegi sakabanatua. Hirien artean ere, mota bikoak dauzkagu: berez herritik sortutakoak eta errege eta jaunak sortutakoak. Lehen aldietan baserriak sakabanatuak izan baziren, apurka apurka, udal erakundeak bultzatuta, hiriska bihurtzera jo zuten, eliz inguruan etxe multzoa eraikiz: apaizetxea, udaletxea, herriko taberna dira etxegintzaren lehen gunea. Elizaurretako lehen batzarreak elizateetan edo elizaren alboan zeuden kanposantuetan egiten ziren; baina, biltzarrean eraginez, laster eraiki ziren udal etxeak eta herriko tabernak. Udalak bultzatuta sortzen dira, ba, hiriska herrikoiak. Erregeak eta jaunak sortutako hiriek beste arrazoi bat dute beren sorreran: defentsa edo zerga arazoa; gero etorri zitzairen udal erakundearen beharritana.

Hirien sorrera eta historia

Hirien historia, Euskal Herrian, oso nahasia da. Lehen aldietan ere, nahiz eta bizitegiak sakabanatuak eta hiri bizimodua arrotza izan, bazuten euskaldunak udal zentzua. Funtsean hirizalea zen erromatar kulturak, hiri batzu utzi zizkigun. Gerotxoago etorritako bisigodoen kulturak ere, utzi zizkigun hiri batzu hirizalea izan ez arren. Baina XI. mendearekin batera etorriko zaigu *sinoikismoa* edo hirian elkarrekin bizitzeko usadioa ordura arte, basetxea da Euskal Herrian bizitegi bakarra,

eta sakabanaturik bizi dira euskaldunak zuretxetan. XI mendek dakarkigu harriaren zibilizazioa eta etxe sendoagoak eraikitzeke ahalbidea; amilketa eta erreketak arriskua gutitu egin da eta posibleagoa da etxe multzoak hirian eraikitzea. Posibilitate hau lehenengoz hustiratzen dutenak, erregeak eta jaunak dira. Baina harrigarria da Euskal Herriko lehen hiriak arrotzak populatuak izatea: Santxo Ramirezek, XI. mendearen azkenetan, Santiago Bidea zehar, frankoek populatutako hiri batzu sortu zituen, Lizarra hauen artean, 1090ean sortua. Alfonso VI.ak, frankoak ekarri behar ditu 1122an Garex sortzeko; eta geroago, 1129an, sortzen da Iruñean San Saturninoren Burgoa, Cahorseko frantsesekin. Zangotzako Burgo zaharra frankoek populatzen dute 1132an, eta Donostian ere berdin gertatzen da: ezarkundeko foru edo agirietan, askatasuna eta zerga salbuespenak eman behar dizkiote sortzaileek hiriak populatzen datorren jendetzari: horregatik, frankeziak edo frankoen eskubideak dira eskubide hauk.

Baina Nafarroako sinoikismo honek oinharrizko berezitasun bat du: XI. eta XII. mendeko ezarkunde hauetan, arrotz eta bertokoen arteko burruka azaltzen da; eta herritarrak hauz bereziak sortzera behartuak dira, Iruñean Nafarrerria hauzoko, noski. Gipuzkoan eta Bizkaian, ostera, sinoikismoak beste gero bat du XIII. mendean: Gaztelako jaunek bertoko jendetzagaz populatzen dute hiriak, horiei frankeziak emanez. Baina ezarkunde hauk¹⁹ bertokoen arteko burruka azaltzen dute, eta agirietan «con placer de los bizkainos» idazten bada ere ez zen hain handia izan poza, lehenengoetatik sortu ziren eta burrukak hiritar eta elizaurrekoen artean. Lurralde ireki eta hiri sarratuen arteko antagonismo hau iraunkorra izanen da Euskal Herriaren historian.

Erdi Haroan bakun eta demokratikoa da udal erakundea, bai hirietakoa eta bai basetxe sakabanatuen elizaurretakoa. Adierazgarria da Gipuzkoako erakunde politikoa: Alkatego Nagusi batzuk osotzen zuten orduan Gipuzkoa, Bizkaia Merinaldeek eta Nafarroa haranek bezala. Nabaria da Iraurgiko Alkatego Nagusia, XIII. mendean lurralde birekin osotua: Azeptiako Soreasuko San Sebastianen Errepublika edo Unibertsitatea eta Azkoiatiako Baldako Santa Mariarena²⁰. Alkate Nagusiak Iraurgiko haran osoan du bere eskuera, 1311an Azeptian Alkate berezia hautatu izan arte. Iraurgiko Alkate Nagusiak galdu egiten du hiri barruko gainean duen eskuera, eta harresietatik kanpo bizi direnak geratzen dira haren menpean. Lurralde irekiko bi-

zilagunek Azpeitiako hauzotasuna lortzen dute 1347an; baina laster azalduko dira eztabaidak, zerga, azoka, justizia eta beste hiriko arazoan zuzuak direlarik. Hauzitan ibili ondoren, lurralde irekikoak hiriko eskuera barruan sartzen dituzte 1363an. Burruka hauean, indar berri bat, Ahaide Nagusia nabaritzen, gero ikus dezakegun bezala. Dena dela, ordurako berez sortua zen udalgaineko erakunde bat, Gipuzkoako Anaiarte edo Hermandadea, 1372an hamaika Alkatego Nagusiek osotzen zutena. Haro berean, antzeko Anaiarte bat zegoen Bizkaian, bere erakunde Arauak 1394eko Koadernoan finkatu zituen.

Udalgaineko erakundeak

Udalgaineko erakunde hauek (Anaiarteak, Merinaldeak, Haranak) ez ziren behin eta betirako sortu, udalen autonomiari lotuak zeuden eta: elkartzea edo banantzea, beti zegoen udalen eskuetan. Itsasondoko Maria Martinezen sagardian, 1387an elkartu ziren Tolosa, Segura, Urretxu, Azpeitia, Bergara, Hernani eta Eibar, 1391an banandu ziren; eta beste Anaiarte bat sortu zuten Tolosa, Segura, Arrasate, Motriku, Getaria, Ordizia, Bergara, Salinas eta Zarautzko udalek²¹. Enkartzazioetako Gueines eta Gordexola 1507an elkartu ziren eta geroxeago beste haran batzuek ere batu ziren eta Abellanedan hasi²² biltzarreak egiten. Gerediagako Anaiarteak ere 1508an bildu bazen lehenengoz geroago gehitu eta banandu eginen da. Hauek eta beste erakuspen batzuk adierazten digute, udalen autonomiaren indarra eta udalgaineko erakundeak udalen eskuetan zeudela eta ez errege eta jaunenetan.

Zentralismoaren aurka

Denboratxo da euskaldunek burua agertu zutela zentralismoaren aurka. Lehen errege arrotzak, Champagneko Dinastia-koak, Nafarroan jarri zirenean eta Frantziako usadio absolutistak inposatu nahi izan zituztenean, nafarrak Teobaldoren aurka jaiki ziren, eta Nafarroako Lehen Foru Orokorra zin egitera behartu zuten 123an²³. Udal erakunde berezia ondo bere ondo zaindu eta defenditu zuten gure asabek eta, sistema parlamentari zentralista inposatu nahi izan zuen erregeri, hala esan zioten nafarrek: «si fuera cosa buena para nosotros, ya se nos habría ocurrido».

Pablo Gorosabel, Espainiako sistema bateratzaile zale zenak, kritikatu egin zuen udalen banaketa. Baina Gorosabel baino askoz lehenagokoak ziren autonomia eta demokrazia honen kontrako

indarrak: ahaide nagusien inguruan sortutako bandoak. Gudez betetzen dute Erdi Haroko historia oinatarrek (nekazariak) eta ganboarrek (kostaldekoek) Bizkaian, Gipuzkoan eta Araban, eta agramontesek eta behemontesek Nafarroan. XV. mendean, azpijoko batetan ihardungo dute, hirietan hauzotuz eta kargu politikoaz jabetuz; eta maltzurkeriaz udal boterea eskuratzen dute. Baina demokraziaren alde dabilizan hauzokoek badute oraindik botere apur bat, eta 1463an Alkate edo Erregidore izatea debekatzen zaie ahaide nagusiei Hermandadeko Araudian. XVI. mendera arte iraungo du demokraziak, baina ahaide nagusiak ordezkatuko dituen oligarkia sortuko da garai hartan²⁴.

Udal autonomiaren aurka jarraituko dute oligarkiako jauntxoek, baina Foruak bizirik daude oraindik, eta botere guztia Biltzarre Orokorrek eta Foru Kontseiluak eskutan dutenez, udal erakundeek ere bizirik iraungo dute. XIX. mendeak hondatuko du betiko sistema hau, bai zentralismoaren erruz, eta bai bertoko jauntxoak hemengo udal eta instituzioetan eta botere zentrallean ahaltsuak direlako. Erreakzio bezala, herri indar sutsu bat sortuko da XX. mendean, eta udal autonomiaren hastapena onhartuko dute Estatutuek²⁵. Ordutik berrogeitamar urte betezera goazenean, Konstituzio berri bat dabil legegilen artean. Eta Konstituzio horretan ez da udal autonomiarik inondik ere ikusten. Orain 150 urte garaitu zen zentralismoa bizirik dago oraindik, berezko udal autonomia ukatzen. Zer dela eta ukatzen zaio udalari, berak nahi duenean eta nahi duan eran hauteskundeak eratzea? Ez ote da norbera bere etxeko arazoak zuzentzeko gai? Zer dela eta hartu du Estatuak inork eman gabeko botere hori? Ezin onets dezakegu udal autonomia onhartzeko ez duen Konstituzioa.

J. A. A. M.

¹ BARANDIARAN, J. M.: «Constantes en la Etnia Vasca», in: *Cultura Vasca I*, Edit. Erein, San Sebastián, 1977. — ABRISKETA, F.: «El Caserío Vasco, raíz de la nacionalidad», in: *BIAEV*, 1966.

² URABAIEN, L.: «Algunas observaciones sobre la distribución y densidad de la población de Navarra en 1920», in: *RIEV*, t. XVI 539/550 or.

³ ARANZADI, T.: «A propósito del tipo atlántico de distribución de viviendas en España», in: *RIEV*, t. XVI, 45 eta hur. or.

⁴ DIAZ DE ARKAIA, F.: «Agrupaciones y Mancomunidades de Municipios», in: *Asamblea de Administración Municipal Vasca (AAMV)*, San Sebastián, 1919, 251 eta hur. or. — BIONA: «Datos Estadísticos», *EEA*, t. XIII, 232 or.

⁵ TORRE, J. M.: «Historia del País Vasco Norpirenaico». Eid. LGEV, t. II, 406 eta hur. or.

⁶ ARTOLA, V.: «La Hacienda de los pequeños municipios vascos», in: *AAMV*, 110 or.

⁷ KANPION, A.: «El Municipio Vasco en la Historia», in: *AAMV*, 3 eta hur. or.

⁸ CABALLERO ALDAMA, J. M.: *El Derecho Vasco*. Hitzaldia. Argitaragabea.

⁹ KANPION, A.: aip. lan.

¹⁰ ETXEGARAI, B.: «La vecindad en el País Vasco», in: *RIEV*, t. XXIII, 4/26, 376/405, 546/564 or.

¹¹ ZALBA, J.: «La persona y el domicilio inviolables ¿son conquistas del Derecho Moderno?», in: *EEA*, t. XIV, 165/9 or.

¹² SENANTES, M.: «El concepto de la autonomía municipal», in: *AAMV*, 41/46 or.

¹³ ELORRIETA, T.: «El municipio en la vida moderna: la reforma municipal», in: *AAMV*, 37/40 or.

¹⁴ OROZ ZABALETA, L.: «Aplicación del principio de autonomía municipal en el Derecho Histórico de Navarra y en el Régimen Actual», in: *AAMV*, 229/250 or.

¹⁵ ETXEGARAI, B.: aip. lan.

¹⁶ Fuero General de Navarra, III Kap. III Tit. VI Lib.

¹⁷ VILLANUEVA, T. de: «Explotación de los terrenos comunales como base para la reconstitución de la Hacienda del Municipio», in *AAMV*, 205/229 or.

¹⁸ ETXEGARAI, B.: aip. lan.. — IZARRA RETANA, J.: «Las vecindades de Vitoria», in: *EEA*, t. XV, 1/19 or.

¹⁹ ARANA MARTIJA, J. A.: «Bizkaiko urien sortzea», in: *Jakin*, 22 zenb., 1966, 6/21 or.

²⁰ GURRUTXAGA, I.: «Un documento del año 1375», in: *RIEV*, t. XXIV, 1933, 122/133 or.

²¹ DIAZ DE ARKAIA, F.: aip. lan., 266 or.

²² ESKARZAGA, E.: «Las diez antiguas repúblicas encartadas», in: *LGEV*, t. I, 591/606 or.

²³ GALINDEZ, J.: «La Confederación del Pirineo en le época del Príncipe Carlos de Viana y de Gerona», in: *BIAEV*, 1954, 159/166, 22/227 or.

²⁴ OTAZU, A. de: *El igualitarismo vasco: mito y realidad*. Edit. Txertoa, San Sebastián, 1973.

²⁵ ZABALA, F.: *De los Fueros a los Estatutos*, SGEP, San Sebastián, 1976.

HIZTEGIA

Alatze = *Pasto*

Alkate = *Alcalde*

Alkatego = *Alcaldía*

Alkartasunak = *Seguros comunales contra pérdidas de ganado*

Amankomuna = *Colectivo*

Basertia = *Caserío*

Basetxe = *Casería*

Berdintzailekeria = *Uniformismo*

Bereizte = *Segregación*

Bildotslorrak = *Transportes de corderos*

Bizimultzo = *Conjunto urbano*

Botere = *poder (político)*

- Demokrazia arteza = *Democracia directa*
- Elizaurre = *Anteiglesia*
 Elizate = *Anteiglesia*
 Elkarkoitasun = *Comunitarismo*
 Eraikuntza = *Edificación*
 Erdikeria = *Centralismo*
 Erkidego = *Comunidad*
 Eskualde = *Comarca*
 Eskuera = *Jurisdicción*
 Ezarkunde = *Fundación*
- Frankezia = *Franquicias de la casa.*
 Frankizia: = *Franqueza*
- Gurutz geldia = *Cruz parada:*
 Elizako gurutzea geratu eta finkatu ondoren egiten ziren Bilzarrak bere inguruan
- Harresi = *Muralla*
 Harrilorrak = *Transportes comunales de piedra*
 Hautagarri = *Elegible*
 Hauteskunde = *Elección*
 Hautesle = *Elector*
 Hautaldi = *Período electoral*
 Hautzitan ibili = *Pleitear*
 Hauzo = *Barrio*
 Hauzo alatze = *Pasto comunal*
 Hauzoarte = *Vecindario*
 Hauzobide = *Camino vecinal*
 Hauzoko = *Vecino*
 Hauzolan = *Trabajo comunal*
 Hauzolorrak = *Transportes comunales*
 Hauzotur = *Terreno comunal*
 Hauzotu = *Avecindarse*
 Hauzotasun = *Vecindad*
 Herbarren = *Barrio periférico*
 Herrialde = *Región*
 Herribaso = *Monte comunal*
 Herri hustiratze = *Explotación comunal*
 Herrilar = *Pasto comunal*
 Herrilar = *Terreno comunal municipal*
 Hiri = *Villa*
 Hiriburu = *Ciudad, capital*
 Hirigintza = *Urbanismo*
- Indibidualera = *Individualismo como derecho*
 Iralorrak = *Transportes de behecho*
 Isurki = *Divisoria de aguas*
- Jabego = *Propiedad*
 Jabetza = *Derecho de Propiedad*
 Jabetasuna = *Propiedad como derecho activo*
 Jabe erabakia = *Información posesoria*
- Kontugintza = *Contaduría*
- Lanabesak = *Aperos de labranza*
 Legegile = *Legislador*
- Nagusikeria = *Mayorazgo*
- Ogilana = *Trabajo indispensable para el sustento*
 Ordeztu = *Suplantar, sustituir*
- Suaroak = *Seguros comunales contra incendios*
- Terramak = *Derrama por desgracias entre los asociados*
 Txingarte = *Espacio entre casas, entre hogares*
 Tronkala = *Troncalidad: ligadura entre la propiedad raiz y la familia (no el individuo) que la posee para que nunca salga de ella.*
- Udal = *Municipio*
 Udalbarruti = *Ambito, territorio municipal*
 Udalbatz = *Corporación municipal*
 Udaletxe = *Casa consistorial*
 Udal erakunde = *Organización municipal*
 Udal Fueroa = *Fuero municipal*
 Udal giro = *Vida municipal*
 Udalkide = *Concejal*
 Usuario = *Costumbre*
- Zabalgoa = *Extensión*
 Zima = *carácter*
 Zimaurlorrak = *Transportes de estiércol*
 Zurlorrak = *Transportes de madera*

LOS MUNICIPIOS Y LA AUTONOMIA LES «MUNICIPES» ET L'AUTONOMIE

Uno de los problemas más urgentes en este momento es el de devolver a nuestros municipios vascos la democracia y autonomía perdidas cuando en 1790 el centralismo francés impuso el sistema de departamentos y el centralismo español, en 1833, el nuevo sistema de división administrativa por provincias sustituyendo las Diputaciones Forales por las Diputaciones Provinciales. Después de cien años de no practicar nuestro original sistema de administración municipal, se hicieron varios intentos de restauración con los Estatutos de 1931, 1932 y 1936 pero la guerra española deshizo por otros cuarenta años el intento. ¿Cuál es el sistema vasco que ha de implantarse en una futura autonomía?

La infraestructura de Euskal Herria tanto en la zona montañosa del norte como en la planicie del sur ha condicionado un determinado modo de agrupación urbana: la dispersión de la vivienda y el pequeño tamaño de los municipios, que permiten una democracia directa, están de acuerdo con el individualismo vasco. Este individualismo familiar hace que los municipios surjan como organización socio-política fuertemente autónoma con derechos anteriores a la formación del Estado. A su vez, el comunitarismo necesario para esas agrupaciones e institución de la municipalidad viene precedido por instituciones jurídicas como son la vecindad, las propiedades comunales y los barrios. La conjunción del individualismo autonomista y el comunitarismo asociativo crea en Euskal Herria un especial sinoliquismo contra el que no han faltado ataques, incluso internos, por parte de los parientes mayores y bandos en la Edad Media y por la oligarquía en años posteriores. Pero a comienzos del siglo XIX el poder centralista, español y francés, hunde nuestra autónoma organización municipal. Si la actual Constitución del Estado no reconoce la autonomía de los municipios y entidades superiores, no podremos aceptarla.

L'un des problèmes plus urgent aujourd'hui, c'est celui de rendre à nos «municipes» basques la démocratie et l'autonomie perdues lorsque en 1790 le centralisme français imposa le système des départements, et en 1833 le centralisme espagnol le nouveau système de division administrative par provinces, en substituant les Diputations Forales par les Diputations Provinciales. Après cent ans sans pratique de notre système original d'administration «municipale», plusieurs tentatives de restauration ont été faites à l'occasion des Statuts de 1931, 1932 et 1936. Mais la guerre espagnole détruisit pour quarante ans cette tentative. Quel système basque, donc, devrait s'implanter dans une future autonomie?

L'infrastructure du Pays Basque, tant dans la zone montagneuse du nord, que dans la plaine du sud, a conditionné un mode déterminé de groupement urbain: la dispersion des habitations et la petite surface des «municipes», qui permettent une démocratie directe, s'accordent bien avec l'individualisme basque. Cet individualisme familial fait que les «municipes» surgissent comme organisation socio-politique fort autonome avec des droits antérieurs à la formation de l'Etat. A son tour, le «sens communautaire» nécessaire pour ces groupements et pour l'institution de la municipalité succède à des institutions juridiques telles que le voisinage, les propriétés communales et les quartiers. La conjonction de l'individualisme autonomiste et du sens communautaire associatif crée au Pays Basque un spécial ensemble contre

lequel des attaques n'ont pas manqués, même internes, de la part des «*parientes mayores*» et de factions au Moyen Age, et de la part de l'oligarchie dans les années postérieures. Mais au commencement du XIXème siècle, le pouvoir centraliste, espagnol et français, détruisit notre organisation municipale autonome. Si l'actuelle Constitution de l'Etat ne reconnaît pas l'autonomie des «*municipes*» et des entités supérieures, nous ne pourrons pas l'accepter.

Giovanni Leone-ren dimisioa eta «mass-media»k

Ekainaren 15eko arratsaldeko 8etan, irriti eta telebistaren mikrofono eta kamcra aurrean, Giovanni Leone-k, Italiako Errepublikako presidentea, bere dimisioaren berri eman zuen. Bere errugabetasun mantxagabea behin eta berriz aitortu ondoren, Italiaren onerako uzten zuela presidentzia esan zuen.

Egin zaizkion salakuntzak? «Lockheed» eskandaloen parterik izan duela; espekulazioa, eta urbanismoaren legea haustea 39 gelatako txalet-txoa jasotzean, fiskoari marro egitea, bere hiru semeek egingdako negozio zikinak. Nahiko zikinkeria, errepublikaren eta aberriaren sinboloa desohoraturik uzteko.

Askok, neuk bezalaxe, ez zuen uste *affaire* hau horretaraino iritsiko zenik. Duela hiru urte edo, «Lockheed» eskandaloa lehertu zenean, izan zen Leone-ren burua eskatu zuenik. Gainera, ez zitzaion asko falta bere presidentetzako sei urteak amaitzeko; datorren abenduan aukeratuko dute presidente berria. Bestetik Aldo Moro-ren bahiketa eta hilketak dela, Brigata gorriak direla, oso laidotua eta desprestigiaturik gelditu da klase politikoa azken hilabeteetan. Eta Kristau Demokrazia ez da zigorrik bigunena jasan duena izan. Horregatik, nola edo hala Errepublikaren ohorea salbatuko zutela eta haren biloiztasunaren lotsa estaliko ziotela uste zitekeen. Politikoak aski trebeak izan ohi dira gisa horretako operazioetan. Beren interesetan, noski. Instituzioen sakratutasuna galduz gero, politikoaren mitoa ere lur jotzeko arriskutan geldí baitaiteke. Leone-k beti esan lezake, «garbi dagoenak bota diezadala lehen harria...».

Baina *L'Espresso* aldizkariak egin dituen salakuntzak aski sendoak eta mardulak dira nonbait, alderdi politikoak ofizialki dimisioa eskatzera iritsi direnean; «bere defentsa askatasun osoz egin ahal izan dezan», PCIren hitzetan. Horregatik Giovanni Leone, dimisioaren berri eman zuen ilunabarrean, bere emazte ederraren besotik, eskandaloa sortu duen txalet horretara joan zen gaua pasatzera, Quirinale palazioa utzirik.

Egin daitezkeen pentsaketa askoren artean, bat nahi nuke egin orain, «mas-media»en indarrari buruz.

«Watergate» eskandaloa eta honen ondorioak —gordinena, Nixon-

en dimisioa—, *Washington Post* egunkariak egindako salaketatik gertatu zen. Eta orain, beste kasu honetan, *L'Espresso* aldizkariak altxa du erbia. Informaziorik ezkutuena bilduz eta hilabete luzeetan argitaratu emanez, ez dio bakerik eman Leone-ri. Bitartean, Quirinale-n sartu eta isiltzearen taktika hartu zuen Leone-k. Baina, hainbat salaketaren eta hain gogorren aurreko isiltasuna, susmo gaiztoz hartu du jendeak. Quirinale-tik ustel usia zetorrenaz ohartu da. Aldizkariak bere azken zerbakiaren egindako agerpenak izan dira hainbeste persegituriko erbia hankaz gora bota duen danbatekoa.

Ikaragarria da «mass-media»en indarra, askatasunez jokatzeko uzte zaienean. Eta ez zaienean ere bai. Hor ikus daiteke, han zuzen, demokrazia formal denean ere, formal hutsa ez dena.

Informazio komunikabideen harmak idolo bat jaso dezake eta mitorik zindoena dardarazi. «Mas-media» librean indarra, honela, moralitate politikoaren zutabe gerta daiteke. Klase politikoa kontrolatzeko gizarreak duen aparailu paregabea. Horregatik agian, politikok ere kontroldu, isildu edo nolabait beren zerbitzutan jarri nahi izaten dituzte «mass-media» hauk. Informazioa leial ematen dizuten komunikabideak derrigorrezkoak dira gizarte libre batentzat. Bere arrisku eta guzti. Gizartearen benetako interesa ez den zerbaiten bila ere erabil daitezke eta. Erdizkako egickin —egia erdia gezur osoa izan baita orain artean— ikaragarriko bluffak puatu daitezke. Hitz bitan, «mass-media» hauen indarra beldurgarria dela, bai gizarte zerbitzeko, bai manipulatzeko.

Guzti honengatik, halako setaz esijitzen da askatasuna demokrazian, eta hain gogor ukatzen diktaduran.

Beste aldetik, egia da. Informazio askatasuna bidera ezinezko haize bolada izan daiteke. Eskubide osoz emandako informazioa kaltegarri gerta dakioko gizarteari. Eta honek informazio eskubidea polemika gai egiten du.

Adibidez, «mass-media»en teorikok Florentzian berriki egin kongresuan arazo hori planteatu da Terrorismoaren problemaren inguruan. Komunikabideak, ekintza terroristen berri ematearekin eta, batez ere, ematen duten sentsazionalismoarekin, terrorismoaren morroi eta zerbitzari gertatzen dira. Debaldeko zabalkunde eta publizitatea eskaintzen diete terroristei, batetik. Gehiegizko beldurra, izua eta segurtasun falta zabaltzen dute gizartean, bestetik. «Mass-media»ren espezialistak handienetako batek, Mc Luhan kanadarrak, terrorismoaren aurkako neurririk egokientzat, ekintza terroristen berririk ez ematea proposatzen du. Alegia, komunikabideak ez daitezela terrorismoaren bozgorailu bihurtu. Askatasuna mozten hasteari arriskutsu deritzaio askok. Faxismoaren logikan sartzea litzateke. Horregatik, arrisku eta guzti ere, gizartearen informazio eskubideetan ezin daitekeela guraizerik sar uste dute. «Mass-media»ek duten indarragatik hain zuzen, askatasunaren aldeko apostua jokatu beharra dago. ■ *Manolo Pagola.*

Ikus ikas

Udako oporraldia, nahiz eta berez atsedenaldi izan, beste kurtso bat bihurtzen da zenbaitentzat. Udako hilabeteotan, oporrak hartzeko aukera dutenek izan ohi dute beren kultura gehitu eta sakontzeko okasiorik. Beste lurralde eta garaietako arte, historia eta gizonen berri jakiteko eta gogoratzeko eskurtsio edo ibilaldiak atxakia direla.

Beti da une egokia ikasteko, eta uda aldea ere bai. Ikus-ikas dinamika bat da garai honetan egiten dena. Eta hau ez da helduentzat bakarrik. Haurrentzat, ikastola inguruan batipait, bada gure artean beste aukera bat: Udalekuak.

Udalekuetan, 15-20 egun horietarako joaten diren haurrek, beren herritik eta etxetik kanpo, elkarrekin bizitzen ikasten dute, normalean ohitu diren baino talde handiagotan. Taldeko lan eta jolasetan parte hartuaz, talde izatearen esijentzietan erantzutera jarri beharko du haurrak. Kurtso garaian entzundako zenbait gauza berri ikusi ahal izango du egun hauetan. Begiraleak atentzioa zuzenduz gero, haurra bera izanen da aurrenekoa «berri» bezala ikusi eta ikasten duen guztia besteei kontatzeko. Haurraren protagonismoa.

Interesgarri litzateke udalekuen esperientziaren historia ezagutzera: Zer dioten haurrek, hezitzaileek, arduradunek. Balantze bat egiterik ez ote? Guk ere ikusiz ikas dezagun. ■ *Antonio Iraola.*

Futbolaren gortinak

Azkenean, bukatu da munduko futbol txapelketa! Urte askotan hara begira egon direnek ere bukatu dute beren ametsa. Batzuek jokalaria bezala, beste batzuk han bertara ikustera joanaz, eta gehienok hemendik telebista ikusle bezala.

Munduko txapelketa honen prestaketak eman du buruhausterik franko, ez azken urte honetan bakarrik, txapelketa hau eratzeko Argentina izendatu zuten geroztik baizik. Eta buruhausteak, ez deportean bakarrik: bertako prozesu politikoa ibilbide larritatik pasea da. Protestarik ere izan da. Begiak Hego Amerikara —futbola medio— jarriak egon diren honetan, izan da begirada horik beste giza arazo batzuetara zuzendu nahi izan dituenik. Eta ez Argentinara bakarrik, Chileri ere galdetu zaio, ea zer den desagerturiko jende horietaz. Diktadura bizi-bizirik dago, eta han on da ixiltzea.

Ez dut uste azken aldi honetan Hego Ameriketako gertakariarik garrantzitsuenak Argentinako futbola izan denik, nahiz eta bistan agertu dena gehienbat berau izan. Baten baino gehiagoren gogoia izan da Ameriketako, eta zehazki Hego Ameriketako, problemak protesta bezala agertzea munduari. Ez dakit ongi lortu den: Hango nekaza-

rien problemak, diktaduraren kontzentrazio zelaietakoak, gartzelatuena eta desagertuenak ezagunago ote orain?

Egoera larrian dagoena, ezin bizi futbolaz. Zenbait herritan eta naziotan, lehen mailako futbolaz, lehen mailako giza bizitzako problemak estali eta eskutatu nahi izan dira. Hauxe bait da bistan dagoen gortina dotorea. Etxeko eta nazioko zenbait narraxkeria eta azpijoku ahantz eraziko diguna.

Berriz ere, herri xehearen eta jende kontzientziatuaren deihadarra eta giza eskubideak lortzeko guraria gortina atzean, edo agian sota-noan, geratuko da, inondik ez entzuteko eta inola ere ezer ez nabaritzeko moduan.

Baina futbolak ere erakusten du nola gabiltzan. Hainbestearinoko langabezia dagoenean, eta familia askorentzat dirugabezia drama larri bihurtzen ari den bitartean, hemengo futbola ere frakasora doa. Eta honek ez nau penatzen! Kanpotik dakartzaten futbolari horiei ordaintzen dizkieten dirutzek baino. Hemengo deportarean eta deportelarien laguntzeko ez dago dirurik, eta gutiago geldirik daudenen premietarako.

Futbolariak langile badira ere, ikusi behar genuke kanpotik datozen «langile» horiek, hemengo zenbat «langile» (futbolari) bazterten duten. Horik direla eta ikaragarritzko dirutzak ordaindu, eta hemengoak nahi duten edo ahal duten moduan konpon daitezela.

Langabeziak denbora pasatzeko distraxioa ere eskatzen du, eta futbola horretarako ona da, eta jende gehitxo entretenitzen du. Baina... kontutan har nori jotzen diogun txalo. Ez ote gabezia gauzkatenei?

Eta azkenik, zer ez dira izan munduko futbol txapelketa zela eta egin diren bistako negoziok? Kolorezko telebista, bidaia, eta nik dakita beste zenbat gauzetan...

Eta orain, futbola bukatu delarik, zertaz hitzegin?

Berriz ere futbola dator. Gortina ilun elegante hori. ■ *Jose Antonio Agirretxe.*

Blackout Argentinan

Blackout hitza informazio-hizkuntzan erabiltzen da. Zera edierazteko, hots, arazo bat, informazio aldetik, isilean, ezkutuan, gordean, ilunpean uztea.

Baina nola esan «Blackout Argentinan», ekainaren hasieratik Argentina besterik aipatzen ez delarik telebistan, irradian, egunkaritan? «Argentina'78», publizitateak dioen bezala. Baina «Argentina '78» hori zer da? Futbola. Futbola eta honen ingurua. Kasu: ez da urratsik egin beste inguruetara, ez politikara, ez gizartera...

Futbola, gauzak joan diren bezala, artea ez beste dena dela enteratzen.

tu gara. Negozio ederra bai, behintzat: han bildu dira «Tenpluko merkatoriak» oro. Negozioa bai, baina are gehiago politikazko ekintza. Videlaren arrakasta: Videlak aurpegi ona agertu behar du internazionalki. Zer aukera hobetik? Argentinaren edertasunak erakutsiz, normaltasun itxura eman ez presondegiak, torturak, diktadura, 15.000 desagertuak, 8.000 presoak, azken urteotako politikazko arrazoiengatik 8.000 hilak... ahantzerazi egin ditu Videlak. Hara joan diren Espainiako jokalariek herri normal bat ikusi omen dute, aitortu dute bueltakoan. Eta noiz ikusi du Euskal Herriaren zapalkuntza gure hondartzetara etorri izan den udatiarrak?, galde genezake guk. Joku ezaguna da hori. Ikusgaitzagoa da «terrorismo zuria».

Zer egin, Argentinara joan ala etxean gelditu? Boicot egitearen adeko proposamenak egiazko jarraitzaile guti izan du. Zaila da. Interes gehiegi dago tartean, jokalarienak, «mass media»-renak, «Tenpluko merkatori»-enak, politikarientan, Estatuena... Batasunik ez litzateke lortuko, eta boicotak ez luke aski indarrik izango orduan.

Boicotaren aurrean, bazegoen bigarren aukera bat, denetzat posible dena eta inor gutik bete duena. Alegia: bertara joan eta «beste Argentina'78» horren berri eman. Frantziako *Le Nouvel Observateur* astekari ezkertiarak, marrazki batetan, futbol zelaia hilobiz bete agertu zuen. Hori ere Argentina da. Eta horren berri guti jakin dugu prentsaren bidez.

Futbol zelaian zein atera den garaile da gutiena hemen. Futbolari esker bada Argentinan dudagabeko garaile bat: Videla diktadorea. ■ *Joanes Lekerika.*

Bai eta bai

«Bai euskarari», hots, «Bai Euskaltzaindiari» kanpainak oihartzuna izan du. Pozgarria da. Euskaltzaindiaren premiak kontaezinak direna badakigu. Eta ez Euskaltzaindiarenak bakarrik, euskararen inguruan dabilen jende ororenak ere bai. Egia da, dirurik gabe ezin daitekeela ezer askorik egin; baina borondate onez eta ahalegin guztiz egin dena eta egiten dena ere ez da guti.

Kasu bat aipatu nahi dut orain eta hemen: euskara praktikatzera baserrietara jotzen duten euskaldunberriena. Kurtso garaian euskara ikasten dihardutenek, baserri eta herri tikieta joanaz, erraztasun gehiago lortu nahi dute ikasixea duten hizkuntzarentzat. Ez da harritzekoa euskaldun ikasi hauek, euskara bakarrik hitzegiten den herriak aukeratzen beren udako unibertsitate bezala. Hain zuzen ere, UEUren beste alor bat deritzat herri tiki eta baserriek egiten duten zerbitzu honi: aurrebiltze edo prestaketa bat.

Baina UEU aski ez zaigun bezala, udako egonalditxo hauekin

ere ezin gaitzeko konforma, urte osoa hiri «erdaldunduan» igaro behar baita.

Hiri haundietako euskaldun ikasi horietako batzuk agertu izan didate beren kezka, eta arrazoï guztiz: Udaldian baserri edo herri trikietan ikasi eta praktikatu duten euskarak ez duela jarraipenik, alegia. Beren hiri haundietara itzultzean, ez dutela euskaraz mintzatzeko girorik eta lagunik aurkitzen. Hauetako askok nahi lituzkete euskara hutsa mintzatzeko tokiak; hitzaldi errazak, euskara samurrean emango lirartekeen tokiak, euskaraz mintzatzeko beti norbait aurki daitekeen moduko tokiak.

Euskara ikasi duten hauetako zenbaitek ez du erraztasunik konferentzia bat jarraitzeko, eta inolako erraztasunik ez aurkitzeak desanimoa sor lezake. Hauxe da komeni ez dena. Pazientziak eta lotsa galduz euskara mintzatuari ere baietz esan behar diogu. ■ *Antonio Iraola.*

Bai euskarari! Euskarari bai!

Urte luzeegitan, basamortuko oihua eta norbaitzuren garrainsi larria besterik ez da izan «Bai euskarari! Euskarari bai!» Orain Herri osoaren kanta bihurtu da.

Udaberriko ekinaldiaren eta udazkenekoaren artean, uda daukagu. Bi ekinalditan pentsaturik dago Euskaltzaindiaren —Herri osoaren— kanpaina. Lehenengoak esperantzak suspertu egin ditu; hitzak eta promesak atera ditu. Orain lehenengoaren eta bigarrenaren tartean gaude. Ez ahal ditu udako eguzkiak —eta oporraldiak— udaberriko esperantzak agortuko, orduko promesak jango, udaberriaren kanta isleraziko!

Udazkeneko ekinaldiak gogorragoa izan behar du. Udaberrikoak jende asko eragin du, kontzientzia asko suspertu du, diru mordoxka bildu, eta... eta zenbait talde eta indar politiko ere bere hitza esatera behartu du.

Agian inoiz gertatu ez dena lortu du euskararen aldeko kanpainak: Euskal Herriko alderdi politiko guztiak agiri berbera izenpete-razi ditu. Aderdi politikoek esan dute beren hitza: Euskara Euskal Herriaren hizkuntza da. Ez euskaldun batzurenena. Ondorio handiak izan beharko lituzke honelako baieztapenak.

Baina oraingoz hitzetan eta baieztapen teorikotan gelditu dira alderdi politikoak. Alde honetatik, makal gelditu da udaberriko ekinaldia. Eskabide apala —eskekoarena— besterik ez da izan. Udazkenekoak, eskabide —eta eskubide— gogorra eta tinkoa izan behar du: exigentzia alderaezinekoa, indar politiko, kulturazko eta sozial guztientzat eta agintari guztientzat (politikoentzat, sindikalentzat, Elizakoentzat).

Herri honi ukatu egin zaio bere hizkuntza urte luzeegitan. Orain alderdi politiko guztiak ados daude gure Herriaren —osoaren— hizkuntza denaz euskara. Eta nola etorriko dira Herri honengana gure gidari politikoak berorren hizkuntza ez dakitelarik? Udaberriko agiria —alderdi guztiak izenpeturikoa— udazkeneko programa bihurtzen ez baldin bada, hitz ustela besterik ez da izango, eta gure Herriaren hizkuntzak —Herriak berak— beste irain handi bat hartu izango du bere politikari «ordezkarien» aldetik.

Udaberriko «hitzak» udazkeneko bi «ekintza» behitatz eskatzen dizkie alderdi politiko guztiak: 1. Euskal Herriaren hizkuntzazko integrazioa egiteko programa eta praktika argia eta indartsua; 2. Alderdien gidari guztiak euskaraz ikastera behartzea.

Ez ahantzu, politikariok, Euskara Euskal Herri osoaren hizkuntza dela. Eta... gure ustez, euskara dela Euskal Herriaren hizkuntza.

■ *P. Uribarren.*

HASIren kongresu isila eta ondorio zaratsuak

Maiatzaren erdialdean, bere lehen kongresua ospatu zuen HASIk. Artean —eta oraindik— legezatu gabe dagoenez, ia-ia klandestinitate giroan ospatu zuen, ospatu ere. Hainbat aldiz beste alderdi politikoek bere Kongresuen inguruan atera ohi duten zarataren alderantziz, HASIk ohar edo berri txikiren bat edo beste bakarrik atera zuen egunkarietara.

Inork pentsa zezakeen, zarata nabarmen eta ustelaren orde, sakontasun isil baina eraginkorra aukeratua zuela behingoz alderdi politiko batek gure Euskal Herri honetan. Izan ere, askok uste zuen HASIren kongresua oso garrantzizko gerta zitekeela, ezker abertzaleen batasun bidean. Eta batasunaren bidea irekitzeko hobe da, izan, sakoneko isila azaleko zarata baino.

Baina zoritxarrez, Kongresua bukatu eta egun gutxitara besterik nabarmendu da HASIren barruan: zatiketa, batasunaren orde. Eta beste talde politiko baten sortzea: EKIAREna. Alderdi politikorik ez dutela izan nahi aitortu eta agindu dute, HASI utzirik bestelako bide politikoak urratu nahirik, taldean eratu direnek. Hauetakoa da orain arte HASIren gidari izandako hainbat eta hainbat.

Ezker abertzaleen batasunaren gogoia eta premia bizi dutenek, tristuraz, amorruez eta etsipenez ikusi dute etadura berri hau. Batasunaren orde sakabanaketa oraindik ere! Ezker abertzaleen indarrak batu, eratu, finkatu eta indartu nahirik dabiltzanak, horik astindurik dabiltzala ikusi eta aitortu beharrean gertatu dira oraindik. Seguruenik, Euskal Herria bera astindurik dagoelako, beronen egoera politikoa jalki gabe dagoelako, hori interpretatu eta gidatu nahi duten

talde eta indar politikoen arteko egoera astindua eta zurrunbilatua dago. Ezker abertzaleen alderdi guztien artean nabari da egonezin hau.

Baina batek interpretatu nahi luke astinketa, desoreka, zurrunbilo eta dinamika nahasi horren nondik-norakoa: ikusi eta argitu nahi lituzke euskal abertzale ezkertiarren urpe politikoak astintzen dituzten «deabruak».

HASIren kongresuan beharbada inoiz baino ageriago nabarmendu dira «deabruok»: KAS edo mobilizazioen politika eta ETA edo burruka armatua. Bi «deabru» horik bizi-bizi eta indartsu daude Euskal Herrian, Estatu espainolean —eta Euskal Herrian ere— demokrazia formala ezarri nahi den honetan ere, politikabide instituzionala etengabe zirikatzeke eta horren formalkeria eta ustela ukatzeko.

Politika instituzionala ala/eta mobilizazio politika, burruka armatua ala/eta legebidezko politika... bi aukeren arteko dialektikak astindurik dauka ezker abertzaleen mundu politiko osoa eta erdi-biturik hainbat talde eta jende, gaurko Euskal Herrian. Horretatik datoz, kontradikzio edo ezberdintasun ideologiko eta estrategikoen gainetik, ezker abertzaleen arderdien etendurak eta zatiketak.

Gaurregun taktika berak eragozten edo zailagotzen du ezker abertzaleen batasun bidea: ez sozialismoaren eta independentziaren (edo autodeterminazioaren) ideologiak eta estrategiak.

Bitartean, Madrildik politika instituzionalaren, elkarrizketaren, «kontsentsuaren» eta beste horrelakoen liluramenez, bere sare zentralista eta estatalisten barruan harrapatu nahirik dabilta euskal indar politikoak, bai Gobernua eta bai beste indar politiko estatalistak ere. Azkenik, hortik datozen esperantzen egiztatzeak nahiz gezurtatzeak askatuko du euskal abertzale ezkertiarren artean dabilen dialektikaren korapiloa. Eta batasun bidea irekiko...

Horregatik, ezinezko gertatzen ari den ezker abertzaleen batasunak etorri beharra dauka; eta seguro asko, Madrilgo instituziobidezko politikak Euskal Herriaren esperantzak bete ala hustutzen dituen neurrian etorriko da batasun hori. Seguruenik «husturak» Madrilen sareen «haustura» ekarriko du, eta euskal ezker abertzaleen batasuna Azkenik! ■ *Unai Guridi*.

«Bat bitan banatzen da» bai

«Bat bitan banatzen da» euskal politikaren eremuan. Erdal itzulpena: «éramos pocos y parió la abuela». HASI bazen. EKIA ere bada. Euskal ezkerre batagiteaz mintzo dira denak. Baina egiazki gertatu, alderantziz gertatzen da gehienetan, salbuespen ohoragarti batzu salbu.

Badakit zer entzungo dudán, eta ados nago: egoeraren estabili-

zaziorik ezaren ispilu dela politika alorrean gertatzen dena. Baina nago, politikoak ez diren beste kausa asko ere badela tartean, hala nola, pertsonalismoak, radikalismoa («iraultza ala hil») absolututasuna («dena ala deusez») eta horrelakoak, eta hauen intzidentzia kontutuan hartu gabe, nekez esplikatu daitekeela gertatzen ari dena, zatikatu behar hori. Agian, egia da guk ez dugula maiatzik izan, ez 1968an eta ez gero. Edo eta Maiatz horixe igarotzen dihardugula urtetan.

Dena den, gauza batek kezkatzen nau zatikatze hauetan: besteak beste, eta egoera haintzakotzat harturik ere, eta eman nahi diren esplikazioak oro kontutan edukirik ere, badirudi barneko aniztasuna onhartzen duen ezker alderdirik ez dela posible Euskal Herrian. Eritzi minoritarioak onhartuko dituenik, alegia. Eta betiko galdera: Alderdiaren barnean aniztasunik onhartzen ez duenak, gizartean onhartuko ote? Demokrazia, helburutan eta programatan baino areago praxian egiztatu behar bait da. ■ *Joan Larrinaga.*

Gure herriaren eta besteen autonomia

Ohar hau idaztean, oraindik ez da Espainiako Estatuaren Konstituzio berriaren VIII. Kapituluak Batzorde konstituzionalaren eskuetatik pasa. Agian, aste honetan bertan pasako da. Bera da Konstituzioaren beroenetarikoa, zalantzarik gabe; eta euskaldunontzat garrantzikoena, seguru asko. Autodeterminazioa ukatua dute. Autonomia zertan geldituko den ez jakin.

Jakin Aldizkariaren irakurleek ezaguna dute CIEMEN, *Centro Internazionale Escarré sulle Minoranze Etniche e Nazionali*, lehengo urteko hirugarren zenbakian aurkeztua duenez. CIEMENek urtero, uda aldean, Mintegi bat antolatu izan du. Aurrenaren gaia, «Nazioarteko legetza eta gutiengo etnikoak» izan zen. Aurtengoa hirugarrena da, eta beronen gaia hauxe izango da: «Autonomia Estatu batetan eta bestetan».

Hiru helburu ditu Mintegi honek: 1) Sistema sozio-politiko ezberdinetan autonomiak zer-nolako esnaia eta sakontasuna duen ikusi; 2) Estaturik gabeko Herrien esperientziak aurrez-aurre jarri; 3) Beren eskubide nazionalen alde burrukan ari diren Herrien artean elkartasuna indartu.

Hainbat Herriak ordezkarik hartuko du parte aurtengo Mintegian: hala nola, Katalanek, Québec-ekoei, Yugoslaviakoek, Alemaniako Errepublikak, Eskoziakoek, Friül-ekoei, Jura-koek, eta... euskaldunek. Lehen aldiz, Euskaldunek ere parte hartuko dute Mintegi honetan, antolatzaileek ofizialki deiturik. Hemengo ordezkari batek beste guztien aurrean aurkeztuko du gure Herriaren burruka, esperantza eta «desesperantza».

Baina Mintegia irekia da, nahi duenak parte hartzeko moduan.

Horregatik, seguru aski, hainbat euskal politikagile eta kulturgilek parte hartu nahi izango du.

Mintegi hau ospatu orduko, aski definitua egongo da Espainiako Estatuaren Konstituzioan Autonomien arazoa. Seguru gaude euskaldunon esperantzak ez direla beteko. Hala ere, Konstituzioa erreferendumaren bidez onhartu aurretik, burrukarik izango da. Eta aldeketa, mamizkorik ez baldin bada, euskaldun askok emana du bere botoa: EZ! Baina ez positiboa izango da: Estaturik gabeko beste Herri zapalduekin batera Herri guztien askatasunaren aldeko burruka indartzeko, alegia.

Aurtengo Mintegiaren xehetasunak:

Lekua: Abadia de Cuixà - 66500 Prades - Frantzia

Egunak: 1978ko abuztuak 16-23

Aste osorako inskripzioa 70 FF. kostako da. Eta partehartzaiilek Cuixà-ko hostatuen bertan pentsio osoa ukan ahal izango dute, eguneko 26 FF. ordainduz.

Mintegi honi buruz xehetasunik edo inolako informaziorik jakin nahi dezanak helbide honetara idatzi besterik ez dauka:

CIEMEN

Abadia de Cuixà

66500-Prades

France

P. Kortabarria

Autokritikaren ukapena

Zein nekeza den galtzea, batez ere politikarientzat. Alderdi politikoetan, gauza batek harritu nau beti: ez duela inork sekula galtzen. Edo hobe, ez duela inork galdu duenik aitortzen. Hauteskunderetan besteen atzetik gelditu bada ere, aurreko urtekoari edo orain hamar urtekoari, edota aldamenekoari begiratu, eta alde positiboren bat aurkituko du. Eta noski, horixe bakarrik azpimarratuko.

Hurbil-hurbilean dugu mila kasu. Halaere, bat soilki aipatuko dugu. Frantziako hauteskundeak martxoan izan ziren. Dakigunez, Programa Bateratua ez zen aurrera pasa. Beraz, programa horren eusleak —hots, MRG, PS, eta PCF— atera ziren galtzaille. Hala da, bai. Baina zeinen erruz? Nork bere errurik ez du aitortzen. Aldamenekoa beti errudun. Kasurik aipagarriena, horretan, Frantziako Alderdi Komunista da, ebidentzia guztien aurka sarri. Oraingoan ere berdín jokatu du. Ondoriorik? Barneko eztabaida erne eta piztu dela.

Frantziako Alderdi Komunistan eztabaida? Ez da normala. Zentralismo demokratikoak eztabaida uzten du, baina eztabaida *mugatua* eta sekula ez orain «kontestazioa» deitu ohi den hori.

Egin dezagun eztabaida honen gorabeheren historia piska bat. Hasi, simple-simple hasi zen gauza: igaro berria zen hauteskunde kanpainaren azterketa kritikoa eginez. Eta hasieran berean, gauza bat ageri da garbi: buruzagitzak gidatu zuen kanpainarekin eta gero honi buruz eginikako interpretapenarekin ados ez zirenak uste baino ugarriago zeudela. Eztabaida ireki eta librea eraiki nahi zuten. Baina ohitura berri bat sortzea izanki, eta Arderdi Komunistaren Zuzendaritzak ez die bere aldizkari eta egunkarietan lekurik uzten. *Le Monde* egunkarira jotzen dute. Eta, hemendik, komunista guztientzat Alderdiaren prentsan «eztabaida tribunak» eskatzen, dituzte.

Hedatuz eta goratuz doa kritika. Eta horrela, hasieran hauteskunderen kritika besterik ez zena, Alderdiaren funtzionamenduaren kritika bilakatuko da laster: barne demokraziarik eza salatzen da behin eta berriz. Okerrago: Estalinismoaren arrastoak bizirik dirautela. Bai, Alderdiaren estrategia eta Alderdiaren funtzionaketa estalinista, biak, jartzen dituzte hauzitan, eta aho batez jarri ere.

Baina buruzagitzak burua lehengo lepotik: es du hauteskunderi buruzko erru izpirik aitortzen, interpretapen bat bakarra onhartzen du, Marchais-en txostena alegia, eta bestela pentsatzen dutenei ez die lekurik uzten. Ez omen da Kongresua prestatzeko garaia. Erantzun gisan barnean baduela egiazko demokraziarik erakutsi nahi izan du Alderdi Komunistak. Gero, kontrako kritikarien artean bazela eritzi desberdinik jakinez, beste jokabide bat hartu du: beren artean zati-katu nahi izan ditu, banaka erantzunez. Eta azkenik, besterik ezinean, «kontestazioa» aitortu du, bai, baina garrantzia kenduz: «infime minorité» omen da Buruzagitzaren jokabidea kritikatzeko duena.

«Infime minorité», bai. Baina oso esanahitsua. Intelektualak hasi ziren. Eta hauekin, zenbait koadro. Eta langileak gero. Gizon oso ezagunak daude protestarien artean, eta aurre-aurrean egon ere: Althusser filosofoa, Elleinstein historiadorea eta Frémontier, Palibar Guy Bois, Jean-Pierre Lefebvre, Georges Labica, Maurice Moissonnier, eta beste. Taldeka agertu dira batzuz; horien artean zientzi gizon komunista talde bat. Bakarka eman dute izena beste askok. Kritika hauetan, eta XXII. Kongresuko erabakiak ez direla ongi konplizten zuzenki salatzeko, milatik gora komunista bildu dira. Gertakari hau oso-oso garrantzizkoa da. Alderdi Komunistan ez dago eta holako ohiturarik.

Han eta hemen agertu diren salakuntzak bitarikoak dira, bi korrante bait daude, egon ere, kritikarien artean.

Korrante batetan, Louis Althusser eta honen jarraitzaileak sar genitzake. XXII. Kongresuaren kontra daude. Kongresu horretan hasi zela diote. Frantziako Alderdi Komunista gesaltzen. «Proletalgoaren diktadura» esakuntza kendu egin zen XXII. Kongresuan. Aski iraultzaile eta borrokari ez izatea salatzen diote Alderdiari. Gutineak dira hauk, kontestatarien artean.

Askoz ere zabalagoa da bigarren korrontea. Jean Elleinstein his-

toriadoreak sinbolizatzen du. Leninismoa behin betirako utz dezala eskatzen diote Alderdiari, eta erreformismoaren aukera egin dezala. Eurokomunismoaren aldekoak liriateke hauk.

Zertan geldituko den protestagile hauen ekintza? Lerro hauk idazten ditudanean, goiz da deus esateko. Hedatuz joan daiteke mugimendua. Baztertuak izan daitezke, zokoratuak; kanpora bidaliak, badiñudi ezetz. Irentsiak agian: hauxe zihurrenik, Alderdiaren aparatuaren pisua izugarria bait da. Alderdiak amore eman dezala lortuko al dute? Nekez. ■ *Joanes Lekerika.*

Zazpiak bat ala zazpiak zortzi?

Gure artean *muga* aipatzean, Hendaiatik Santa-Grazirat Frantziako eta Espainiako estatuek zaintzen diguten Iparraren eta Hegoaren arteko muga gogoratzen ohi zaigu euskaldunei. Baina muga pisu eta astun hori gure nagusi arrotzek, kentzera ez bada ere, arintzera bederen badihoazkigularik, ohartzten gara badugula Euskaldunok gure artean beste mugarik.

Baditugu muga aspaldikoak, historian zehar gure arbasoek jarriak. Muga horiek dituzte egiten gure ohiturak ezberdinak, gure euskalkiak bereziak. Gure berezitasunei uko egin gabe, herri batasun doi batetara heltzekotz, bakoitzak gure txokokeriatik jalgitzen jakin behar dugu; lehengo hausturen zauriak sendatzera lehiatzen. Ez da hau lan erraza, gaurtik biharrera egin dezakeguna; baina badiñudi saiatzen ari garela, batzutan bederen. Abertzaletasunaren suak beroturik, zerbait batasunetara hel gaitzke menturaz, kantu zaharrak dioen bezala, «oi, denborarekin!»

Baina aintzinako bataila, gatazka eta gerla guztiak gure artean altxatu muga guztiak baino gaitzago, hor ditugu geuk, gaur berean, jartzen ditugun muga berriak. Eta ez naiz ari, herritarren artean legezko eta aberasgarri diren aburu edo eritzi ezberdinez, baina bai herri batasun egiazkoaren aurka doazen txokokeria guztietaz: «Zazpiak bat!» erranagatik, «Zazpiak bi, edo hiru, edo zortzi!» egin, eta egiten, baitugu askotan geuk, euskaldunok, geure urratsetan.

Guztiak gogoan dugu euskaldun (?) arnegatu askok Nafarroa Euskadirengandik bereizi nahiz darabilen politika; baina nola ez aipa ere, beren karkulu eta erabaki guztietan, iparraldean ahanzten, eta bazter uzten, duten «Abertzale» askoren jokaera?

Aurtengo Aberri-Eguna hegoaldeko lau hiriburuetan ospatzeko erabakia hartu, edo onhartu, dutelarik «abertzale» omen diren alderdi guztiak, argi eta garbi agertu zaigu jokaera galgarri hori.

Ez da zorigaitzez politika gizonen kasua bakarra. Baditugu erakundeak, haste-hastetik Euskal Herria bere osotasunean hartu du-

tenak, hala nola Eusko-Ikaskuntza eta Euskaltzaindia, atzo, eta Uda-ko Euskal Unibertsitatea. Ikastolen Federazioa, UZEI, HASI alderdia edo *Jakin* aldizkari hau, gaur. Baina ez dira asko beti ikuspegi horretatik jokatzeko direnak: Nor geure txokoan gelditzea errazago iduritzen zaigu alabaina bakoitzari; su Bilbon edo Donostian, ni Iruñean edo Baionan eta hura Gasteizen edo Atarratzen.

Horrela dugu geuk gure Herria zatitzen eta puskatzen. Herriaren aldeko zinezko deiak eta egiazko egintzak, eguneroko erabakietatik ezagutzen ditugu. Eta iparralde honetatik ikusi-ta, ez dirudi erabaki honik Euskal Herri osoa gogoan harturik hartzen direnik beti.

Gaurkoan puntu bat bakarrik nahi nuke aipatu: hau da, komunikabideen problema. Denok dakigu zein garrantzi duten komunikabideek Herri baten eguneroko bizian eta, beraz, Herri horren batasunean. Gaur arte, bai Iparrean, bai Hegoan, egunkari, irrati, telebista denak estatu arrotzen eskutan genituen euskaldunok. Baina orain, Hegoaldean, tresna horik azkenean herritarren eskuetara heldzen badira, jakin nahi genuke jakin Euskal Herri osoaren zerbitzuko jartzen ahalko diren, arrotzek gure artean jarri mugak gaudituz, ala muga horien barietatean, eta muga horik geuk euskaldunok finkatuz, jokatuko diren oraino gure homunikabideak.

Aitor dezagun, azken hilabete hauetan ikusi ditugunek ez digutela itxaropen handirik ematen. Agian, ordu deno ohartuko gara baitezpadako dugula denok elkarrekin gure arteko, muga zaharrak gainditzea, edo muga berririk ez jartzea bederen. ■ *Piarres Xarritton*.

Euskara Gernikako inguruetan (1938)

Jakin-en 5. alean (81-82 orrialdeetan) pitxi bat eman zigun Joseba Intxaustik, 1938ko giroan euskararen zapalketaren agerpe-tzat. Hizkuntz politikari dagozkion hala-moduzko albisteak eskatzen zizkigun Intxaustik. Hona hemen nik aurkitutako perla bat:

Monseñor don José D. de Iturraran y Urquizu. Gernika (Vizcaya).—Saluda al Señor Cura de Rigoitia y le participa que desde esta fecha queda prohibido predicar en vascuence en esa Iglesia y solamente se autoriza hacerlo en vascuence durante diez minutos para resumir lo antes expuesto, y predicado en español. Tenga la bondad de dar este aviso al señor Cura de Morga. 31-3-38.

Txarteltxo batetan, eskuz idatzia agertzen da agindu hau. Nire osaba Antonio Rementeria zen orduan Errigoitiko Parroko Jauna eta haren paper zahar artean aurkitu nuen txarteltxo hau, eta erlikia bezala gorde nuen noiz edo noiz argitarara emateko asmoz.

Iturraran Jauna, Gernikako Parrokoa zen urte haietan, Bermeotik 1914ean etorrita. Markinarra zen, eta euskaraz sermolari ospetsua hemengo inguruetan. Beldurrez ala gogoz idatziko zuen Iturraranek agindu hau?

Hiru urte geroago, Errigoitin egon nintzen osabaren etxean latina ikasten. Zortzietako Mezan bakarrik egiten zen sermoia euskaraz, eta egindua errespetatuz, labur-labur. Gero, beluko Mezan, erdaraz egiten zen sermoia. Hura zen euskararen egoera larria! ■ *Jose A. Arana Martija.*

«Irudi ona» eta laguntza

Bizkaiko Aurrezki Kutxak bidalirik, «1978.eko kultural egitarauaren aurrerapena» jaso dut. 8 saileko aurreprograma: Temas Vizcaínos, Txisturako musika-lanen konposaketaren txapelketa, euskal abesbatz doinuen sorketarako II. Leiaketa, Felipe Arrese-Beitia olerki sariketa, Bitor Garitaonaindia antzerki saria, eta gero Bckak, arte sorkuntzarako eta ikasketa zientifiko eta teknikoetarako bereziki.

Ekintza hauetariko batzu, lehendik datozenak dira. Berriak, beste batzu. Hauetan eta haietan, bistakoa da berrikuntz aire bat debilela tartean. Asko poztzen gaitu kulturarako eta batipat euskal kulturarako eskaintzen den diru horrek, ez da zalantzarik.

Programa honen aurrean, edo, hobe, programa hau dela atxakia, laguntza mota honen hauiaz pentsatzen hasia naiz.

Nork ez daki Aurrezki Kutxak ez direla kulturgintzarako sortu? Ez da hau haien lehen eginkizuna, beraz. Noski esetz. Hala ere, herritik zuzenki bizi direnez, herriari begirako kulturazko zertxobait egitera beharturik aurkitzen bide dira. Hala sentitzen dute erlazio hori. Eta euskaltzaletasuna areagotu den aldi honetan, makina bat gauza aldatu da finantz etxe eta bestelako zenbaitetan. Errazago lortzen dugu gaur haiengandik laguntasuna. Ekintza ederrik aurrera eramatea ere posible izan da.

Ez dago ukatzerik: Aurrezki Kutxa bakoitza, Bankuak, zerbait egin nahirik dabilta euskal kulturari dagokionez. Orain hasten dira batzu, azken orduan; aurreko bideari jarraituz, areago doaz beste batzu. «Irudi ona»ren problema. Baina hori haien problema da. Gurea, bestelakoa da. Askoz sakonagoa. Euskal kulturaren premiak hondogabeak bait dira, Honetantxe dator problema: haien eta gure interesak nola lotu? «Irudi ona»ren atzetik doazelako. Publizitate saileko laguntza eman nahi badute soilki, euskal kultura seriotan hartu ez duten seinalea. Euskal kulturarekiko laguntzak, azalekoa ez beste dena izan behar du: sakona, funtsezkoa, egiturala, oinharri-oinharrikoa.

Euskal kulturaren premien handia ikusita, eta hasi berria dugun aldia kontutan ukanik, laguntza mota hauen programaketak ere badu garrantzirik. Ahalegin asko alferrik galtzea gerta bait daiteke bestela. Gertatu dena, bestalde. Esaterako, urtean lau nobela sariketa egin beharrean, hobe litzateke laguntza eremu gehiagotara literatur hedatzea. Adibide bat da. Holako mila aipa genezake. Azpimarratu nahi dudana, hau da: diruetxe bakoitza bere kasa ibili beharrean, desiragarri eta beharrezko dela denen artean laguntza oren plangintza bat muntatzea. Protagonismoak ere baztertuz. ■ *Joan Altzibar.*

Euskadiko komunikabideak aztertzen

J. M. Zalakain

I. Aste baten lekunea eta helburuak

Zentralkeriaren menpean hainbeste urte igaro ondoren, gaur egun bizitzen hasi garen nolabaiteko aurreautonomi egoera honen kontrol apur bat emango diola dirudi gure Herriari, honi dagozkion arazoetan. Komunikapen sailean, batez ere, guztiz beharrezkotzat jotzen da kontrol hau. Hainbeste desiratutako autonomiak ikuspegi berri eta itxaropengarri bat zabalduko luke, gure herriari dagokion kultur berreskuratze lanean. Kultur zeregina da, herri baten eskutan, lanabesik beharrezkoena, zerbait onik lortu nahirik badabil bederen. Egoera politikoari begiraturaz, bestalde, ez dugu uste kultur kontrola lortzea izango denik gauzarik zailena.

Giro honetan bertan, aspaldidanik ari gara Eukal Unibertsitateaz mintzatzen. Lehen urratsa Barruti propio bat lortzea izan bada ere, Unibertsitate hori osatzeko hainbat eta hainbat Fakultate falta dira. Horietako bat, eta ez garrantzi txikienekoa horratio, Informazio Zientzietako Fakultatea dugu hain zuzen.

Fakultate horren beharra eta premia bi oinharri hauetan da-

tza. Bata, Komunikabide saileko langintzak norberaren herri eta egoerarekiko harreman hestua esijitzen dituelako. Honek, informazioaren biharko profesionalon prestakuntza nor bere inguru sozialaren barruan egitea eskatzen du, hots, gure kasuan Euskadin.

Bestea, Euskadin ez dagoela, Komunikabide sailean ikerpen lanik edo, behintzat, guztiz urria dela dagoen guttia. Gure komunikabideek aurrera egitea nahi badugu, ezinbestekoa da ikerlan sakon bat, teori eta teknik mailan. Eta hori egiteko, Unibertsitatea litzateke ardatzik egokiena.

Asmo eta helburu hauek eraginik, Euskadiko Komunikabideen Lehen Astea eratu eta gorpuztu izan da, Bilboko Unibertsitateko Areto Nagusian, Apirilaren 24etik 29ra. Bilbotik at zabalkunde handirik ukan ez bazuen ere, Euskadi hitz horrez sortzen dituen betiko istiluak agertu ziren honako honetan ere. Nafarroako profesionalek, dirudienez, arrazoi horregatik ez zuten etortzerik ukan. Dena dela, erakundearen asmotan egon zen guztiak deitzea, hau da, zazpi probintzietako informatzaileak kontutan ukatea.

Komunikabide sail guztiak aztertzea izan zen asmoa, nahiz eta honek sakontasunari bere muga ezarri.

Aste luze horretan, goizean lau ordu eta arratsaldean hiru, publizitatea, prentsa, irratia, zinema eta telebistaren problemarik nagusienak aztertu ziren. Ponentzi, mahi inguru, pelikula, diapositiba etabarren bidez. Euskal komunikabideak eta Euskadin egiten den lan oro, bi kulturen harremanak, bata bestearekiko erlazioak, euskararen lekunea, erdararen garaipena eta askotan zapalkuntza, finantzapen eta diru iturburuen problematika, lege arazoak, baldintzak, mugak, profesionalen gaitasuna eta geroari begirada luze bat.

Bazen gogoia, hemen lanean diharduen gendearekin harremanetan jartzeko, eta horregatik deitu ziren ezagunenak, entzute handienekoak. Egunkariz egunkari, irratiz irratia, agentzia agentzia, ahalik eta gehienak deitu ziren Aste honetan parte har zezaten. Gaur eguneko ikasleok biharko profesionalak izango garenez, ez da garrantzi urrikoa atzoko eta gaurko profesionalekin lanaren oztupoak, baldintzak, eta posibilitate berriak aztertzen hastea. Eguneroko lanak esperientzia ematen badu, langileekin mintzatzekoak zirudien biderik egokiena; baina hain ikuspegi zabaletik, bidean ezer utzi gabe, guztiok Lejoan biltzea, azken batetan, guztiz ezinezkoa bilakatu zen eta «informatzaile gerrileroak» deituak izan zirenek, hots, *beste informaketa* egiten ari direnek, alter-

natiboa hain zuzen, ez zuten agertzerik ukan... Hala ere, Euskadiko egoerari buruzko ikuspegi orokor bat jasotzeko, nahikoa izan zen egindakoa.

II. Aztergaiak eta zenbait ondorio orokor

Egun oso bat eskaini zitzaion komunikabide sail bakoitzari. Lehen eguna, ordea, gai teorikoei lotua zen.

Astehlehena, 24: *Komunikapena eta gizartea.*

Izenburu honen baitan hiru mintzaldi eman ziren, kanpoko hiru katedratikoren eskutik.

Miquel Moragas, Barcelonako Komunikapen Fakultateko Dekanoa berau, «Komunikapen Ikasketak munduan» gaiaz mintzatu zitzaigun.

Pere Oriol Costa, hau ere Barcelonako irakasle, «Komunikabideen finantzaketaz aritu zen. Eta azkeniz, Angel Benito, nazioarte mailan hemendik dabilen komunikabide irakaslerik famatuena, «Adierazpen askatasunari buruz» mintzatu zen. Hitzaldi mamitsuak eta interesgarriak guztiauk, gero, beherago, azalduko ditugunak.

Arteartea, 25: *Eguneroko prentsa eta astekariak.*

Sail honetan, egunkariak eta astekariak hartu genituen gaitzat. Goizean bi mahai inguru osatu ziren. Bata, prentsari buruz: *Egin*-eko Mariano Ferrer, zuzendari ohiak, *Deia*-ko Fernando Mujika erredaktoreburuak, *Hoja del Lunes*-ko J. M. Portell jaunak, *Correo Español*-eko Armando Fernandez Xesta erredaktoreburuak parte hartu zuten, Jose Manuel Alonso *Deia*-ko kazetari eta Unibertsitateko irakaslearen zuzendaritzapean.

Goizeko bigarren mahai ingurua, euskal aldizkarien ordezkariak osatu zuten, Joan Mari Torrealdy *Jakin*-eko zuzendariaren gidaritzapean. Hauk izan ziren mahaikide: *Zeruko Argia*-ko Elixabete Garmendia. *Enbata*-ko Zigor, *Punto y Hora de Euskal Herria*-ko Mirentxu Purroy. *Anaitasuna*, *Herria*, *Goiz Argi* falta ziren. Batzuk deituta, besteak ezjakinean.

Arratsaldean, hirugarren mahai ingurua osatu zen, euskararen etorkizuna aztertu nahirik batez ere. Honako honetan, goizeko batzuren artean, beste berri ugari azaldu zen: *Egin*-eko Andu

Lertxundi, *Hierro*-ko Olea, *Cambio16*-ko Ander Landaburu eta Juan Manuel Idoyaga kazetariak. Hernandez, Unibertsitateko irakasleak, zuzendu zuen mahai inguru hau.

Asteazkena, 26: *Irratia eta telebista.*

Irratiari buruzko mahai ingurua, hauek osatu zuten, goizean: *Loiolako Herri Irratia*-ko Juan Lekuonak, *Donostiako Herri Irratia*-ko Jose Ramon Belokik, *Radio Nacional*-eko Ochoak, *Radio Bilbao*-ko J. L. Bengoa Zubizarretak, *Radio San Sebastian*-eko Gabilondok eta *Bilboko Herri Irratia*-ko Javier Aspirozek, Javier Angulo *El País*-eko erredaktore eta Unibertsitateko irakaslearen babesean.

Mahai inguruaren ondoren, berriz, Barcelonako Telebistako egilea den Sergi Schaaff mintzatu zitzaigun telebistaz.

Eta arratsaldean, beste mahai ingurua telebistaz, goizeko profesionalen artean, *Telenorte*-ko Uriarte eta Ismael González Pellicer tartean zirelarik.

Osteguna, 27: *Publizitatea.*

Goizean, bi mahai inguru bidez aztertu ziren sail honetako gorabehera, arazo eta egoera. Lehenengoan, Bilbon kokatutako zenbait agentzi ordezkariak hartu zuten parte: G. Sasia, P. Barron, Uria, Gurrutxaga, Escobosa, Juan Rodrigo, Aurelio Lombera eta J. L. Aierbe. Ondoren, bigarren mahaia osatu zuten, euskal publizitate saila jorratuz, Lankide Aurrezkiko L. Iriondo, Juanjo Berasategi eta Enrike Gomez de Segurak.

Arratsaldean, Antonio Colodron psikiatrak eman zuen hitzaldia, komunikabideen eta gure zerebroaren arteko harreman eta zerikusiaz. Azkenik, eta bukatzeko, Santiago Amon arte kritikoak arteari buruzko ihardunaldia, eskaini zuen.

Ostirala, 28: *Zinema.*

Euskal zinema jator bat sortu nahirik dabiltzan hainbat zinegile etorri zen beren arazo, kezka eta etorkizuna aztertzerantz: Antton Ezeiza, Iñaki Aizpuru, Antton Merikaetxebarria, Joxe Mari Zabala, Pedro Sota, J. B. Heinik, Aurelio Garrote, Jose Maria Clavel, Pako Juan irakaslearen eskutik euskal zinema mota bakoitzetik aleren bat eskainiz.

Larunbata, 29: *Komunikabideak autonomi egoera batetan.*

Gai honi lotzeko, aste barruan aztertutakoa laburtu eta eskakizun sendo bat ofizialki lortzearren, Euskadiko parlamentari batzuek etorri ziren, C.G.V.ko partaide batzuek ere tartean zirelarik: EE-ko Bandres, UCD-ko Etxanobe, PSOE-ko Corcuera, eta, Matu-ranaren ordean, honen alderdikide den Valentin Diaz kazetaria.

Asko eta asko erabili zen egun hauetan. Ez zuen, ordea, asteak merezi eta espero zuen arrakasta ukan. Euskadi osora zabaldu izan nahi zena, Bilbao ingurura mugaturik gelditu zen, batez ere. Jendearen aldetik, berriz, ez zen inoiz ere 300 bat pertsonaren kopurua gainditu. Asko badirudi ere, lanordua eta kontutuan hartuz, pentsatu beharra dago, kazetaritzan matrikulaturik dagoen ikaslekoa 500etik gora dela. Komunikabideen beren jarrera ere ez zen apartekoa izan. Aurretik nahiko arduratsu baziruditen ere, gero, egunetik egunera, Asteak berak bidaltzen zituen agiritaz aparte ez zen ezer askorik agertu. Aipatzekoa da, batez ere, Bilboko Herri Irratiak, unibertsitateko ikasleei, irratisaioa egiteko eman zien baimena eta posibilitatea. Egunero eta gaueko 11etan, 3. kurtsuko ikasleek, «Aula berria» deitu irratisaioa eskaini ahal izan zuten, astearen gorabeherak aizeratuz.

Beste ondorio mingarri bat ere nabaria izan zen aste honen emariz. Bagenekien, jakin —eta horregatik aste honen aukera eta premia—, Euskadiko ikerle maila guztiz apala eta exkaxa zena; baina ikasleon aurrean agertu zenak, behin betirako jakinaren gainean utzi gintuen. Teoriaren ezereza —teoriko guztiek kanpotarrak izan behar—, teknika atzeratua, berrikuntza gutxi eta, geroari buruz, berriz, belaunaldi berri baten behar larria. Azken 40 urteen atxakiaz, profesionaltasunik eza nabari zen askotan, momentu gutti batzuek aparte utzirik.

Euskararen menpekotasuna; horren bigarren mailako zeregin hutsala; prentsan batez ere ukatzen zaion nortasuna. Nahiko argi gelditu zen —eskandalo guttiz, okerreana—, euskara ez dela salmentetarako produkturik onena, eta, praktikotasun lardagarri baten bidez, «saltzen dena bakarrik erabili behar da»; euskararen zokoratze lotsagarria. Pena asko, malko ugari, diktadorea... tamala... «aukera izan bagenu» etab; baina eraginik ez: betikoa, Euskadin bi komunitate daude eta horrelako kuku ederrak.

III. Gerorago norabidea

Izan ziren, ordea, jaso eta aztertu beharko liratekeen zenbait ideia sakon.

1. *Nazionalitate bakoitza bere komunikabideen jabe.*

Behin eta berriro azaldu zen ideia hau batez ere katalandarren abotsez. Komunikabideek duten eragina ikusirik, beharrezkoa gertatzen da, nazionalitate bakoitzaren nortasuna eraiki eta eraberritu nahirik gabiltzan une honetan, komunitate nazionalek komunikabideen jabetza lortzea. Teknika, profesional, finantzapen aldetik. Horretarako utziezinezkoa dirudi, azpiegitura propioak eratzea. Komunitate nazional baten zereginik nagusia, bere nortasun kulturala eta bere komunikabideak zaintzea baita. Kultura berezia eta, batez ere, hizkuntza —«kontzientzia nazionalaren lekuko» eta «mundua ikusteko era berezia»— dira komunikabideen iturri. Ez da inolako autonomiarik lortuko, baldin ikuspegi berezi hori zabaltzeko tresnarik, posibilitaterik eta ahalmenik ez badago.

Komunikabideen etorkizunean datza Euskadiren autonomia eta nortasuna. Alferrrikakoa litzateke hezkuntz mailako ahaleginik sendoena, komunikabideak aurka balira. Prentsa, telebista, zinema, aldizkariak, publizitatea Euskadik berak kontroldu beharko ditu, benetako autonomiaren egarri bagara. Komunikabide hauen zeregina ez baita Euskadiz bakarrik hitzegitea, Euskadiren ikuspegitik baizik. Hildo honetatik jarraituz, beharrezkoa azaltzen zen, komunikabide guztien nazionalizatzea, nazio hori Euskadi izanik, noski. Ideia hori garbi bazegoen ere, hori lortzeak bazekartzan hainbat eta hainbat susmo txar eta zalantza. Telebista mailan, batez ere, ez ziren profesionalak hain baikor azaltzen.

2. *Komunikabideak herriaren esku.*

Ez da nahikoa komunikabideak eskuratzea, Euskadiratzea, tresna eta iturri guztiorik herriaren esku ez badaude Azken batetan, kontroltzen dituen izango da jabe, eta benetako demokrazia batetan, herria da nagusi. Askatasun adierazpena, demokrazia iritsi, herrian dauden talde, alderdi, erakunde eta pertsona orok informatu ahal izan dezanean iritsiko da. Estatuaren zeregina, momentu honetan, zera litzateke: ideia guztiak azaldu, publiko bakoitzak bere publikazioa ukan eta guttiengo guztiek be-

ren ikuspegiak nolabait adierazi ahal izateko egiturak sortu, hain zuzen.

3. *Komunikabideak sozializatzeko alternatiba.*

Prensa mailan, publikazio bakoitza hiru erakunde hauen esku jartzea: kapitala, irakurleen kontseilua eta langileen batzordearen esku. Irrati mailan: frekuentzia modulatuak eragin eta sorre-razi, Ginebrako ituna onda mediaz betez (nazio bakoitzak bat, alegia). Telebistari buruz, estatalizazioa, kapital pribatuaren eskutik urrunduz. Euskadiri buruz, hirugarren katea guztiz euskaraz eskatu zen behin eta berriro. Komunikabide hauen kontrolak herriko erakunde guztien esku egon beharko luke, ez talde politikoan esku bakarrik.

4. *Gaurko legeria deuseztu.*

Zentralkeria apurtzeko, komunikabideei buruz, gure artean dauden lege berezi guztiak baztertu behar dira, lege arruntaren barruan ipiniz. Lege horrek bi alderdi babestuko lituzke: profesionalen autonomia eta Estatuaren diru zabalpena. Estatuaren zeregina ez baita bitartekotza besterik. Arbuigarri azaldu zen Astean zehar, estatuaren kontrol politikoa, Estatua bera ez baita herri eta gizartearen ispilu baizik. Komunikabideak gizarte berezi baten ispilu izan daitezen, haien kontrolak eta gestioak guztion eskutan beharko luke nahitaez.

5. *Fakultate baten zeregina eta beharra.*

Aste honen benetako helburua, eta asteen zehar azalduko beharrik handiena, Fakultate baten premia izan zen. Ez zen inore ere Fakultate horren kontra azaldu, gehienak, eta zehazki, alderdi, baizik. Hizlari, politikari, parlamentari, irakasle eta, zer esanik ez ikasleok, benetako ardura azaldu zuten Euskadirako Fakultate hau lortzeko garaian. Parlamentari guztiak onhartu zuten honako eskari hau: «Euskadiko autonomiari begiratuz, derrigorrezkoa da fakultatea lortzea, benetako adierazpen askatasuna lortzeko bidean, eta beren herriari loturiko profesionalen hezkuntzarako tresna egokia bihur dadin».

Informapen Zientzietako Fakultaterik gabe, ez legoke ez komunikabide, ez profesional, ez benetako kulturarik. Kultur berpizkundearen haren baitan legoke. Herri baten kultura pentsaezina

da Unibertsitaterik gabe, gaur eguneko gizarte batetan bederen. Fakultate guztiak dira beharrezko, baina hau bezainbat ez, behar bada. Inportanteena eta lehena zela zioen Barcelonako Dekanoak. Premiazkotzat jotzen da Fakultate hau Euskal Unibertsital Barrutian ofizialki baieztatua izan dadin, biharko Euskal Unibertsitatearen osatzaile gisan.

IV. Informazio ikasketak Euskadin

Ez da harritzekoa halako garrantziko gauza hau Euskadin ez egotea, herri bezala ukatua izan den herri batentzat. Hainbeste fakultateren falta nabaria den herri batetan, badu ausardiarik inportanteena zein den esaten jartzeak. Dena dugu beharrezko, eta dena ukatua orain arte. Euskal Unibertsitatea ere amets bat dugu oraindik. Unibertsitate Barrutiak berak ere ez du Euskadi osoa hartzen, ez eta Hego Euskadi ere.

Informazio mailan, lehen urratsa emana dagoela esan genezake. Pena da, lotsagarri ez bada, eskakizun hau Euskaditik ez sortzea; dena den, badago Lejoako Unibertsitate Autonomoaren horma artean Fakultate horren lehen hazia. Eskatu, ez da dagoena eskatzen; baina, dagoelarik, utziezina dugu: bagara.

Duela urte pare bat, Euskal Unibertsital Barrutian Kazetaritz ikasketak egitea posible egingo zuen Eskola lortzeko lanean hasi zen Barcelonan ikasten ari zen ikasle euskaldun talde bat. Gestio eta jardun luzeen ondorio bezala, Lejoako Unibertsitatearen aretoetan Informazio Zientzien Eskola bat lekutzea lortu zuten, Barcelona eta Bilboko Unibertsitateen Erretorgoen laguntzaz. Eskertzeko da benetan etengabeko lan hau eta eskainitako babesak. Axaletik begiraturik asko ez bada ere, urrats sendoa izan daiteke.

Guztira, hiru ikasturte ematen dira Lejoako Unibertsitatean, hots: karreraren lehen ziklo osoa. Lehen kurtsuan 500en bat ikasle, bigarrenean 35 eta hogeiren bat hirugarrenean. Desberdintasun hau, honela uler daiteke: bigarren eta hirugarren kurtsokoak, Barcelonan eta Madrilen edo Iruñean ikasten zuten ikasleak dira, eta lehen kurtsokoak, Hego Euskadikoak. Hogeita zortzi irakasle ematen dute klase.

Hala ere oso egitura makalak ditu Eskola honek. Maila, akademiakoan, bai, Barcelonako Unibertsitateak hemengo irakasleen eskutan utzi du dena, nahiz eta aukeratzekoan bere kontrola ere ezarri. Diru aldetik, ordea, ezin txarragoa da egoera: inork ez du Eskola hau babesten. Aurtengo irakasleek kobratu ahal

izan badute, ikasleek, matrikulaz aparte, 10.000na pta. ordaindu dutelako izan da, Kutxa eta Banketxe batzuren laguntza aparte. Azken hilabete hauetan jakin izan dugunez, Barcelonako Unibertsitateak matrikulen % 60 luzatu digu. Nork daki, ordea, datorren urtean zer gerta daitekeen. Beste Kutxa eta Banketxeek diru eskaintzarik emango ez balute, ikasleonek eskutan geldituko litzateke Eskola honen geroa, edo eta, ahal izanez gero, berriro ere Barcelonaratzea. Badakigu katalanek ez dutela inola ere bigarren zikloa hemen ematen utziko. Aurten hirugarren ikasturtea betetzen duten gutti horik Barcelona aldera joateko asmotan dabilta.

Lejonako Unibertsitateko Batzordeak ofizialki eskatua dio dagoeneko Ministerioari, Fakultatea ipin dezala. Jauregiatako gauzak bareak badira, pentsa zer gertatuko den jauregia kanpoko denean...

Honez gero, Euskadiko erakunde guztiak dantzan dabilta eskakizun, dei, telefonokada, hitzez josita, Fakultatea lortu nahirik; baina lorpena ilun ikusten da datorren kurtsorako bederen.

Sei mila eta larehun sinadura lortuak ditugu Euskadin zehar Fakultatea lor dadin, Euskal Unibertsitatearen osagarri itzaropen-sua izan dadin. Zenbait alderdi politiko, gutti ordea, interesatu dira eginkizun honetan, zenbait hutsune nabari delarik, nahiz eta abertzaletasun gorria agertu batzutan.

Guztion eskutan dagoen Fakultate hau, lortu dena lortu ondoren, pikutara joatea, beste galera bat litzateke Euskadirentzat. Esate baterako, ez dago Euskadin Fakultate ofizialik, euskara bera, hizkuntza bezala, derrigorrezkotzat eskatua eta ipinia daukanik...

J. M. Z.

"Euskara", XIX. mendeko aldizkari alemana

Joxe Azurmendi

Villasanteren *Historia*-n, zenb. 455 adbz., aipatzen da, aipatu; baina uste dut, ez dela oso ezaguna, *Euskara* izeneko aldizkari bat Alemanian egon zela XIX. mendean, RIEVen eta aurretik. Euskal ikerkuntzako aldizkari bat. Julio Urkixo harpidedun izan zen, hogeitabi urte besterik ez zeukanean. Nik neuk batere ustegabeen eta Dr. K. Kramm lagunaren bidez aurkitu dut, Hamburgoko Unibertsitateko Bibliotekan, xit arraro omen den aldizkari honen kolekzio oso bat. Dirudenez, beste kolekzio gehienak edo denak, Alemania Federalean behintzat, galduak edo dirateke, gerrate denboran. Ikusia dago: euskaldunon gauzak ez dira Gernikan bakarrik bonbardatzen eta galtzen.

Münsterko Unibertsitatearen bitartez enkargatu nuen. Beldur nintzen, alferrik izango zela. Datuak ez neuzkan oso zuzen, baina tira (ez noiz sortua zenik, ez non, argitu ahal izan bait nuen ondikoz). «Datuokin aurkitu ahal izanen dugu, Alemanian inon aurkitzekoa bada», esan zidan bere ofizioaren segurantziaz bibliotekariak. Eta konputatzaileari sartu genizkion datuak. Etortzeko beste batetan.

Berriro joan nintzaionean, larrosa bat udaberrian baino irripartsuago hartu ninduen bibliotekariak: han zeukan kolekzio

osoa mahain ganean. Bitxi bat, omen. Orrialdeak pasatzen baino kareziatzenago ari zen. Bitxi bat. Baina neu ere bitxitasunik aski banintzaion honez gero: «kolekzio honetaz interesatu dena zein den, galdetzen dit Hamburgoko bibliotekariak». Euskalduna naizela. Oh!, eta berekin narama, bibliotekan Euskal Herriari buruz dagoen dena erakustera. Hori dena ezagutzen nuen aspaldian. Baina ez da ezer kostatzen gortesia piska bat. Mila bider esku artean izan dudan Leizarragaren Strassburgoko argitalpena ateratzen diot apaletatik, bere zigilu nazia eta guzti: begira, esaten diot, eta zer den baino ere lehen, zigilu nazia ohartu du, baina ez du ezer esan. Denek horixe egiten dute. «Gauza batzu Erromaniketako sekzioan dauzkagu eta beste batzu antigoaletako sekzioan, keltikoaren ondoan», eskusatzen zait. Konplikatua dela euskal gauzak katalogatzea, esplikatzen dit; baina euskarari buruz bakarrik sekzio bat osatzeko dinarik ez daukatela. Nire partetik, betiko errosarioa esplikatu diot, rituala betetzeko: badakizu, gu ez garela erromanikoak, etab., baina keltikoak ere ez. Orduan, zer? Bibliotekari batentzat, nonbait katalogatzerik ez dagoena, egon ere ez dago, noski. «Gu arbolatik jaitsi ginen». Ez ditut eskuratu nire aldizkariak, hala ere, ETA zer den esplikatu behar izan baino lehenago... Gero ikusten dut, aldizkariak, beren Foruak eta independentzia defendatzeko ez adorerik eta ez kemenik izana leporatzen diela euskaldunei. 1886an sortu zen Berlingo *Euskara*.

«EUSKARA», Organ für die Interessen der «Baskischen Gesellschaft»

«Baskische Gesellschaft», «Société Basque» edo, euskaraz esateko, Euskal Elkargoa, 1886ko Apirilaren 1ean sortu zen, Berlinen. Estatutuak otsailean eginak zituen. Aurretik deia zabaldua zuten prentsan, lagun bila, testua ez bait dut inguratu ahal izan. Helburua: euskararen alde eta euskararen ikerkuntzarako interesa biztea. Estatutuak alemanez eta frantsesez publikatu zituen.

Euskara aldizkaria, h.d., Elkargoaren interesen organoa, 1886ko urriaren 1ean agertu zen lehenengo aldiz, Berlinen, K. Hannemann zuzendari zuela eta Th. Linschmann idazkari, *chipitasunan anditasuna lo egiten du* dibisarekin lehen orrian (2. zenb., or. 16, zuzendurik datorrena: «chipitasunean anditasunak

lo egiten du»), 8 orrialdetako denera. Lehen zenbaki honetan dator Elkargo Estatutuen argitalpen alemana (2.ean frantsesa). Hasieran eta bukaeran, harpidedun eta lankideei abisuak, hiru hizkuntzatan [al., fr., esp.].

W. van Eys-ena da lehen artikulua: «Le dialecte de Decheperre». Eta segituan hasiko dira eztabaidak: van Eysek Vinson-i, Vinsonek van Eysi, atzera van Eysek..., pika eta errepika, polemika, euskal gauzetan beti ezagutu dugun bezain ugari dabil hemen ere. Batzutan, jaun prestu eta akademikoongan usteko ez genukeen zakarkeriaz. Bonaparte, esate baterako, zahartzaroen ez zen nonbait odol hoztu egin, Orixeren amona Mari Axuntxi bezala, odol berotu baino. Edo gaiztotu. Besteak ere, van Eys eta, ez dabilta zetazko eskularruekin. 10. zenbakian (or. 73-74), *Euskara-k*, Bonaparte hilberriari gorazarre ondo merezi bat eskaintzen dionean («mende honetako hizkuntz jakitunik handiena eta euskal gaietako ikertzailerik inportanteena»), ez du haren polemiken garratzasuna isilpean pasako.

Aldizkariak ez zeukan aldizkotasun jakinik, noiztik noiza agertu. Nahiko materiale biltzen zuenean, agertzen zen itxuraz: denera 17 zenbaki atera zituen. 1896ko uztailean utzi zion agertzeari: beraz, hamar urte eskas ihardun zen, urteko bi zenbakitara ailegatu gabe. Aldizkariaren gorputza, artikuluek, handik eta hemendik etorri diren oharrek (polemikaz, maiz), miszelaneak, osagarri eta zuzenketek, eta Elkargoaren albisteek, osatzen dute. Zenbaki bakoitzak 8 orrialde; orrialdeak jarraigoan zenbanatzen bait dira, denera 144 orrialde. Artikulu gehienak alemanez daude; ingelesa, frantsesa eta euskara dira beste hizkuntza erabilienak; apur bat gaztelania. Baina euskara, estudioaren edo estudiorako objeto bezala bakarrik erabilia; ez Autoreon espresio medio bezala.

Aldizkari donkixotesko bat

Aldizkaria ikaragarri desberdina da. Erreberentziaz irakurri ohi dituzun Dodgson, Vinson eta horien artikuluen aldean, igoal aurkitzen duzu «Lantza bat euskararen alde hizkuntza unibertsal bezala»: Autoreak, euskara, Volapuk baino askoz ederragoa eta egokiagoa dela demostratzen bait ditu, gainetik eta azpitik, hizkuntza unibertsala bera izateko. Euskara zein hizkuntza ederra, poetikoa, filosofikoa, doinu gozokoa, etab., etab. den, oraindik ez dakienak, Hannemann-en artikulua hau irakur dezake... Eta,

esan bezala, K. Hannemann hori *Euskara*-ren zuzendaria bait zen, artikulua, euskarari buruz ez du gehiegi balio, baina are gehiago balio du, aldizkari sortzaileen izpiritua ikusteko.

Etimologistek eta misterio sailduen argitzaileek eta konparatistek (euskara eta iberikoa, eta etruskoa, eta berberikoa, eta egiptoara, eta bearnesa, eta georgikoak eta armenikoak eta semitikoak eta...), ia-ia dena argi samarturik uzten digute: haritz keltikoa eta supazter iberikoa esplikatzen dizkigute eta «la couvade»; eta, finean, sorginkeriazko begigaitza zer den ere, jakinaren gainean gelditzen gara. Hola enteratzen gara, 1580an iadanik bazitela «basque» hitzaren etimologi bila enplegatzen zirenak, eta Léon Trippault, sieur de Bardis, batek *ebáskein* (pubescere) grekotik zekarrela; inondik ere gaxte-kozkontzea euskaldunon orijinalitate pribatiboa da eta... Gure izenaren etimologia baino lehenago, formaren problema legoke; eta *Euskara*-ko jendeok halako mordoak erakusten digute: euskal / eskual / escharans, — hesku, heuskara / haskara, hasquara... (or. 15, 22, ...128); vasco / basque / basclense / bascle... konta gabe. Zein da forma jatorrizkoa? Badu bere grazia txoa, izen bila dabilkigun gure izan honek, agian zer den ez dakielako, nola deritzan argitu ezinda. «Je propose Gothique HUS = maison comme origine par rotacisme de HURCO et de Euskara. Selon M. Biedermann de l'Université de Zürich, Ascara serait la forme la plus correcte et dériverait du latin Bascus — On dit souvent que *Esku* main explique le nom indigène des Basques — dans ce cas ne serait il possible que leur voisins les Celtes leur ont appliqué l'autre nom Basci ou bien en traduisant le nom indigène par le Celtique *bas* = main, ou bien en les apellant les hommes des forêts — *Baso*-ko, c'est à dire *silvatici* = sauvages. Je crois que le Basque a dû avoir un digamma autrefois» (or. 62)...

Etimologi lanetan, batzu lan interesgarriak izan litezke (laket/placet, zilar/silver...), gehien-gehienak alferrak iruditzen zaizkit neuri: han enteratzen gara, *Roma* eta *Horma* kideak omen direla (eta igoal dira!); *Tartessos*, «sei-arte-itsaso»; eta *Numentia* ere euskal izenen bat, «an-uman-etxe» edo (eta zer da hori?). *Arreba*, «arrari ebakia» da eta arraren nagusitasuna dokumentatzen du —beraz, feministek euskararen estrukturak atakatzeko hasi behar dute— *aizpa/aizta* ere «aitaren hankatik sortua» omen da eta (or. 121) (hanka bibliotik izanen da)... Halako batetan, van Eys eta Uhlenbeck, etimologista guztiokin haserreturik altxatzen dira. Baina harrikada batzuk ez dute inoiz

puskatu ilargia: etimologismoa ideologia bat da, eta etimologisten eta konparatisten parrandak berdin jarraituko du *Euskara*-n. Schwerdtfeger izeneko mendi goarda batek, behintzat, astirik eta afizio galantik izan du franko, bere Koenigsberg kantianoan, elukubraziorik elukubratuenak egiten jarraitzeko. Baina, bere modura, gizon errealista genuen mendi goarda hori, inondik ere: harpidedun eta Elkargo lagun bezala pagatzen zuenaz gainera, estra pagatzen zuen, bere artikulua publikatzeagatik... Bestenaz, ez nuke jakingo esaten, jaun horren izkribuetan, hainbat asmakeria artean, zenbat egia —Dichtung und Wahrheit— dagokeen. 15. zenbakiari eranskin separata bat oso-osea berea du, feniziarrei buruz (separata hau aparte kontatzen bada, *Euskara*-k 18 zenb. atera zituela esan genezake).

Dirudienez, Elkargoko laguneren eta harpidedunen kuotak eta argitarazleen idealismoa, beste finantz oinharririk ez zuen enpresa guzti honek. Diru apur horiekin, aldizkariari eutsi ezzen, biblioteca polita ere bildu zizuten.

Aldizkari zientifiko bat

Beharbada Urkixo gazteak, bestela ere (Cejador irakaslearekin eta) egin behar izan zuenaz gainera, bere eskarmentutxua egin du *Euskara* bizitza laburreko aldizkariak, RIEV hobeto orientatzen jakiteko; alegia, diziplinatukiago, «el refugio y el puerto seguro de todas las fantasías, cuando no de todas las locuras» (L. Michelena) bihurtu gabe.

Zientifikotasuna beti ere gauza erlatiboa izango da, baina *Euskara*-k, asmoz behintzat, aldizkari zientifikoan izan nahi du. Elkargo laguntarako, bada, «batez ere eruditoak, filologoak, etab., hizkuntza honekin enplegatzen direnak edo hura beren ikerkuntzen objektu bihurtu nahi dutenak» bilatzen dira.

Aldizkariaren merezimendu zientifikoak epaitzea ez dagokit niri. Gomendio aski dirudi, hala ere, kolaboratzaileen artean holako izenak aurkitzea: van Eys, Vinson, L.-L. Bonaparte, Dodgson, Schuchardt, v. Stempf, Uhlenbeck... Prof. Mahn, halaber; erromanista handi hau, Euskal Elkargoaren ohorezko bazkide, bi obra inportanteren Autore bezala presentatzen zaigu aldizkarian: *Denkmäler der baskischen Sprache*, 1857 [Monumenta euskérica, guti-gorabehera] eta *Analytischer Kommentar mit Glossar zu den Denkmälern der baskischen Sprache*, alegia,

aurrekoaren iruzkin analitiko eta glosari. Lankide dira, orobat, K. Hannemann, langile porrokatu ageri dena; eta Th. Linschmann, Weimarko pastorea, Elkargoaren arima dirudiena. Azkeneko hirurok, adibidez, ez dira aipatzen Onaindiaren *Euskal Literatura*-n; eta Onaindiaren *Euskal Literatura*-n aipatzen ez den batek, bai ote dauka, gero, esistitu izateko eskubiderik? Villasanteren Historian ere, ez Mahn eta ez Hannemann aipatzen dira; eta Linschmann, RIEVen Etxeberriri buruz agertutako zerbaitegatik eta Schuchardtek prestaturiko Leizarragaren Strassburgoko argitalpena egin izanagatik (Schuchardten hitzaurrean, ordea, ez da Linschmann goraiatzen bakarrik; *Euskara* zena ere aipatzen da, Leizarraga berrargitaratzeko asmoak han biztua dirudi eta).

Aldizkarian ez zaio euskarari bakarrik begiratzen: adibidez, 3. zenbakian W. Brambachen azterketa bat dator euskal musikari buruz, *Ueber baskische Musik* (or. 17-19). Baina hizkuntzari begiratzen zaio gehiena: hor dauzkagu Etxepareri buruzko Vinsonen eta Stempfen oharrak, etc. Edo Capanagaren hitz bitxiak (Novia de Salcedo-ren Hiztegian ere jaso gabekoak, alegia), hala nola, *anza*: reliquia, resto, *maia*: amenaza, etab. (or. 111).

Interes handia, materiale bilketari dagokio: alde guztietatik biltzen dira komunikatuak, norbaitek Bordelen pastoralen batzu ikusi dituela, katiximaren bat Londonen, non dabilzan eta zer dabilzan Alemanian aurkitzen diren Leizarragaren bi esenplarrak, errefrau bilduma bitxiren bat desagertua dela inoren eskuetatik, Darmstadtan ba omen dela beste errefrau bilduma bat (1596), etab.

Euskara hau interesgarri da, baita, XIX. mende bukaerako urteotan euskaraz zer agertzen den ikusteko ere: deboziozko paper asko, baina *California-ko Euskal Herria* ere bai, Los Angelesen agertua, erreseinatzen da; eta *Escualdun laborarien adiskidea*, *Eskualdun Gazetaren Almanaka*, *Armanak Uskara*, *Fedearen Propagazioneko urtekaria*, eta berriz ere Santo Tomas-ko *Almanaque bilingüe*. Baita titulu gozo askoak ere: *Euskal ari fiñaren iskardea*, *Cristaubaren aingura*, *San Inazio achurlari p. birtuteak*, *Perlasco colier bat* (Paris, 1879), *Cocinan ikasteko liburua*, *Eletzionetako catichima eta Aphezen dretchoak eta eginbideak eletzionetan...* Hemen daude erreseinaturik Felipe Arrese ta Beitiaren *Euskaldun baten gogoraziñuak*. Eta *Bizkaya por su Independencia por Arana eta Goiri'tarr Sabin*, Bilbao 1892.

Nola esaten da euskaraz «libro de bolsillo»? «Sakelako liburuchka», Baiona 1892.

Urkixok RIEVen egingo duen bezala, *Euskara*-n ere aurkitzen

dugu textu zahar ederrik, duda gabe, eskuratzen zailak zirelako eta eruditoen artean ezagutarazteko: Leizarragaren atal hautatuak, «Heuskalduney» zati hura adibidez («on n'a jamais réimprimé le texte ni publié une traduction», abisatzen bait digu [Dodgsonek]).

4. zenbakian Bonav. Vulcaniusen 1597ko euskal hitzen zerrenda publikatzen da (Mariano Sículorena 1533koa da) eta flandriar jakitun haren eritzi batzu euskarari buruz (Specimen Cantabricae linguae): «...est autem cantabrica lingua, quae... vulgo Bazque, siue Bazcuence appellatur» (Euzkadiko Z deabru hori aspaldian dabilkigula nonbait axioak egiten, arraio halakoak! Beharbada Bizkaia —«quae hodie Vizcaya siue Vasconica vocatur... nunc vero vulgo Bazque»— eta bazque nahasten dira?). Gero, betiko mitoak aurkitzen ditugu euskararen zaharra eta garbia, euskal jendearen basakeria («gentes bellicosissimae, —gentis indomitae farocia»). Erdal hitz asko sartu dela euskarari, baina euskaldunek zainduko balute, zaindu, edozer gauza adierazteko ez lukeela hitz estraino beharrik. Nola maltzurkeriaz zabaldu izan den, idazterik ez dagoen hizkuntza dela euskara, baina ez jauna, idatz litekeela («quasi vero lingua quae pronunciari potest scribi nequeat»). Etab. Gero 111 hitzen zerrenda, Linschmannek uste duenaren kontra, ez dirudiena Leizarragari hartu dionik (berak ere, «in meum usum studiose iam dudum collegeram»): *adbz.*, *andrea*, domina eta *emazthea*, mulier; *arrebua* (sic), soror; *beraz*, merces; *bertan*, statim; *çahagri*, vinum (eta *ardo*); *cubac*, utres; *echiaz*, digitus; *egun*, hodie; *galtzerraltegac*, obtrectationes; *non*, quia; *vncia*, naucula; *vria*, villa. *Hi* da tu, baina *eure* tuus; *bacust*, video, *edatendot*, bibo eta *lonaca*, dormio; *nauc*, sum. Eta «halaiotz», Vulcanius honek *halaiotz*, propterea, dakar (halacotz?). Eta zenbakiak. (Leizarragak arno, haragui, anaye... esango lituzke: ez, ardo, araguaia, anaya).

5. zenbakian, Scaligeroren mendi basatitako jende basatiaren euskarari buruzko testuak («nihil barbari, aut stridoris, aut anhelitus habet: lenissima est et suavissima: estque sine dubio vetustissima...»). Non hitz egiten da euskaraz? Honela Vulcaniusek: «Cuius usus hodie est non in Vizcaya tantum, verumetiam in finitimis ei et circumiacentibus provinciis, Alaba, Guipuzcoa, Nauarrae etiam regno et Bearnensi ditone». Eta Scaligerok: «Cantabrimus incipit a suburbicarijs part. Baionae Lapurdensium, et itinere sex aut septem dierum in intima montanae Hispaniae extenditur. Galli omnes qui ea lingua utuntur,

vocant *Bascos*, vel *Basculos*. Hispani Regionem in qua illa dialectus locum habet, generali nomine *Bascuēça* vocant» (ik. or. 29 eta 36).

Euskaldunak edo euskara agertzen dituzten testu zahar kurioso gehiago ere (Girart de Roussillon, etc.) badator *Euskara*-n. Baina batek merezi du batez ere nire begirapena.

A. von Harff zalduna

Arnold von Harff zalduna, XV. mende bukaeran pasa zen Euskal Herrian gairi, Konpostela bidean (edo «Jaume bidean», Zegaman bide hari deritzaionez). Eta, dirudenez, bidean ez zen ibiltzen errosarioa errezatzen bakarrik. Bidaztiak premiazkoen dituen hitzen zerrenda bat utzi digu: *ogea* (ogia), *arduwa*, *oyra* (ura), *aragi*, *gasta*, *gaza* (gatza). Gortesia piska bat ere bidean ondo bait dator: *gangon dissila* (gabon dizula), esaten, irakasten dio zaldunak erromesari. Eta, dena arta bait da gure zalduna erromes gaisoaren gorputzeko premia suerte oroz, ohea (*huetza*, lastoa; edo ohatzea) eskatzen irakasten dio; eta, ohearekin, lastarterako, chalaguna. Baina, ohalaguna eskatzeak, ikaragarri esaldi konplikatu izan behar derrigor euskaraz: *schatuwa ne tu so gausa moissa!* Hori entzun eta ohera laguntzeko prantatzen zen neska euskaldunak, ez zeukan asko ententitu beharrik.

Filologoek eta euskaltzaleek eta, ordea, gauzak hobeto ulertu nahi izaten dituzte: hori da komeria («nahi duzu gau...?»).

Mitxelenak, *Textos arcaicos vascos*, 1964, 63 ss., Gaveli hartuta aipatzen du von Harffen euskal hitz eta esaldi zerrenda: Gavelek 1922an eman zuen testua argitara, — *Pascaysche spraich* deabru hori. Mitxelenak ez, eta dirudenez Gavelek ere ez du aipatzen *Euskara*. Alabaina, gutienez Gavel baino hogeitamar urte lehenago hemen enplegatzen ziren Linschmann eta Vinson testu zahar horrekin: Linschmann, deskubrimendua berak egina zuelakoan, bozkarioz (zenb. 10, or. 79) eta orain badaezpadan haren ohorea erreklamatu nahi genuke; Vinson, besteak beste, *schatuwa*, etc. orapiloa askatu ezinda, ondorengo beste denak bezalaxe. Mitxelenaren liburuan azaltzen ez den (Gavelenean ez dakit), sarreratxo batekin abiatzen da von Harffen testua, aurrean dudan argitalpen honetan: «Item in Pascayen hauen sij eyn eygen spraich die gar buese ze schrijuen is, der ich etzliche woert behalden haue, as hij onden

geschreuen steyt» (Bizkaian badute beste hizkuntza berezi bat, cso idazkaitza, hitz batzu jaso bait nituen, hemen behean idatzita dauden eran, — uste dudanez).

Von Harffen ortografiarekin (ezer izatekotan, horixe da «gar buese») eta, ohetik kanpora ere, hartzen dakien libertateokin, jakina, oso hieroglifiko bihurtu dira euskal hitz (*hytzokosanma*, etxeko jauna, Linschmannek, ulerkaitz egiten zaiola aitortuz ere, igarri duenez) eta esaldiak; baina enigmatikoena, harako *schatuwa* eta hura, «hermosa doncella, venid a dormir conmigo». Linschmann pastorea ez da ezer akklaritzen (nesk)atuwa horrekin. Vinsonek «neskatua eneki lo'gitea (edo lo'gin) nausu» (nahi duzu), proposatzen du, baina, testuaren gainean baino gehiago, von Harffen itzulpen alemana euskarara berritzuliz aurkitua duke esplikazio hori. Linschmann gaisoari, *gangon dissila* hark ere burua nahasten dio. Vinsonek, ordea, bai laster ezagutu, zer den hori.

Etxepare, Leizarraga, Voltaire

Etimologisten arteko gerra kastaezinak eta lekaio/odol gaçaiok aparte, aldizkarian leku handi bat, Autore zaharrek betetzen dute. Zein da justu Etxepareren euskalkia, edo subeuskalkia? Zer egiten du «ezen» honek bertso honetan?... «Traduction littérale des Poésies de Dechepare avec notes explicatives».

Leizarragak nola itzultzen zuen, latinetik, frantsesetik, ala grekotik? (ik. or. 61, 87, 96, 107...). Oker ez banago, asko ez duela Oregik eta Arestik *Euskera*-n (alegia, e-z; Euskaltzaindiaren aldizkaria eusk-*era* bait da, ez eusk-*ara*) berriro eztabaidatzen zutena. Eta Bonaparte, Vinson eta Dodgson ez beste, Schuchardt-ek ere tratatu zuena (ik. Strassburgoko argitalpenaren hitzaurrean, 1900, adbz. or. LXXVIII: itzulpen frantsesa baino Leizarragarena grekoari lotuago deneko pasarteak).

Guretzat, esan nahi dut, zale soilarentzat, espezialistarik izan gabe euskal filologian edo literaturan, *Euskara* aldizkaria bitxitasunez eta gauza jakingarriz beteta dago. Nik uste, espezialistek ere gauza bitxirik franko aurkituko luketela. Voltaire-ren Tresoraz ematen diren berriak (ik. or. 22, 31, 38, 39, 70...), adbz., interesgarriak iruditzen zaizkit, inork begira litzan.

Testu zaharren argitalpen eta argitalpen asmo: bi anekdotatxo

Esaten nuenez, *Euskara*-n zenbait testu zahar eskurakaitz ematen da ezagutzera. Batez ere Leizarraga.

Behin, Dodgsonek, Etxepare argitaratzeko ideia izan zuen. Eta, behar bezala, Parisa jo zuen. Parisek, beti euskararen alde guztiz arduratua, hona zer erantzun zuen:

République Française, Ministère de l'Instruction Publique et des Beaux Arts, Paris 3, Sbre 1889.

Monsieur, vous avez appelé mon attention sur un ouvrage conservé à la Bibliothèque Nationale et intitulé les «Poésies Basques», de Bernard Dechepare (Bordeaux 1545). Le volumen dont il s'agit est en effet très rare; l'exemplaire de la Bibliothèque est même réputé unique. Il pourrait y avoir intérêt, tant au point de vue de la philologie qu'à celui de l'histoire de l'imprimerie [Euskal Herririk ez da ageri!], à en faire exécuter un facsimile, ainsi que vous en exprimez le voeu. La Bibliothèque Nationale n'a malheureusement pas dans les crédits qui lui son affectés de fonds qu'elle puisse appliquer à une semblable entreprise. Mais si vous connaissiez quelque personne disposée à faire de ce travail l'objet d'une entreprise privée, je m'empresserais de la recommander à Mr. l'Administrateur Général de la Bibliothèque qui lui donnerait volontiers toutes les facilités nécessaires à cet effet. Recevez, Monsieur, l'assurance de ma considération très distinguée.

Le Ministre de l'Instruction Publique et des Beaux Arts, pour le Ministre et par autorisation, Le Directeur du Secrétariat et de la Comptabilité, **Charmes**.

Xarmant, xarmant! Euskara, Frantzian, entepresa pribatua da.

Hurrengo urtean, Leizarraga argitaratzekotan zebiltzan, Linschmann eta. Horik entepresa pribatuak direnez gero, zein aurkituko eskuzabalik, eta dirudunik? Bonaparte hila zen. Linschmannek d'Abbadie-gana jo zuen, lehenago Novia de Salcedo-ren Hiztegia berak finantzatzeko eskaintza egin zuela oroitzuz. D'Abbadiek erantzun dio, berak eskaintza egin zuela, bai, baina kondizioak ere ipiniz, eta kondiziook ez zizkiotela onhartu, «and I spent all my money in gifts to the french army» (ez du esaten zein kondiziotan), alegia, bere diru guztiak frantses Armadari eman zizkiola! Hori 1870ean zen eta alemanak Sedan gogoratuko zuen, ncski; guk, Parisko Komuna zanpatzen agian d'Abbadieren xanponek Mac-Mahoni Sedanen baino zerbitzu

hobeak egingo zizkiotela pentsa genezake. Leizarraga publikatzeko ideia, interesgarria iruditzen zaio, bai, baina ez, ez oso interesgarria («only a few scholars would purchase it»)... Azkenean, Leizarragaren publikazioa, Vienako Zientzi Akademia Inperialaren laguntzaz egin da: Austrian, nonbait, interes publiko gehiagokoak bait dira euskal gauzak, ez Frantzian bezain pribatuak.

Aditzaren inguruan

Euskarari buruz ihardun ohi direnek, aditza aipatzen dizute berehalaxe; eta euskara ikasten edo ibili garenok, izan dugu buruhausterik franko aditzarekin. Baina ez guk bakarrik. Beste batzuri ere, burua ederki endreatzen die. Trantsitiborik badago, *jez dago*, edo *zer dago*, euskaraz? (ik. or. 69, 71, 83, 141...). Vinsonek euskal eta siro-arabiko aditzak alderatzen dizkigu (30); geroxeago van Eys puntu berera sartzen da (37-38)...

Eztabaida asko aditzaren inguruan. *Deik*+*n/deyen* dela eta, laster sortzen dira (1, 16, 30, 70...) Vinson, van Eys artean diferentziak; handik hara, *dazat*, etab. ingurukoak (37, 47...); Bonapartek interbenitzen du (44, 51...), eritziak kontraeritzia dakar: ...Berichtigungen, Berichtigungen und Zusätze, Notes sur certaines assertions de M. van Eys concernant la langue basque, Nouvelles Notes sur des nouvelles assertions de M. van Eys, Corrections des «Notes» du Prince L.-L. Bonaparte, Corrections des prétendues «Corrections» faites par M. van Eys des mes premières «Notes», Nouvelles corrections des «Nouvelles Notes» du Prince Bonaparte... Jira eta bira.

Kuriositate bat: Duvoisin kapitainari ez zaio batere gustatu, Vinson eta, Bonaparteren aburuak dudatzen eta eztabaidatzen ausartu izana eta alderdi hartzen du Bonaparteren alde, Vinsonen kontra: «Vinson est un simple faiseur, parlant du basque sans savoir le basque. Il n'a fait que jeter des broussailles aux jambes des linguistes que l'antiquité incontestable de l'idiome des Ibères engageait à étudier le mécanisme unique d'un verbe prodigieux»... Vinsoni ez zaizkio inola ere duda eta diskuta ezinak iruditzen printzearen usteak. Eta «vieux grognard ou grognon de Ciboure» tituluaz ohoratuko du kapitain leiala.

Eztabaidetako tonu jenerala da hori.

Eta zer zebiltzan euskaldunak?

Ezagutzen ote zen Euskadin Berlingo aldizkaria? Interesik ba ote zegoen?

Euskaldunek, ez arte eta ez parte hartu dizute *Euskara* aldizkarian: h.d., *Euskara*-k, euskaldunez, euskaldunak gabe zihar-duen. Euskaldunak gabe sortu, bizi eta hil zen.

Hemen badago kontzepzio diferentzia handi bat, lehenago Bonapartek eta gero Urkixok, bion artean dauden diferentziekin ere, euskaldun kolaboratzaileak bilatuz eta lanera animatuz, eraman duten jokabidearen artean eta *Euskara*-k daraman jokabidearen artean. Arrazoi askogatik, noski (Berlin urruti zegoen, alemana ez zen apika euskaltzale artean oso ezaguna...), baina, ekipo bat edo lagunarte bat, *Euskara*-ren inguruan, ez zen sortu Euskadin. Urrundik zetorkien aldizkari arrotza besterik ez zen.

Euskara-k iraun duen hamar urteotan, artikulua bat bakarra dago euskaldun batena: gaztelaniaz hura, hastapenetan agertutakoa (1887, 3. zenb.) eta guztiz astarloan. Alegia, Eibarko José de Puiasolaren *Volapuk eúskaro ò Filosofía del lenguaje*, filosofia baino hizkuntzaren metafisikago dena; edo hizkuntzaren absurdologia, hobeto (euskara, dirudienez, «mintzairatasuna» berbera, edo mintzaira esentzia, edo ez dakit zer, balitz bezala, esplikatzen bait da: «I es el signo de Dios in posse... Del seno de Dios in posse, Ser absoluto, han nacido los seres limitados... a su vez, su derizada la voz I-Z, que es el nombre de aquellos. — La extensa y robusta A, grito natural de la salud y de la alegría... es..., y debe a este origen las múltiples funciones que desempeña en nuestra gramática. La E, que no es más que una A debilitada, como la muger es respecto del hombre el lado debil, es el acento natural de la muger y su grito de alegría, y debe a este origen las múltiples funciones que desempeña dentro de nuestra gramática»...).

Ikusten da: holako ideia eta metodoekin, mende hastapenetan ibil zitekeen beharbada, eta barregarri agertu; baina XIX. mende azkenetan ez zegoen zer eginik, hizkuntz jakintzan ere, konstrukzio eta asmazio logiko edo metafisikoen lekuan, ikerkuntz lan metodiko, enpirikoa eskatzen zenez gero. Euskaldunek, lehenengo, mentalitate aldakuntza radikal bat egin behar ko dute, esplikazio unibertsalak utzi, eta lan pazientziatsu ttipi-ttipian, Urkixo bezala liburu zahar bila, edo Azkue bezala ipuin

zaharren eta hitzen bila herriaren ahotan, edo Barandiaran bezala hezur zahar bila, hasteko. Lan zientifikoan, metodo modernoez. Ez da erraza izango: zeren eta Euskal Herriak, ideologi mailan desesperatuki borrokatu beharrean eta, politiko eta militarki derrotatua eta zangoperatua, ideologi mailan baino ezin jarraituz bere erresistentzia, ez bait ditu beste gabe errendatuko harmok, alegia, momentuko bere larritasun politiko-apologetikoari hobeto datozkion metodo ideologizatuak (orain politikan egiten ari garena).

Puisasolaz aparte, ez da ikusten euskaldun inoren lumarik *Euskara*-n, Duvoisinena ezpada, gutun llabur batetan eta inoren galderari erantzunez orduan¹. Bazkide bilakatzeko asmoa agertu zuten lehenengoan artean Intxauspe aipatzen da behin; gero ez da inon haren izenik gehiago ageri, kuota pagatzen dutenen artean eta ez zela asmoetatik aurrera joan, pentsatu beharko dugu. Gauza bera gertatzen da Unamunorekin (1887), interesa erakutsi eta aztarnarik utzi gabe ezkutatzen bait da hau ere. 1893an harpidedun bat aipatzen da Euskal Herrikoa: Julio Urkixo; eta urte berean, Paristik, d'Abbadie abonatzen da: baina, dirudienez, hau ere urte beterako bakarrik. Marzelino Soroak 1886ko urriaren 29an urteko kuota pagatu zuen, Berlingo «Baskische Gesellschaft» edo Euskal Elkargoaren bazkide eta «kofundatzaile» bilakatuz, Estatutuak (ik. 3. paragrafoa, 2. parrafoa; 10 Mk. zen pagabeharra) erabakitzen bait zuen, inskribatzen ziren lehenengo hamarrak «kofundatzaile» izanen zirela («droit au titre de membres fondateurs de la Baskischen Gesellschaft»). Baina, lehenengo urtea pasa, eta Soroak ere ez zuela bere bazkidetza berri, ematen du... Inor ez zen gelditu.

1896: agur samina

17. zenbakian, 1896ko uztailaren 1ean, zuzendari bezala K. Hannemann ageri da oraindik aldizkari buruan. Baina lehen orria domeinatzen, marko beltz eta letra handi beltzetan, planaren erdi-erdian, Karl Hannemannen heriotza iragartzen da. Azpian, Hannemannen «azken hitzak» bazkideei. Adiera doblean, azken hitzak, ikusiko duzunez.

Hannemann hori, ez dakit zein genuen. Baina euskaldunon miresle handia, nolana ere. Basko-iberista. *Euskara*-ren 6. zenbakian, luze dihardu euskal herriari buruz, ehundaka urtetako gerra eta borrokatu «bere bakezaletasuna eta ohitura patriarkalak, balio heroiko batekin» elkartzen jakin omen duen herriaz.

Hemen (or. 44) espreski esaten da, zoritxar guztien gainera, egungo euskalduna «monumentu» bat dela eta bere asabean antz-antzekoa. Euskal herriari mendeak zehar eraso izan dioten herriei, «barbaro» derizkie. «Baina euskaldunak arrazoi guztia-rekin harro senti daitezke beren asabez, eta zihur egon daitezke, haien oroimena ez dela galduko historian, eta guk haietaz deihadarka hotsegín genezakeela: haien lur honetako egunen oroimena ez da Eonetan [sekula] galduko!», bukatzen du patetiko-apokaliptikoki Hannemannek bere 1889ko —esposizio baino gehiago— laudorioa.

Ez zuen asko ezagutzen euskalduna! Beharbada, euskalduna barik, euskaldunaren bere ideia maitatzen eta miresten zuen? Majo desengainatu da, behintzat... 1896an ondo bestela mintzatu da, hil bezperan:

Gure bazkide ohoragarrioi

Euskararen zenbaki honekin diegu entregatzen gure bazkide guztiz estimatuei azken zenbakia, duela orain hamar urte sortu genuen eta harrez gero ahalegin eta sakrifizio handi artean aurrera eramandako aldizkari honena. 1886.ean gure Elkargoari bizi eman geníonean, bagenuen itxaropenik, hark herriak behintzat bozkarioz agurtuko zuela, noren interesak errepresentatzera bait zetorren, etorri eta letraduren batzu bederen gure Elkargoan handik sartuko zirela. Esperantza hura, zoritxarrez, ez da bete. Euskaldun Jaunetatik bat bakarra bera ez da, haien historiaren, hizkuntzaren, etab. aldeko, gure ahaleginei, bere partehartze iraunkorrez, ezagumendurik erakusten dignatu. Agian pagabeharra izan da kausa! Tristea da, herri bat, bere hizkuntzagatik berotzeko adina anbizio-tsuri ere ez izatea eta ergel zozoilo eta indiferente, hil-artean-bizi, bizi-zea. Holako herria mendeak zehar, herrien kartatik garbitu izaten bada eta galtzen bada harekin haren hizkuntza ere, ondo irabazia du bere patua. Euskaldunek, ez adorerik eta ez oldarrik izan dute, beren independentziari eta askatasunari eusteko: hori erakusten du haien historiak, haien menperakuntzak albo herrien pean. Haien esaldi harroa: «Naiz euskaldun», orain artean ez da haize berriketa hutsa baino gehiagokoa agertu. Haien asabean bikain zolitasuna, beren hizkuntza filosofikoki ongi tratatuak erakusten du. Asaba zangarrek, iloba kiskilak ekarri dituzte horratio! Leporaino gaude horiekin!

Ezagutza, gure ahaleginari, zinez poztu gaituena, nazio guztietako jakintsuek (euskal naziokoek izan ezik) erakutsi digute oparo, eta guztiei diegu bidaltzen gure eskerrik askoa bihotz-bihotzez hemendik.

Agur samin honekin hil zen euskaldunen adiskidea eta hil zen *Euskara*.

Desengainuz beterik, baina ez hain garratz, hersten ditu Linschmannek aldizkariaren azkeneko lerroak, «noizpait, etorkizunean, baldinkizun hobetan, honen antzeko beste Elkargo batek fruitu gogo-betegarriagoak eman ditzan esperantzaz».

J. A.

¹ **Altabizkargo Kanta** nola sortua den esplikatzeko, hain zuzen. Hona Douvoisinen erantzuna: «Cibore, 14 Decembre 1888. Monsieur, vous voudriez savoir mon opinion sur l'origine du chant basque d'Altabizcar. Mais puisque vous connaissez le compte-rendu fait par M. Webster, vous savez déjà que ce chant a été composé par M. Garay de Monglave, en Français, et traduit en assez mauvais basque par un cousin que j'avais à Paris. Voilà le gros de l'affaire: J'y ajouterai peu de chose. Quand un groupe des Basques réunis veulent faire des accords sur un air de cantique français: 'Tout n'est que vanité, Mensonge, fragilité, & 'Or, cet air peut être chanté sur les mots: 'Un, deux, trois, quatre, cinq, six, sept, huit, neuf et dix, &'. Cette coincidence a mis en verse M. Garay de Monglave qui a voulu en tirer gloriole». — **Milla Euskal Olerki Eder** liburuan, «Milla Lastur» eta «Perutxoren kanta» artean sartu zen «Altabizkargo kanta» hori, arrazoi beretan harrigarri batekin: bide ona, guti ikasi dugunari gaizki ikasten duguna eransteke.

MUJIKÁ, L. M.: **Zortziko hautsiak - Barren Ibarrak**. Ediciones Vascas argitaletxea, Donostia 1978, 183 or. 275. pta. Hitzaurrea: Juan Mari Lekuona. - Aurkibidea: Zortziko hautsiak (1975). Sarrera. Barren ibarrak (1977) I. Ukitzen dudana. II. Zentzuaren leihoa. III. Mintzo gaitzak.

MUJIKÁ, L. M.: **Herria eta bidea - Hitzak eta Kezkak**. Ediciones Vascas argitaletxea, Donostia 1978; 199 or.; 300 pta. Hitzaurrea: Edertzale. Aurkibidea: Herria eta bidea (1976. I. Galdezka. II. Begiaren kanta. III. Isildu ezin. IV. Epilogo. Kantu altua. Hitzak eta kezkak (1975).

Ijitoek ez omen dute inoiz ere txapapera botatzen. Eta orduan ijito atsoa umea egin eta umea egin, ditietatik bat kendu baino lehen bestea ipurpean. Ijitoak Mujikaren antzera? ala Mujika ijitoen antzera? Aurrekoak dauden tokian daudela, eta atzokoaz (*Hitzak ebakitzean*) ahanzteko betarik gabe, hara non datorkigun beste bi edo lau haurrekin euskal poesiako ijito atsoa; oraingoan, gainera, launa kiloko bikiez horniturik, eta berriro haurdun dagoela anuntziatuz. Ez da makala izanen horiei gobernua emango dien aita.

Ez dut oso lan atsegina; baina oraingoan neri tokatu zait ijitoaren egurtzaille eta borrero izatea, eta Mujikari egurra eman behar, oilo harrapatzen baitabil.

Egun, ez zaigu zilegi edonor egurtzea; literaturara datorren edozein gazte edo idazle berri, adibidez; baina Mujikak baditu urteak, heldutasuna, eta euskal kulturaren toki bat eta izen bat; eta orduan konturatu behar du, ez duela edozein gauza kaleratzeko baimenik, eta konprenituko du bera bezalako gizoni gehixeago

esijituko diegula, eta, bestela gertatuko balitz, noiznahi hartuko dugula egurtzeko baimena.

Gehiegikerian dabilenak gainezka egin ohi du; eta oraingoan, benetan, Mujikak gainezka egin duela uste dugu.

Ez dugu uste, ez, zorionez euskal poesiak bere gailurra jo duenik poema hauetan, nahiz eta Endertzalek hala esan. Batetik, poesiak inoiz gailurrik joko ez duelako eta, bestetik, euskal poesiak oraindik beste tontor altuxeagorik baduelako.

Eskuetan ditugun lan hauek ez dute unitate bat osatzen, ez dira poema bat, obra poetiko bat, poema bilduma bat baizik. Gauero landutako poemak, baina poema sueltoak; gai bati dagokio bakoitza. Lotura handirik ez duten borbol lirikoak direla esan dezakegu.

Batzuk zailtasuntzat edo bertutetzat jotzen dutena, poema hauetan konkretuki, errazkeria dela iruditzen zaigu. Mujikak berak baztertu nahi duena, baina hala ere oso beregan daramana. Neurriaz eta rimaz ari naiz.

Neurriak aski mugatzen du espresabidea, eta Mujikarengan are eta gehiago. Rimak bezalaxe. Neurria ongi gordetzeko, espresioa landu beharrean, neurri horren esijentziak nolabait osatzera doa zuzenki. Eta hori betetzeko erabiltzen dituen errekurtsuak aspergarri bihurtzen dira hainbeste errepikatuz. Esklamazioak dira hauk. Adibidez, apenas dagoen orrialderik, «ah!» esklamazioa azaltzen ez denik, eta, gainera, «aih!» eta beste batzuek erantsi behar dizkiogu honi. Aldi berean, funtzio liriko bat ere izan nahi dute hauek, lirismo kontzeptu faltsu bat, elaboratu gabea behintzat gorpuzteko, eta lanak dituen doinu rekriminatzailea eta ebokazioak nolabait adierazteko. Poema asko ez dira autoreak aurkitu duen «esaldi afortunatu» baten testuinguru eta justifikazio besterik. Eta esaldi afortunatu horik, konstanteak eta aldagaitzak dira; horregatik aurkitzen ditu hainbat prolema neurriarekin eta esklamazioen sartu beharra ere.

Mujika bera komentzitua dago egin dituen lorpen estetiko eta poetikoetaz; eta, azkenean, bere lanak horien inbentario izatea nahi du. Batxiler garaian egiten genituen lanen antzera. Ez du aurretik poema bat egin, eta gero hango fenomenoak aztertu, alderantziz baizik. Aurrera fenomeno batzuren esistentziak entzertatu eta gero horien neurrira idatzi. Azkenean, fenomenoak bai ugariak, baina horien kalitatea ere bai urria. Eta beldur da jendeak ez ote dizkion bere habildadeak jasoko; bestela, zergatik hainbeste bastardilla eta kurtsiba? Ikasle atzeratuek zer den me-

tonimia ikas dezaten? Literatura ez da ikasleentzat egin behar, idazleentzat baizik. Bertsolari kontutan Euskal Herri osoa izan da entenditua, fenomeno horien berri izpirik eduki gabe; eta bertsuak herriarentzat egin izan dira, eta ez Manuel Lekuonarentzat.

Poemen estruktura ere berdintsua da denetan, erabat adolezentea. Egoera konkretu bati zuzendu nahiak —harreman afektiboz gehiago harreman artistikoz baino—, ebokazio bide bere-tara eramaten du. Eta betiko angustietatik at ez du ezer gehiago adierazten, geure bakardadeak, ezinak, maiteminak, filosofia esistentzialaz zuzenki deskribatuz. Lehen pertsonan hasi, forma ebentual eta irrealetan bukatzeko.

Adolezentea baita sexu arloan darabilen jokoa ere, eta Euskal Herriko gaitza. Frailekondo eta jesuitakume izan garenon «bertute» ahaltzua, «destete precoz» jasan dugunon «habildade luzea». Ditieta alto. (ixo! ene! isil naitean!). «No, no, no tengo prejuicios, pero no me apetece». Koño! Jexux Mari Kuleroak erantsi bakarrik bada ere egin, satorraldea (ixo!) nolakoa den ikus dezagun. Ukitu gabe noski.

Berrito lehengora itzuliz. Poema hauek azken hamar urteotako egoera azaldu nahi omen digute. Bai beharbada, baina obraren unitate faltak zerbait adierazten dut. Eta lotura hori zalantzan jar daiteke. Egia esan, ez zaizkit aproposenak iruditzen lan honetarako, Lorca, Machado, Hernández eta Neruda. Askotan hauen itzulpen baita Mujika. Beste hizkuntzetan ere, itzuliak noski, baditugu poetak, azken urteotako borrokatik horik baino hurbilago egongo liratekeenak eta, dirudienez, Mujikak irakurri ez dituenak; Yeats, Chaucer, Milton, Celan, Dylan, Thomas, Breton, Apollinaire, Eluard, René Chard, «Maiakovski, Prevert etab. Hauengan ere badago populismoa eta Euskal Herriak «romancero gitano» baino hurbilago dagoena.

Orain, baldin gure borrokaren adierazgarri izatea, Txabi, Txikia, eta Gardokiri poemak gitea bada, oportunitismo apur bat ahantziz, bale. Baina niretzat ez.

Egia esan, ezer gutxi aportatzen dute lan hauek euskal literaturara. Ez nioke hau edonori esango; baina, lehen esan dudan bezala, Mujika eta izen honetako gizona egin behar zaie.

Eta... Zergatik hain hitzaurregile tenebrosoen eskutik kale-ratu? Eta ez naiz Lekuonagatik ari. Hau ere ijitokeria ote?

GARMENDIA, J. J.: **Hitzakia (Aitzaki abila)**, Ustela Saila, Donostia, 1978.
Azala: M. A. Egaña. 144 or. 11 x 19. Salneurria: 130 pta.

ARRIETA, J. A.: **Bidaia. Termitosti**, Ustela Saila, Donostia, 1978 24 +
54 or. 11 x 19. Salneurria: 100 pta.

Jo eta ke ari da «Ustela saila». Jadanik azaldu dira beste bi zenbaki, 3. eta 4.enak. Eta ez liburuak bakarrik; plazaratzen diren idazleak berriak dira gure literaturgintzan, biak. Honi, besterik gabe, txalo bat.

Hitzakia (Aitzaki abila). Egilea, J. I. Garmendia. Idazle berria eta liburua, berria ere. Zer da liburu hau? Nobela, poesia? Prosa eta bertsoak nahastu egiten dira sarritan; bestalde, prosak batzutan hizkuntza poetikoa osatzen du eta bertsoan emana berriaz prosa da soilki. Eta ez dira idazkerak bakarrik nahasten: hitzak eta hizkiak berak ere desegin eta berregin egiten dira liburuan zehar, hitz eta espresio orijinalak etengabe sortzen direlarik (tituluan gertatzen den bezala).

Nolabaiteko erreferentzia gisan, eman dezagun liburu hau «nobela» dela. Nobelek istorioak kontatu ohi dituzte. Hemen ez dago inolako anekdotarik; hortz pertsonaiarik ere ez, ezta hauen egintzak kokatzen dituzten denbora eta leku koordenadarik ere. Nobelagintzan aztergai diren elementuak deseginik daude. Guzti honen faltan, liburu honi osotasuna eta zentzua ematen dion gauza bakarra (eta nahikoa), idazkera bera da. Bera da irakurtzeko jarraitu behar den harria. Hari hau espresuki azaltzen zaigu testuan zehar: hasieratik amaieraraino, hona etengabe errepikatzen zaizkigun hitzak.

erabaki sendo bat hartu dut
spa hotelean gaueko hamaika
terdietan.
gaurtik aurrera
hutsik egin gabe
egunero idatziko dut zerbait
orri bat besterik ezean
latinez txinoz ala zuluez
ezin bestean
eta gorde eginen ditut
azken egunean
kontuak har diezazkidaten.
zer jarri ez dakidanean ere
zerbait jarri eginen dut

hala beharrez
 astakeria dela
 derizkizuenoi eskerrik asko
 erotzat hartzen nauzenok
 ez duzue lotsarik behar.
 eskerrak luma bat dudan
 eta kilo pare bat paper zuri
 besterik ez dut eskatzen
 dariola baitatozkit
 tinta eta hitzak.

hala bedi.

Testu hau osoki eman badut, liburuaren azalpenik zehatzena dela uste dudalako eman dut. Halako erreflexioak liburuaren ardatz eta funtsa izanik, beste edozein azterketa sobera geratzen dela dirudi. Hala ere, edozein irakurlek bezala —ez epaile gisan—, liburuari buruzko zenbait erreflexio egitea bidezko iruditzen zait.

Garmendiak azken literatur joerak bereganatzen ditu, Severo Sarduy, Juan Goytisolo, Octavio Paz eta abarren bidea jarraiki. Haien hitzak erabiliz. Guzti hauen helburua, diskurtso literarioaren autonomia lortzea da. Gauza bat da literatur fikzioa, eta oso beste bat liburuetatik at dagoen mundua. Idaztearen arrazoi bakarra: berak sorreraz lezakeen plazerra. Iraultza egin behar bada, lehenik hizkuntza bera, hizkuntzak suposatzen duen boterea desegin eta deuseztatu behar da.

Bide hauk urratzen saiatzea, dudarik gabe, interesgarria da. Geldi bedi hori garbi. Baina liburua nahiko exkaxa geratzen dela uste dut. Egileak zenbait hitz-jolas polit eta adierazgarri egitea lortu du, bere ideia —plazerra— poliki gorpuztuz: elitista dirudien liburu honetan, sarritan azaltzen da euskal humore herrikoia. Baina espontaneitate hori galdu egiten da batzutan. Bestalde, testuari buruzko erreflexioak gehiegi errepikatzen dira, nekagarriak gertatzen direlarik.

Bukatzeko, zera esan nahi dut: gure egoera sozio-kulturala (biok bereizi nahi badira) eta goian aipaturiko idazleena, arras ezberdina da. Irakurle goari begira batez ere, halako liburuak «iraultza bera ere osatzekotan dugularik? Eta literaturan, zer esanik ez: nobelagintza behinepein; zulo handiegiak (bete beharrezkoak?) ditugu; kalitatezko errealismorik ez dugu. Halaere, ongietorria opa diot liburu honi: literaturzaleentzat irakurgarri dela deritzat.

Bidaia Termitosti: J. A. Arrietak argitaratzen duen lehen sorkuntz lana da hau. Bi kontakizunek osatzen dute liburua: «Bidaia» eta «Termitosti» dira biok. Lehen gainbegiratua egitean, hara!: hutsuneak orain ere: hasierako orriak «normalak» dira, eta hona bapatean hankaz gora azaldu. Baina ez da hutsune bat, ez. Kontuz begiratzuz gero, zera gertatzen da: kontakizun bakoitzak bere egitura —grafikoa ere— propioa duela. Nahiz eta honek ez garrantzi handirik izan, ez dut uste huskeria denik; honela, ez da bata bestearen atzean gelditzen, maila berean baizik. Kanpoko itxura ere importantea baita.

Laburrena, «Bidaia» da (22 orri). Trenean dihoan mutil baten gogorapenen bidez, istorio bat kontatzen da. Edo istorio bat baino gehiago, gertakari konkretu bat. Lekua, momentua, pertsonaiak eta hauen egoera konkretuak eta euskal irakurlearentzat ezagunak dira oso. Donostiako neska-mutil gazteak, Ondarru inguruan, udako aste buru batetan: itsasoa, amodioa, sexu harremanak... gurasoek esango luketen bezala, «Jakina! Hala gertatu behar!» Nire ustez, irakurleak halako zerbait pentsatu bide du. Jadantik ezer gutxi berririk dakarte honelako kontakizunek. Nahiz eta maila sinboliko bat lortu nahi den —hala dirudi, zenbait alusio mitologiko dago eta—, ez da maila horretara iristen, beste elementuek ez baitute inolako abstraktutasunik. Erabili den bakarrizketa teknika, halaber, tradizionala izan ez arren, oso eza-guna eta hedatua da gaur egun.

Beste kontakizunak —«Termitosti» izenekoak— ez du inolako zerikusirik goikoarekin. Hau azkoz luzeagoa delarik (doblea), gaia ere konplexuagoa da.

Utopia batetan kokatzen gaitu idazleak. «Utopia» hitza ez da, pentsatu ohi den bezala, positiboa, neutroa baizik: «gerta litekeena» da soilki.) Eta utopia hau erabat negatiboa da: Donostiako hiriarren suntsidura; termitak guztia jaten ari dira. Giro honetan, biltzarre bat egin dute bizirik dirautenek trajeriari ihes egin nahirik. «Termitosti», biltzarre honen traskribaketa da, grabazio baten gisan.

Kontakizun honetan, aipatu beharrezko gauza arraro bat gertatzen da, azken orrietan gaia aldatu egiten baita, besteak baino askoz luzeagoa den interbentzio batetan. Hasieran gure egoera politikoaren salakuntza dirudiena —politikarien ahulezia, burokratismoa, praktikotasun eza—, zerbait sakonago bihurtzen da bigarren zatian: suntsiduraren benetako zioak. Nortzu dira termitak? Nondik datoz? Gaia abstraktogoia da orain, handigoia beraz.

Kontakizun honetarako handiegia, agian. Ez dakit egilearen «huts» bat izan ote den; ni neu behinepein ez nau hunkitu, beharbada, asanblada dela eta, nahiko monotonoa gertatzen delako ipuina; trajeriak duen emozioa, dinamismoa, galdu egiten da biltzarrean parte hartzen dutenen hizketaldi luzeetan.

Garbi da, liburu hau eta Garmendiarena erabat ezberdinak direla. *Hitzakia*-n hizkuntzak, hau da, diskurtsuak, duela protagonista esan dugu; honek errealitate extraliterarioa baztertea suposatzen du. Bigarren liburuan, berriz, errealitate hori da nagusi (ez nahas «hizkuntza» —«diskurtsua» eta «hizkuntza»— euskara; lehenengoaz ari naiz, balio literarioak aztertzen baitira hemen, ez linguistikoa). Idazleen joerak, bada, oso diferenteak dira. Halako distantziak noizpait —oraindik apal samar gabiltza—, lehenbailehen aberastasun bat suposatzea desiragarria da.

Koro Navarro

Erdal liburuak Euskal Herriaz

MIGUEL DE AMILIBIA, M. de: **Los batallones de Euskadi**. Txertoa, Donostia, 1978. 224 or. 15,5 x 21,5.

Liburuak bost zati ditu: I. Donosti. II. Guipúzcoa. III. Vizcaya. IV. Santander. V. Asturias... y más allá. Eta eraskin gisan, dokumentu batzu.

Egilea donostiarra da. PSOEko militantea. 1936ko otsaileko hauteskundeetan Madrilgo Gorteetara Gipuzkoak bidalitako deputatuetarik bat. Gerra ondoan berrogei eta gehiago urte atzerrian, Argentinan bereziki, igaro ondoren etxeratu da.

Liburuaren zatiek markatzen duten bidea jarraituz nolakoa izan zen kontatzen du bera ibili zen tokitan Francoren aurkako eusko gudariaren gerra. Ez du historiarik eta kronikarik izan nahi. Bere testigutza pertsonala eskaintzen du soilik egileak. Bere familiakoen gorabeherak askotxo aipatzen baditu ere.

Sozialista donostiar honek ez du ezkututzen jeltkideenganako sinpatiarik batere ez duena. Eritzi gogorrak agertzen ditu obra osoan.

Liburu irakurtzean bistan gelditzen da eusko gudarien arteko batasunik eza, buru bakar baten falta. Ideologien arabera banaturik zeuden batallioiak: anarkistak, jeltkideak, komunistak, sozialistak. Bakoitza, bere gerrarekin. Eta egoera honen erantzukizuna, jeltkideen leader-en lepotik zintzilikatzen duela dirudi.

Guzti honengatik, eta beste gertakariei buruzko eritziengatik (Santoñako paktoa, adibidez, traizio garbia izan zen), bat baino gehiago minduko du liburu polemiko honek. Liburuaren irakurketatik ateratzen den ondoriotarik bat hau da: galdu genuen gerra honen historia objetibo eta desmitifikatuaren premia.

BELTZA: Del carlismo al nacionalismo burgués. Txertoa, Donostia, 1978. 236 or. 13 x 19,5.

Hauk dira liburuaren kapituluaren izenburuak: 1. La naturaleza del carlismo. 2. Acumulación de capital y españolismo oligárquico. 3. Del arañismo al nacionalismo burgués. 4. Orígenes del proletariado nacionalista.

Liburu honekin, lehendik argitara dituen lanetan egindako nazionalismoaren analisia osatu eta burutu nahi du «Beltza»-k.

Karlistadak, laborariek hain parte handia izan arren, ez ziren inolako iraultzarik izan. Liberalek ezarri nahi zuten egitura ekonomikoaren aurkako erreakzio izan ziren. Lehendik zetorren gizarte moldeari sutsuki eutsi nahia. Gainera, gerra hauen gidaritzatza politikoa haien artekoa izanik ere, klase dominatzailearen jokoan sarturik zeuden jauntxoek hartu zuten beren gain.

Industrializazioaren uholdearen eraginez proletalgo euskalduna sortzen denean, proletariak eta baserritarrak izango dira nazionalismoaren basia. Baina, lehen karlisten garaian bezalatsu, klase dominatzaileko jauntxo berriek, kapitalista burgesek gidatuko dute mugimendu nazionalista. Horregatik, langileria nazionalistak, interklasismoaren ideologian oinarriturik, ez du proiektu iraultzailearik chotuko. Ez da burruka nazionalaren jabe autonomo izango ere. Kapitalista burgesaren mediazioa dela bide, burgesiak mugimendu nazionalista eta honen burrukak hapitalizatu egingo ditu, eta bere etekinak aterako. Hor dugu euskal nazionalismo burgesa.

Hemen nabardura eta zehaztasun gutxiagirekin adierazi behar izan dugun klitxe edo interpretazio modelo honen gain eraiki nahi du «Beltza»-k XIX-XX. mendeetako euskal nazionalismoaren analisia. «Beltza»ren liburua ezagutzen dituenarentzat ez da, bada, tesi berririk. Baina ez da esan nahi liburu hau irakurtzeak interesik ez duenik.

MUGIKA, L. M.: Diccionario castellano-euskara, euskara-castellano (26.000 voces). Ediciones vascas, Donostia, 1978. 414 or. 10 x 15.

Sakela hiztegi hau, egileak lehen bi tomatan argitaratutako *Diccionario general y técnico* delakoaren bilduma da. Hiztegi handia bezala, hau ere euskara batuaz dago. Eta sintesia egiterrakoan jarraitu den erizpidea, ikastetxei eta alfabetatze taldeei laguntzea izan da.

Gaztelera-euskara zatia, euskara-gaztelera baino askoz ugariagoa da. Hark 86 or. gehiago bait ditu honek baino. 35 % handiagoa da hortaz.

Ongi deritzagu eskola eta ikastolako neska mutilak esku artean materiale ugaria eukitzeari. Sakabanatze arrisku eta guzti, erabiliaren erabiliz, iritsiko gara hiztegi praktikoa, normaldu eta moderno bat egitera. Euskara ikasteko metodo eta hiztegien arteko konpetenziak baditu bere abantailak.

Eta azken oharra: Hiztegiak ez dakar ez egilearen izenik, ez argitaletxearen hiriren izenik. Presagatik batzutan, ofizio faltagatik bestetan, identifikatzeko eta klasifikatzeko zail gertatzen diren argitalpenak maiz samar azaltzen zaizkigu euskal liburugintzan. Honetan ere, profesionaltasun helduxeagoren premian gaude.

BERNAT DECHEPARE: **Olerkiak**. Txertoa, Donostia 1978. 228 or. 13,5 x 19,5.

A. Lino Akesolok prestatu du argitalpena. Harenak dira euskal textuaren grafia, oharrak eta olerkien gaztelerazko itzulpena. René Lafon-ena, frantsesezkoa, Sarrera, L. Mitxelenak egin dio euskaraz, eta Patxi Altunak gazteleraz eta Miren Intxaustik frantsesez jarri.

Euskal textua eta gaztelerazkoa elkarrekin doaz; euskarazkoa ezkerreko orrialdean, eta gaztelerazkoa eskuinekoan. Frantsesezko itzulpena, azken orrialdeetan doa.

Lehen ere gazteleraz jarria zuen Dechepareren olerki liburu hau. Baina berritu egin du nonbait, argitalpen honetan esaten denez («nueva versión castellana»). Frantsesezko René Lafon-ena ere zuzendurik dator («versión francesa corregida»). Horregatik beharbada, 1968 urtean ere Txertoa editorialeak argitaratua izan arren, oraingo hau ez dator berrargitalpen bezala.

Gainontzean, honez gero ez dago Bernat Dechepareren olerkien gorantzak kantatzen hasi beharrik.

Bitoriano Gandiagaren
azken liburua

UDA BATEZ MADRILEN

«Liburu honekin trilogia bat osatzen du Bitoriano Gandiagak. Lehenengo biek goieneko eritzia jaso dute kritikaren aldetik; eta harrera ezin hobea —agian denetan zabalena—, euskal kantarien aldetik.

Hirugarren honek, batez ere bere gailurretan, orain arteko Gandiaga bera superatzen duela esatearekin dena esana dagoe la uste dut. Tematika sozialak forma berri bat hartu du bere espresakeran, euskal poesia berrian aurrerantzean utzi-ezinezkoa datekeen espresakera, plastizitatez, hotsez eta berreraikuntzez betea».

Juan Mari Lekuona

Natur Zientziak

Hiztegia

ARANTZADI - JAKIN

JAKIN HIZTEGIAK saileko lehen liburua

Hona zer eskaintzen duen:

- **Atarikoa**
Sarrera luze bat: hiztegi honen nondik norako guztia, lan-bidea, metodologia, etab.
- **1.200 bat artikulua edo artikuluburu**
Alfabetoaren arabera sailean jarriak, eta bi pilaretan idatziak.
- **32 artikulua nagusi**
Alfabetoaren arabera sartuak eta pilare osotan idatziak.
- **171 irudi**
Testua argitzeko, dagozkien lekutan jarriak.
- **Bi lexiko handi**
— Euskara: Gaztelania / Frantsesa (4.300 bat hitz).
— Gaztelania / Frantsesa: Euskara (4.000 bat hitz).
- **Bibliografia**
Euskarazkoa (erabilitakoa, osorik).
Erdarazkoa, aukeratua.

JAKIN

aldizkaria • Cuartel, 2 • Tolosa (Gipuzkoa) • tel. 65 11 06

Urteko suskripzioa: 800 pta. Alea: 250 pta.

JAKIN

Abertzaletasuna eta hizkuntza Katalunian

Irakaskuntza elebiduna Euskal Herrian

Udalak eta autonomia

Euskadiko komunikabideak

Uztaila
Iraila

1978

«Euskara», XIX. mendeko aldizkari alemana • Giovanni Leone-ren dimisioa eta prentsa • Gure Herriaren eta besteen autonomia • HASI-ren Kongresu Isila eta ondorio zaratatsuak • PCF: Autokritikaren ukapena